

СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА SOCIAL POLICY

ISSN 0038-0091

УДК 364

DOI:10.22182/sp.232018

Година 53

Број 2-3/2018.

СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА
SOCIAL POLICY

Часопис за теорију и праксу социјалне политике и социјалног рада
ISSN 0038-0091 UDK 364

Број 2-3/2018 Год. 53, стр. 1 –

DOI: <https://doi.org/10.22182/sp.232018>

Часопис излази три пута годишње

Часопис Социјална политика покренут је 1946. под називом Весник рада,
а од 1951. године излази под називом Социјална политика.

Издавачи

Институт за политичке студије, Београд, Светозара Марковића 36
тел. 33-49-204, 30-39-380, Е-mail: ipsbgd@eunet.rs, www.ipsbgd.edu.rs

Висока школа социјалног рада, Београд, Теразије 23

тел: 011/4040838 www.asp.edu.rs

За издавача

Живојин Ђурић

Владимир Илић

Главни и одговорни уредник

Зоран Весић

Заменик главног и одговорног уредника

Бранкица Јанковић

Владимир Илић

Редакција

Зоран Весић, Бранкица Јанковић, Владимир Илић, Луција Вејмелка,

Угљеша Јанковић, Ђорђе Стојановић, Александар Југовић,

Данило Вуковић, Фадиљ Еминовић

Савет часописа

Миле Милосављевић; Нијаз Карић; Биљана Маричић; Сузана Борнорова;
Живојин Ђурић; Зоран Драгишић; Светлана Драженовић; Биљана Зековица;
Dragana Stöckel; Горан Петковић; Ива Бранковић; Julija M. Watkins; Сандра
Перић; Дарија Завишек; Весна Дуканац; Миодраг Ђурић; Сања Ђурђевић

Пословни секретар

Смиљана Пауновић

Секретари редакције

Бојана Секулић

Адријана Јовановић

Редизајн корица

Ана Милутиновић

Тираж

300 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати, било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА

САДРЖАЈ

Уводник..... 5-7

Тема броја

ЉУДСКА ПРАВА ВУЛНЕРАБИЛНИХ ДРУШТВЕНИХ ГРУПА

Андреа Пухалић, Сандра Перић, Мирослав Бркић

АНАЛИЗА ЕТИЧКОГ КОДЕКСА СОЦИЈАЛНОГ РАДА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ – МЕЂУНАРОДНА И РЕГИОНАЛНА ПЕРСПЕКТИВА..... 9-32

Мирјана Соколовић

ПОМОЋ У КУЋИ – СОЦИЈАЛНО ПРИХВАТЉИВ И ЕКОНОМСКИ ЕФИКАСАН ОБЛИК СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ..... 33-57

Ана Будак

АНАЛИЗА КРИТИКА ЉУДСКИХ ПРАВА..... 59-74

Бабић Лазар, Вићић Ђорђе

ЗАШТИТА СОЦИЈАЛНИХ ПРАВА ПУТЕМ УСТАВНЕ ЖАЛБЕ..... 75-91

*Милена Милићевић, Неда Милошевић, Драган Стојиљковић
Чаушевац*

САВРЕМЕНА ТЕОРИЈСКА РАЗМАТРАЊА ПАРТИЦИПАЦИЈЕ У СТУДИЈАМА ОМЕТЕНОСТИ..... 93-114

Борис Милинковић

СОЦИЈАЛНИ КАРАКТЕР МИСИЈЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ПЕРИОДУ 1918.-2018..... 115-131

SOCIAL POLICY

CONTENTS

Introductory word..... 5-7

The issue's Theme

HUMAN RIGHTS AND VUMBERABLE SOCIAL GROUPS

Andrea Puhalic, Sandra Peric, Miroslav Brkic

ANALYSIS OF THE SOCIAL WORK ETICHAL CODE
IN REPUBLICA SRPSKA – INTERNATIONAL AND
REGIONALS PERSPECTIVES..... 9-32

Mirjana Sokolovic

HOME ASSISTANCE - SOCIALLY ACCEPTABLE AND
ECONOMICALLY EFFICIENT FORM OF SOCIAL
PROTECTIO..... 33-57

Ana Budak

ANALYSES OF THE CRITIQUES OF HUMAN RIGHTS... 59-74

Babic Lazar, Vicic Djordje

PROTECTION OF SOCIAL RIGHTS THROUGH
CONSTITUTIONAL APPEAL..... 75-91

*Milena Milicevic, Neda Milosevic, Dragan Stojiljkovic
Causevac*

CONTEMPORARY THEORETICAL CONSIDERATIONS
OF PARTICIPATION IN DISABILITY STUDIES..... 93-114

Boris Milinkovic

THE SOCIAL CHARACTER OF THE SERBIAN
ORTHODOX CHURCH MISSION FROM 1918-2018..... 115-131

Уводник

Доц. др Зоран Весић

Поштоване колегинице и колеге,

Желим да се у уводнику пре свега захвалим професору Мирославу Бркићу, досадашњем главном и одговорном уреднику, на великом раду и ангажовању на поновном покретању часописа и обезбеђивању континуитета његовог излажења. Својом стручношћу и дугогодишњим искуством, професор Бркић је учинио огроман напор како би се наставила традиција и одржао један од ретких часописа у области социјалне политике и социјалног рада који постоји у Републици Србији. Пред нама је велики посао, не само да одржимо постигнут висок квалитет часописа и његов несумњиви углед у стручној јавности, већ и да урадимо све што је нашој моћи како бисмо га унапредили.

Тема овог броја су Људска права вулнерабилних друштвених група.

У раду ”Анализа етичког кодекса социјалног рада у Републици Српској – међународна и регионална перспектива”, аутори Андреа Пухалић, Сандра Перић и проф. др Мирослав Бркић на систематичан начин пореде етички кодекс Савеза регионалних удружења стручних радника у социјалној заштити Републике Српске, у односу на међународни етички кодекс социјалног рада са једне, те етичке кодексе удружења социјалних радника Републике Србије, Републике Хрватске и Републике Словеније. Компаративном анализом су утврђене предности и недостаци етичког кодекса Републике Српске у односу на универзалне са једне, и националне етичке кодексе држава у окружењу са друге стране, а потом предложени правцу његове ревизије и даљег развоја. У том смислу аутори су дошли до закључка да је структура националног кодекса има обележја традиционалног приступа професионалној етици као етици дужности, потом да се не заснива се на социјалној правди, у димензији дужности критичког односа и друштвеног деловања против неправедних политика и пракси. Потом, аутори су дошли до закључка да кодекс не разрађује у довољном обиму нити садржају начело људских права у односу према корисницима, не препознаје обавезу супервизијске рефлексije у случају стручне дилеме у професионалној пракси, као ни

одговорност за развој етичке компетенције социјалног радника и да нема начело доступности, као ни било који елемент професионалне саморегуације.

Мирјана Соколовић у свом раду "Помоћ у кући – социјално прихватљив и економски ефикасан облик социјалне заштите" посматра услугу социјалне заштите помоћ у кући из стручне и хумане перспективе. Ова услуга, пре свега, омогућава да сваки човек оствари своју базичну потребу (основно људско право) да живи у природном друштвеном окружењу, да има свој безбедан и достојанствен оквир живота. Посматрана из перспективе одговорног социјалног развоја и друштвено-политичке оправданости, помоћ у кући спада у ред оних облика социјалне заштите чија цена пружања није висока, а истовремено задовољавају потребе великог броја. Приказани су резултати добре праксе кроз појединости које се односе на значај јасног дефинисања појма "помоћ и нега", примену индикатора за процену потреба, прецизно дефинисање степена подршке, специфичности које доприносе добром квалитету услуга, као и кроз осврт на економску ефикасност и одрживост услуге.

У раду "Анализа критика људских права" Ана Будак се бави критичком анализом шест критика људских права: реалистичком, утилитаристичком, марксистичком, културно-релативистичком или партикуларистичком, феминистичком и пост-колонијалном. Неутемељеност критика образложена је и јасно аргументована позивањем како на успостављене норме о људским правима, тако и логику. Критике људских права анализиране су применом дескриптивне анализе, анализе садржаја и компаративно-историјског метода, чиме су описане карактеристике и мањкавости поменутог система. На основу ових резултата изведени су релевантни закључци о значају система људских права. Закључено је да критике људских права нису утемељене, као и да не одражавају право стање ствари.

Аутори Лазар Бабић и Ђорђе Вићић у раду "Заштита социјалних права путем уставне жалбе" анализирају кључне аспекте уставне жалбе као средства за заштиту социјалних права. Рад се састоји од два дела. У првом делу се баве објашњењем појма социјалних права и међународних инструмената којима се предвиђају људска права, као и основним начелима у Уставу Републике Србије која се односе на социјална права Други део рада је посвећен дефинисању института уставне жалбе, циљевима и њеним донетима. У домаћем правном систему, уставна жалба представља последње правно средство које се може користити за заштиту повређених права и слобода. Аутори анализирају одређене недовољно прецизиране аспекте института

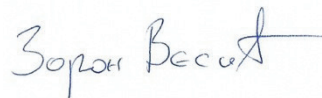
уставне жалбе и указују на неопходност ужег одређења основа за подношење уставне жалбе, едуковања стручне и лаичке јавност како би се уставна жалба заиста и користила као правно средство *ultima ratio*.

Аутори Милена Милићевић, Неда Милошевић и Драган Стојиљковић Чаушевац у раду "Савремена теоријска разматрања партиципације у студијама ометености" настоје да идентификују и прикажу актуелне теоријске расправе о партиципацији. Полазећи од постојеће дефиниције и биопсихосоцијалног модела на коме се темељи, аутори покушавају да разграниче овај појам од појмова са којима се најчешће доводи у везу и да пружи одговор на питање о разлозима распрострањености интересовања за партиципацију у студијама ометености. Након осврта на природу партиципације, а посебно на њено место у моделу Међународне класификације функционисања, инвалидности и здравља, указано је да су могућности операционализације, мерења и оптимализације једно од могућих објашњења. Разматра се паралелна субјективна и објективна природа партиципације уз тежњу да се издвоје и установе промене и савремени токови у начину сагледавања овог концепта.

У раду "Социјални карактер мисије Српске Православне Цркве у периоду 1918. – 2018." аутор др Борис Милинковић анализира улогу Српске Православне Цркве у периоду након великих страдања у Првом светском рату, а потом на положај и могућности деловања Цркве у времену Другог светског рата и после њега. Коначно, аутор је анализирао и улогу Цркве током оружаних сукоба деведесетих година прошлог века, са посебним освртом на социјалне проблеми који постоје последњих двадесетак година, а који су директно или индиректно последица ратних сукоба.

Тема следећег броја: Изазови у образовању и усавршавању социјалних радника – нове компетенције за ново време. Рок за предају радова је 15. април 2019. године.

Главни и одговорни уредник

Доц. др Зоран Весић

*Андреа Пухалић**

Факултет политичких наука, Универзитет у Бањој Луци

*Сандра Перих**

*Мирослав Бркић**

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

АНАЛИЗА ЕТИЧКОГ КОДЕКСА СОЦИЈАЛНОГ РАДА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ - МЕЂУНАРОДНА И РЕГИОНАЛНА ПЕРСПЕКТИВА

Сажетак

У раду је представљена компаративна анализа етичког кодекса Савеза регионалних удружења стручних радника у социјалној заштити РС, у односу на међународни етички кодекс социјалног рада са једне, те етичке кодексе удружења социјалних радника Србије, Хрватске и Словеније. Циљ рада јесте утврдити предности и недостатке националног етичког кодекса у односу на универзалне са једне, и националне етичке кодексе држава у окружењу са друге стране, а све у правцу његове ревизије и даљег развоја. Компаративном анализом националног етичког кодекса Републике Српске, са Етичким документом Међународног удружења социјалних радника, Кодексом професионалне етике социјалних радника Републике Србије, Етичким кодексом социјалних радница и социјалних радника у дјелатности социјалног рада, и Кодексом етике социјалних радника и радница Словеније, дошли смо до неколико основних закључака о недостатцима националног

* Доцент

* Мастер социјалног рада

* Редовни професор

етичког кодекса, који захтијевају ревидирање: 1) структура има обиљежја традиционалног приступа професионалној етици као етици дужности; 2) не заснива се на социјалној правди, у димензији дужности критичког односа и друштвеног дјеловања против неправедних политика и пракси; 3) не разрађује у довољном обиму нити садржају начело људских права у односу према корисницима; 4) не препознаје обавезу супервизијске рефлексije у случају стручне дилеме у професионалној пракси, као ни одговорност за развој етичке компетенције социјалног радника; и 5) нема начело доступности, као ни било који елемент професионалне саморегулације.

Кључне ријечи: етички кодекс, професионална етика, начело социјалног рада, етика социјалног рада, социјална правда, поштовање основних људских права, професионална компетенција.

1. УВОД

Још од Хипократове заклетве, дефинисање и развој етичког кодекса се веже за ниво развијености неке професије и регулисања квалитете њене професионалне праксе (Пухалић, 2018). Упркос томе или баш због тога, развоју професионалне етике и њеног етичког кодекса не приступа се у свим друштвима са потребном систематичношћу, студиозношћу и континуитетом. Професионална заједница социјалних радника у БиХ једна је од оних у којима се бављење етичким питањима сматра недовољно важним и апликативним.

У БиХ не постоји јединствен етички кодекс социјалног рада. На нивоу РС постоји етички кодекс Удружења стручних радника социјалних дјелатности Републике Српске (2007), који је само преузет након реорганизације професионалног удружења у Савез регионалних удружења стручних радника у социјалној заштити РС. На нивоу ФБиХ тек од новембра 2016.године постоји јединствен Савез социјалних радника Федерације БиХ, који још увијек ради на изради јединственог етичког кодекса социјалног рада на нивоу Федерације РС. Оваква ситуација у професионалној заједници социјалног рада у БиХ указује на важност успостављања јасног и чврстог темеља професионалне етике, као једном од првих корака у развоју професије социјалног рада. Duignan истиче да тек са првим етичким кодексима можемо говорити о етици неке професије уопште¹.

¹ Brian Duignan, *The History of Western Ethics*. Britannica Educational Publishing in association with Rosen Educational Services LLC, New York, 2011, pp. 46.

Компарацијом са међународном изјавом о начелима утврђује се ниво развијености националног етичког кодекса у односу на универзално постављене стандарде социјалног рада. Са друге стране, компарацијом са етичким кодексима удружења стручних радника Републике Србије, Хрватске и Словеније, утврђују се заједничка обиљежја у односу на слично друштвено-културолошко наслеђе. Имајући у виду да су професионалне заједнице све три државе у региону развијеније од професионалне заједнице социјалног рада у БиХ, анализа нема за циљ утврђивање међусобног утицаја, већ праваца развоја националног етичког кодекса у односу на развијеније етичке кодексе у региону. Притом се као основни елементи компарације узимају: 1) структура етичког кодекса; 2) начин одређења универзалних принципа социјалног рада - социјалне правде, поштовање основних људских права и људског достојанства, и професионална компетенција; и 3) функција контроле или професионалне саморегулације.

2. КОНЦЕПТУАЛНО ОДРЕЂЕЊЕ ЕТИЧКОГ КОДЕКСА

Етички кодекс јесте писани документ који се састоји од скупа вриједности, принципа и стандарда којима се одређују сврха и циљеви, односно регулишу различите врсте односа у професионалној пракси. Етички кодекс социјалног рада има своју сврху и циљеве, структуру и садржај, историјски развој, универзална као и друштвено специфична обиљежја вриједности и етике социјалног рада².

Поред обезбјеђивања конкретнијих смјерница или специфичних стандарда за усмјеравање поступања социјалних радника у правцу квалитетне праксе као основне сврхе, Yeeles³ казује и на друге важне доприносе етичког кодекса. Прије свега, то је повећање сигурности и професионалног самопоуздања социјалног радника кроз већу структурисаност професионалне праксе. Такође указује да правила која садрже етичке кодексе треба да имају већи ниво конкретности у односу на уопштена етичка начела. Што има више специфичних правила и упуштава, односно приказа превализалежења примјета етичких дилема из праксе, етички кодекс је кориснији и примјењивији социјалним радницима у свакодневној пракси. Управо су што конкретније и прецизније смјернице за

2 Андреа Пухалић, *Вриједности и етика у социјалном раду са дјецом и породицом*, Факултет политичких наука Бања Лука, Бања Лука, 2018, стр 8.

3 Marina Ajduković, Ljilja Cajvert, *Supervizija u psihosocijalnom radu*, Друштво за психолошку помоћ, Zagreb, 2004, стр 11.

професионалну праксу, један од основних захтјева који се поставља пред националне етичке кодексе социјалног рада. У оквиру таквог покушаја, НАСВ Етички кодекс садржи бројне примјере практичних ситуација са етичким дилемама, прије свега у приватној пракси, настојећи на такав начин осигурати што конкретнија упутства за професионално поступање.

Други се захтјев односи на постизање оптималног односа између културолошких специфичности у којима се одвија професионална пракса са једне, и универзалних вриједносних и етичких основа социјалног рада са друге стране. Congress истиче да иако сваки етички кодекс треба да садржи елементе друштвене и националне специфичности, у њему треба да преовладава оно што је универзално и од темељне важности за праксу социјалног рада у сваком друштву⁴.

3. КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА ЕТИЧКОГ КОДЕКСА

Универзално одређење вриједносне и етичке основе социјалног рада садржано је у Етичком документу Међународног удружења социјалних радника (International Federation of Social Workers – IFSW) и Међународног удружења школа за социјални рад (International Association of Schools of Social Work- IASSW), усвојеног у Аустралији 2004.године⁵ (у даљем тексту Међународни етички кодекс социјалног рада). Важно је истаћи да овакав међународни документ треба да представља само полазну основу за развој домаћих, националних етичких кодекса у односу на специфичности развоја професионалне праксе у конкретном друштву.

4 Elaine P. Congress, *Social work values and ethics: Identifying and Resolving Professional Dilemmas* Nelson-Hall, Chicago, 1999, pp. 38.

5 IASSW (International Association of Schools of Social Work) i IFSW (International Federation of Social Workers) усвојиле су Statement of Ethical Principles, 2004.године у Аустралији, као међународни етички кодекс социјалног рада, који треба да служи као полазна основа за израду националних кодекса.

У тексту који слиједи приказаћемо анализу етичког кодекса Савеза регионалних удружења стручних радника у социјалној заштити у РС (2007), као јединог етичког кодекса релевантног за социјалне раднике на ентитетском нивоу у БиХ, у односу на структуру и садржај Међународног етичког кодекса социјалног рада са једне, те етичке кодексе у региону - Србије⁶, Хрватске⁷ и Словеније⁸, са друге стране. Управо су ово земље у региону које, не само да дијеле специфично друштвено-политичко наслијеђе, већ и снажно утичу на образовање и праксу социјалног рада у БиХ. Поред основне структуре ових етичких докумената, анализу смо вршили у односу на начин дефинисања и правила конкретизације универзалних начела социјалне правде, поштовања људских права и професионалне компетенције, те ниво професионалне саморегулације.

6 Кодекс професионалне етике стручних радника социјалне заштите Србије, Комора социјалне заштите (*"Службени гласник Републике Србије"*, бр. 1/2015). Кодекс утврђује начела етичког понашања свих стручних радника запослених у систему социјалне заштите, те самим тим и социјалних радника.

7 Етички кодекс социјалних радница и социјалних радника у дјелатности социјалног рада (Хрватска удруга социјалних радника, 2014)- у даљем тексту Етички кодекс социјалних радника Хрватске.

8 Kodeks etike socialnih delavk in delavcev Slovenije (Društvo socialnih delavk in delavcev Slovenije, 2006; prevod Nika Vukša, 2014) - у даљем тексту Етички кодекс социјалних радника Словеније.

4. СТРУКТУРА ЕТИЧКОГ КОДЕКСА

Питање структуре етичког кодекса никада није само питање форме и организације документа. Као и језик, она у својим обиљежјима увијек има више или мање видљиво етичко одређење аутора.

Табела 1. Структура етичких кодекса

Међународни етички кодекс социјалног рада						
1. Предговор	2. Дефиниција а соц. рада	3. Међународне конвенције	Начела: <i>Људска права и људска достојанство</i> <i>Социјална правда</i> <i>Професионално поступање</i>			
Етички кодекс стручних радника Републике Српске						
1. Опште одредбе	2. Основне норме понашања у друштву	3. Основне норме понашања стручних радника у односу на кориснике њихових услуга	4. Основне норме понашања стручних радника у односу на установу коју раде	5. Основне норме понашања стручних радника у односу на обавезе и одговорности према професији		
Кодекс професионалне етике стручних радника социјалне заштите Републике Србије						
1. Преамбула	2. Основне одредбе	3. Принципи у обављању професионалних дужности	4. Етичка одговорност стручних радника према корисницима	5. Међусобни односи стручних радника	6. Однос стручних радника према делатности социјалне заштите и друштву	7. Прелазне и завршне одредбе 8. Измене и допуне Кодекса
Етички кодекс социјалних радника и радница Републике Хрватске						
1. Увод	2. Темељне одредбе: Однос према корисницима и корисницама Однос према професионалној средини Однос према ширем друштвеном окружењу Однос према властитом проф. развоју			3. Завршне одредбе		
Кодекс социјалних радника и радница Републике Словеније						
1. Увод	2. Однос према корисницима	3. Однос према проф. окружењу	4. Однос према широј друштвеној средини	5. Завршне одредбе		

За разлику од Међународног етичког кодекса, Етички кодекс социјалног рада Републике Српске нема нити увод, нити предговор којим би се дефинисали основни концепти у самом кодексу, прије свега циљеви, вриједности и принципи професије социјалног рада, професионалне етике у цјелини и напоследку самог етичког кодекса. С друге стране, Међународни етички кодекс се састоји од четири цјелине, од којих се прве три (предговор, дефиниција социјалног рада, и међународни документи релевантни за праксу и дјеловање социјалног рада) односе управо на појашњавање како сврхе и циљева професије и самог етичког документа, тако и основних, најопштијих категорија вриједности и принципа социјалног рада, те приказ међународних правних докумената на којима се такви принципи заснивају. Етички кодекс социјалних дјелатности Републике Српске не пружа такав дедуктивни увод, већ одмах започиње са приказом професионалних начела, који су тек четврто, иако најобимније, поглавље међународног Етичког документа. На сличан начин, Етички кодекс социјалних радника Републике Словеније садржи уводно поглавље у којима дефинише како основну сврху и циљеве професије и са њима повезане основне улоге социјалног рада, тако и саму сврху и обавезност примјене етичког кодекса. Кодекс професионалне етике стручних радника социјалне заштите Републике Србије почиње Преамбулом у којој се истиче значај етичке свесности за стручни рад у социјалној заштити, сврху Кодекса и професионалне етике у савременом друштву, са нагласком да стручни радници у социјалној заштити, поред овог Кодекса, примењују и етичке кодексе својих професија.

Питање структуре етичких кодекса, иако наизглед формално, најуже је повезано са укупним приступом професионалној етици, односно јасним доживљајем сврхе етичког кодекса, прије свега од стране његових ствараоца. Таксативно навођење општих и посебних начела, без уводног обраћања и појашњења за професионалце који их требају примјењивати, можемо разумјети и као обиљежје традиционалне етике дужности у социјалном раду. Фокус се ставља на развој вањских принципа који су истовремено и носиоци етичке праксе, док је социјални радник пасивни имплементатор `извана` развијене и дефинисане професионалне етике. Насупрот томе, хуманистички приступ ставља фокус на социјалног радника, као јединог субјекта и активног ствараоца професионалне етике.

Док међународни етички документ даје приказ принципа социјалног рада у оквиру три најопштија начела: људских права, социјалне правде и професионалног поступања, уобичајено је да национални етички кодекси буду структурисани у оквиру

специфичних поглавља која се односе на посебна подручја одговорности социјалног радника. Тако су структурисани и национални етички кодекси чија су поглавља приказана у табели бр.1.

Оно по чему се издвајаја Етички кодекс социјалних дјелатности Републике Српске, јесте поглавље које садржи основне норме понашања у односу на установу у којој је социјални радник запослен. За разлику од њега, етички кодекси стручних радника Србије, Хрватске и Словеније не препознају одговорност према институцији запослења, односно дефинишу само три основне категорије одговорности према корисницима, професионалној средини и ширем друштвеном окружењу, при чему ревидирани етички кодекс социјалних радника Хрватске додаје и одговорност према властитом професионалном развоју, док Кодекс професионалне етике стручних радника у Републици Србији уређује међусобне односе међу колегама.

Наглашавање одговорности према институцији такође можемо разумјети као дио традиционалног приступа социјалном раду, односно традиционалне циљно-предметне парадигме карактеристичне за институционалну праксу у Босни и Херцеговини. Традиционалност се огледа управо у занемаривању значења универзалног начела социјалне правде, којег је дио и обавеза социјалног радника да се бори против неправедних политика и пракси, како на нивоу друштва у цјелини, тако и на нивоу институције у којој је запослен. У основи начела социјалне правде јесте и претпоставка да је одговорност према праведном друштву, корисницима и професији изнад било какве одговорности према установи или организацији запослења. Та претпоставка је у основи сваке развијене, независне професије.

Иако међународни етички документ представља тек полазну основу, на основу које треба бити разрађен много детаљнији, конкретнији и друштвено осјетљив национални етички кодекс, то овдје није случај. Етички кодекс стручних радника у социјалној заштити Републике Српске је изузетно скромног обима, од три укупно странице. Упутства и професионалне смјернице су тако уопштено дефинисани, да и сами имају форму апстрактних начела. Без уводног и закључног дијела, појашњења основних појмова и јасне структуре, са конфузно представљеним и неразрађеним принципима, без списка коришћене литературе, Етички кодекс стручних радника Републике Српске представља тек формално постојање етичког оквира праксе.

5. УНИВЕРЗАЛНА НАЧЕЛА СОЦИЈАЛНОГ РАДА

Током свог развоја социјални рад се непрестано суочавао са потребом да води бригу са једне стране о индивидуалним потребама клијената, а са друге стране о начинима на које друштво и заједница одговарају на те потребе. С тим у вези, социјални рад се одувјек заснивао како на бризи за благостање појединаца, тако и на преузимању одговорности за факторе окружења који утичу на исто⁹. Од „Лиге друштвених наука“, National Conference of Charitas and Corrections, и Seatlment House покрета, до савременог бављења изазовима глобализацијских процеса, социјални рад је увијек преузимао одговорности на различитим нивоима- према појединцу, заједници, али и према ширем друштвеном окружењу¹⁰. С тим у вези, можемо рећи да су начело поштовања основних људских права и социјална правда одувјек били једни од основних етичких начела професије.

Међународни етички кодекс се заснива на универзалној дефиницији социјалног рада донесеној 2004. године, по којој су ”принципи људских права и социјалне правде су од суштинског значаја за социјални рад”. Нова дефиниција која је донета 2014. године “проширује” ове етичке темеље, те наглаша да је ”Социјални рад професионална пракса и академска дисциплина која промовише социјалну промјену и развој, социјалну кохезију, оснаживање и ослобођење људи. Принципи социјалне правде, људских права, колективне одговорности и поштовања различитости централни за социјални рад. Заговарање и оправдање људских права и социјалне правде је мотивација и оправдање за социјални рад.”¹¹ С тим у вези, у тексту који слиједи, анализирани су Етички кодекс социјалног рада РС И Кодекс професионалне етике стручних радника у социјалној заштити Републике Србије, Републике Хрватске и Републике Словеније, у односу на три универзална начела на којима се заснива Међународни кодекс социјалног рада: људска права и људско достојанство, социјална правда, и професионално поступање. Начело људских права се у националним етичким кодексима анализира у оквиру односа према корисницима, социјална правда у оквиру односа према друштву, а професионално поступање у односу према

9 Frederic Reamer, *Social work values and ethics*, Columbia University Press, New York, 2006, pp. 189.

10 Мирослав Бркић, *Заступање у социјалном раду*, Факултет политичких наука, Београд, 2010, стр. 11.

11 International Federation of Social Workers and International Association of Schools of Social Work (2004). *Ethics in Social Work, Statement of Principles*. Berne: IFSW and IASSW. Интернет, www.ifsw.org.

професији, колегама и властитиом професионалном развоју, прије свега због ”пресека” заједничких поглавља у свим појединачним националним етичким кодексима.

6. НАЧЕЛО ЉУДСКИХ ПРАВА И ЉУДСКОГ ДОСТОЈАНСТВА

Прво начело дефинисано Међународним етичким кодексом социјалног рада јесте начело људских права и људског достојанства. Дефинише се као ”поштовање урођених вриједности и достојанства свих људи те права која из тога произлазе”, а подразумевају дужност социјалних радника да „чувају и бране физички, психолошки, емоционални и духовни интегритет и добробит сваке особе“.¹²

Неке од вриједности које су у основи овог начела, као што су једнак приступ и поштовање личности, дио су етичке базе социјалног рада, односно “безусловно прихватање личности клијента, неосуђујући приступ клијенту, индивидуални приступ клијенту, сврховита експресија осјећања, контролисана емоционална ангажованост, повјерљивост и самоодређење клијента”¹³. Национално удружење социјалних радника Америке (NASW) 60-их година XX века на сличан дефинише основне вриједности социјалног рада: поштовање индивидуалне јединствености, право на реализацију пуних потенцијала сваке индивидуе, и толеранција на различитости које постоје између појединаца¹⁴.

Међународни етички кодекс социјалног рада даје списак међународних докумената о заштити људских права, посебно релевантних за праксу и дјеловање социјалног рада. Универзално начело људских права се даље конкретизује кроз четири општа принципа и на њима заснована конкретнија правила поступања:

- Право на самоодређење
- Право на судјеловање
- Поступати према свакој особи као цјелини.
- Утврђивање и развијање снага.

12 International Federation of Social Workers and International Association of Schools of Social Work (2004). *Ethics in Social Work, Statement of Principles*. Berne: IFSW and IASSW. Доступно на www.ifsw.org.

13 Adam Barnard, Nigel Horner, Jim Wild, *The value base of social work and social care*, Open University Press, New York, 2008, pp. 212.

14 Stephen A. Webb, Mel Gray, *Ethics and Value Perspectives in Social Work*, Palgrave Macmillan International Higher Education, New York, 2010, pp. 97.

Од почетка професионализације социјалног рада до данас, начело људских права се најуже веже за квалитет релација социјалног радника у његовој професионалној улози. У основи је полазиште да сви људи требају бити једнаки пред законом и имати једнаке могућности да развију свој пуни потенцијал. Вриједност људских права се преклапа са социјалном правдом у смислу да социјални радници заговарају и предузимају конкретне мјере против оних снага које дјелују опресивно на људе или крше њихова основна права¹⁵ (Barsky, 2010). С тим у вези, анализу заснованости националних етичких кодекса на начелу људских права и људског достојанства посматраћемо преваходно у оквиру односа према корисницима, иако све релације које социјални радник има у својој професионалној улози треба да буду засноване на овом начелу. Димензију људских права као начела социјалног рада која је преклапа са социјалном правдом, посматраћемо у оквиру посебне цјелине која се односи на однос према ширем окружењу.

6.1. Однос према корисницима

У Етичком кодексу социјалног рада Републике Српске однос према корисницима је цјелина која обухвата девет општих принципа, од којих се тек неколико односи на начело људских права и људског достојанства: поштовање вриједности и достојанства свих људских бића, једнак приступ, поштовање принципа повјерљивости, упознавање клијента са стручном процјеном. Остала начела се односе на професионално поступање, као нпр. дјеловање у интересу корисника, истрајност у изналагању рјешења, забрана примања поклона од корисника. Конкретнија начела којим се у међународном етичком документу указује на значење универзалног начела поштовања људских права, као што су поштовање права на самоодређење, подстицање права на судјеловање, поступање према свакој особи као цјелини и усмјереност на снаге клијента, нису обухваћена етичким кодексом Републике Српске.

У етичком кодексу социјалних радника Републике Словеније одговорност према корисницима израђена је у 19 чланова те, поред начела обухваћених етичким кодексом Републике Српске, обухвата и обавезу социјалног радника да у свим својим поступцима штити личност, интегритет достојанство и приватност клијента са којим ради, да поштује и не увриједи клијента, његове ставове, вриједности или емоције, забрану физичког или психичког насиља

¹⁵ Allan Edward Barsky, *Ethics and Values in Social Work. An Integrated Approach for a Comprehensive Curriculum*, Oxford University Press, New York, 2010, pp.123.

над клијентом, право клијента да сам изабере другог социјалног радника, упознавање клијента са његовим правима, могућностима и начином рада, итд.

На сличан, још обимнији начин у оквиру 23 ставке, етички однос према корисницима на принципу поштовања људских права, представљен је у етичком кодексу Републике Хрватске. Посебно је важно да се у овом етичком кодексу посебно разрађује право корисника на самоодређење и активно учествовање, у оквиру обавезе социјалног радника да тражи ”информисани пристанак” за сваку планирану интервенцију, као и дужност неосуђивања и информисања корисника, те говорење истине кориснику о свим аспектима професионалног односа.

Кодекс професионалне етике Републике Србије у оквиру 16 чланова, распоређених у различите области Кодекса, дефинише дужности према кориснику, промовише људско достојанство и добробит, уважава и подстиче самоопредељење кроз наглашавање дужности стручног радника да “поштује, промовише и подржава људско достојанство корисника и право на избор услуге и доношење одлука које их се тичу, независно од њихових вредности и животних избора, докле год то не угрожава права, безбедност и легитимне интересе других особа.” Оно на чему се инсистира је добијање „сагласности корисника на основу пуне информисаности“, што стручног радника обавезује да укључи корисника у све поступке и фазе рада, те да га информише о правима, могућностима, разлозима, могућим ризицима и ограничењима појединих поступака, начинима документовања, поверљивости и ограничењима поверљивости, алтернативама и правима корисника на жалбу, на одустајање или опозива своје сагласности.

Можемо закључити да, у односу на међународни етички документ и етичке кодексе социјалних радника Хрватске, Словеније и Србије, етички кодекс стручних радника Републике Српске, у оквиру односа према корисницима, не разрађује у потребној мјери начело људских права, односно да се задржава на поштовању вриједности и достојанства свих особа, једнакости и повјерљивости као конкретнијим начелима, а занемарује право клијента на самоодређење и активно учествовање, као кључне одреднице хуманистичког приступа професији и професионалној пракси.

7. НАЧЕЛО СОЦИЈАЛНЕ ПРАВДЕ

Друго универзално начело социјалног рада дефинисано у Међународном етичком кодексу је начело социјалне правде. Као и у случају сваког универзалног начела, ријеч је о апстрактном и амбициозном идеалу, који захтијева конкретнија упутства за професионално поступање у оквиру националних етичких кодекса. Свака концептуализација и конкретизација начела социјалне правде одређена је друштвено-историјским и културолошким специфичностима. Ово начело се у првобитном одређењу социјалног рада као дијела система државне заштите, заснивало на сљедећим вриједностима: дужности људи да се брину једни о другима; праведној и једнакој дистрибуцији добара; те побољшању колективног благостања¹⁶. Социјални покрети током 70-тих и 80-тих година XX века, дају нови правац развоју савременог социјалног рада, али и његовог универзалног начела социјалне правде, која се чврсто везује за вриједност социјалне промјене. Социјална правда, која се заснива на идеји расподјеле друштвених ресурса према потребама, добија снажан политички префикс, у смислу критичког односа према постојећим структурама моћи, опресивним институцијама и акцијама¹⁷.

У савременом, хуманистичком одређењу, социјалне Правда има своје две основне димензије. Прва се односи на универзалне вриједности равноправне и поштене расподјеле друштвених ресурса, укључујући и могућности уживања основних људских права. Друга, обухвата критички однос и политички ангажман у односу на неправедне политике и праксе. Ријеч је о дужности ”заговарања и суочавања са дискриминацијом, опресијом и институционалним неједнакостима”, односно ”супростављању негативној дискриминацији, неправедним политикама и праксама”. Управо у складу са таквим етичким опредјељењем према питањима социјалне правде, јесте политичка димензија социјалног рада. Тиме социјални радник није одговоран само за сопствено праведно и поштено поступање, већ у исто вријеме и за стварање праведног и поштеног друштва у цјелини.

У Међународном етичком кодексу социјална правда се конкретизује кроз пет начела:

1. Борба против негативне дискриминације (способност,

16 Sarah Banks, *Ethics and Values in Social Work*, 4rd edn. Palgrave Macmillan, Basingstoke, UK, 2012, pp. 144.

17 Sarah Banks, Исто, pp. 146.

доб, култура, род или пол, брачни статус, социоeкономски статус, политичко одређење, боја коже или друге физичке карактеристике, сексуална оријентација или духовна вјеровања);

2. Уважавање разноликости и разлика;
3. Једнака расподела ресурса;
4. Борба против неправедних политика и пракси, и
5. Рад у солидарности.

Борба против неправдених политика и пракси и рад у солидарности јесу начела која обухватају политичку димензију социјалне правде усмјерену ка исправљању друштвене неправде и неједнакости. У конкретизацији ових начела се наводи да социјални радници имају дужност скренути пажњу својих послодаваца, оних који доносе одлуке, политичара и опће јавности на чињенице да људи живе у сиромаштву, да су ресурси незадовољавајући или да је расподела ресурса, политика и праксе опресивна, неправична или штетна. Начело рада у солидарност се операционализује правилима да је дужност социјалних радника да се боре се против социјалних услова који доприносе социјалној искључености, стигматизацији или потлачености, те радити у корист инклузивног друштва.

У националним етичким кодексима посебно поглавља односа према (ширем) друштвеном окружењу односи се доминантно на конкретизацију начела социјалне правде, али и на одређене обавезе које социјални радници имају у случају ванредних опасности, према студентима, и сл.

Већ само језичко одређење ове категорије одговорности социјалних радника у Републици Српској, има снажан позитивистички, традиционални предзнак. Док се у етичком кодексу социјалног рада Хрватске говори о „односу према ширем друштвеном окружењу”, односно у етичком кодексу Словеније о ”однос према широј друштвеној средини”, у етичком кодексу Републике Српске дефинисано је поглавље под називом ” основне норме понашања у друштву”. Кодекс професионалне етике у Србији на нешто другачији начин одређује ово поглавље, називајући га “однос стручних радника према делатности социјалне заштите и друштву”, што представља оквир који на најшири и најконкретнији начин дефинише ову област, у односу на друге регионалне кодексе. Већ само језичко одређење указује на значајну разлику разумјевања односа социјалног радника и друштва у коме живи и ради. Језичка конструкције ”према друштву” (етички кодекси Хрватске и Словеније), односно “према делатности социјалне заштите и

друштву” (Србија), указује на независан, аутономан, активан и критички однос са `професионалне дистанце, кога преузима појединац заједно са својим професионалним образовањем. Тако социјални радник треба да критички посматра, рефлектује и дјелује према друштву у коме живи и ради, ал и делатности у којој ради (Србија) на основу основних вриједности и начела социјалног рада, прије свега принципа социјалне правде. На сличан начин, Bayles објашњава да се етичка одговорност према друштву у цјелини, односи се прије свега на посвећеност професије социјалног радника социјалној правди¹⁸ (Bayles, 1986). Она подразумејева обавезу социјалног радника да се ангажује у активностима које промовишу социјалну правду и генерално благостање друштва, укључујући локалне, националне и интернационалне настојања

Насупрот томе, језичка конструкција ”понашање у друштву” носи у себи претпоставку о потреби за пасивним ”уклапањем” у друштвену заједницу, кроз поштовање њених доминантних вриједности и норми. Овај закључак потврђује и анализа појединачних правила садржаних у оквиру операционализације ове димензије одговорности, а којима ћемо се детаљније бавити у оквиру анализе усклађености етичких кодекса са универзалним начелом социјалне правде.

Када је ријеч о конкретним упутствима или правилима за понашање социјалних радника Републике Српске `у друштву`, она се односе на допринос развијању и унапређењу добровољног рада; дужност сарадње и координације друштвених субјеката; учествовање у организованим активностима у случају вандредних стања; те залагање за ”примјену принципа рада према способностима и награђивање за резултате рада, као и за принцип међусобне солидарности и узајамности”. Овакве смјернице за професионално поступање социјалних радника у друштву, нити у једном свом члану не препознају значај критичког односа према неправедним политикама и праксама, као посебно важне димензије социјалне правде у социјалном раду. Такође, нити било које друго поглавље Етичког кодекса социјалног рада Републике Српске, не дефинише било који елемент дужности ”заговарања суочавања са дискриминацијом, опресијом и институционалним неједнакостима”. У исто време, у уводним одредбама етички кодекс Републике Српске обавезује социјалне раднике на поштовање права прописаних Уставом и законима Републике Српске и Федерације Босне и Херцеговине, али и ратификованих међународних докумената

18 M.D. Bayles, „Professional Power and Self-Regulation“, *Business and Professional Ethics Journal*, Philosophy Documentation Center, Charlottesville, Virginia, 1987, 5 (2), pp. 26-46.

који регулишу људска права. Позивање на поштовање закона, али и свих релевантних докумената из области социјалног рада и социјалне заштите присутно је једино у Кодексу професионалне етике стручних радника Републике Србије у којем се наводи да су: „стручни радници у социјалној заштити, дужни да се понашају и информишу о етичком доношењу одлука из етичке теорије и праксе, теорије социјалног рада и релевантних истраживања, закона, других прописа и правила понашања која установљавају пружаоци услуга у социјалној заштити¹⁹“, али и да „примењују вредности и принципе Етичког кодекса и стандарде и процедуре стручног рада.“²⁰

Етички кодекси социјалних радника Хрватске и Словеније наглашавају обавезу утицаја на политичко – правно друштвено уређење, у смислу одговорности заузимања за такве социјално-политичке, законске или цивилне друштвене иницијативе, који су интересу корисника социјалног рада.

Кодекс професионалне етике Републике Србије је у овом погледу најсвеобухватнији, с обзиром да се његови поједини чланови односе на поштовање позитивних прописа и стандарда рада, док се са друге стране наглашава обавеза стручних радника на супротстављање неправичним политикама и праксама и дискриминацији, промовисање социјалне укључености и солидарности, подржавање начела и очување репутације социјалне заштите, заштита интереса социјалне заштите, а све то кроз континуирано ангажовање у заједници.

Можемо закључити да се етички кодекс Републике Српске, за разлику од међународног етичког документа и етичког кодекса Србије, Хрватске и Словеније, не заснива на социјалној правди у димензији супростављања негативној дискриминацији, неправедним политикама и праксама.

8. НАЧЕЛО ПРОФЕСИОНАЛНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ

Треће универзално начело дефинисано Међународним етичким кодексом социјалног рада је ”професионално поступање”, и односи се на обавезу социјалног радника за одржавање и развој професионалне компетенције. Поред знања, вјештина и вриједности, основна претпоставка професионалне компетенције јесте и одређени ниво самокритичности према сопственом знању и компетенцији у

19 Преамбула Кодекса професионалне етике стручних радника социјалне заштите („Службени гласник Републике Србије“ бр. 1/2015)

20 Члан 19. Кодекса професионалне етике стручних радника социјалне заштите („Службени гласник Републике Србије“ бр. 1/2015).

цјелини, јер је ”тежња ка компетентности покушај који траје цјелога живота”²¹. Посебна се пажња поклања развоју саморефлексије, као основне претпоставке компетентног социјалног радника, у смислу рефлектовања на личну перспективу са једне, те професионалну перспективу са друге стране. Раздвајањем личне и професионалне перспективе претпоставка је за усвајање вриједности хуманистичке праксе социјалног рада²².

У односу на овако сложено дефинисане захтјеве и одређења професионалне компетентности, социјални радници требају повремену и континуирану подршку у свом професионалном развоју. С тим у вези, Стакић наводи следеће саставне елементе професионалне компетенције: одговарајуће образовање (знање), тренинг или обука, супервизија и искуство²³. Barnett and Johnson наглашавају да да бисмо примијенили наше знање и вјештине компетентно, морамо његовати наше физичко, емоционално, ментално и духовно благостање. С тим у вези, брига о себи и лично благостање се препознају као посебна, једнако важна претпоставка за професионалну компетенцију у социјалном раду.

У Међународном етичком кодексу начело професионалног поступања је конкретизовано је кроз 14 специфичнијих принципа повезаних са професионалном улогом, међу којима су и развој и одржавање компетенције за обављање посла, повјерљивост у професионалној релацији и поступање са ”са сојећањем, емпатијом и бригом”. Поред тога, социјални радници би требали потицати и укључивати се у етичку расправу са својим колегама и послодавцима и преузети одговорност за доношење етички информираних одлука. Такође, социјални радници би требали бити спремни навести разлоге својих одлука утемељене на етичким разматрањима и бити одговорни за своје изборе и поступке. У службама где се запошљавају и у својим земљама требају радити на стварању услова у којима ће се о овим начелима расправљати и где ће се додатно развијати. Посебно се препознаје важност социјалног радника да брине о себи у личном и професионалном смислу, да би могао да брине о другима.

21 Jeffrey Barnett, W. Brad Johnson, *Ethics desk reference for psychologists*, American Psychological Association Washington DC, 2008, pp.117.

22 Андреа Пухалић, Вриједности и етика у социјалном раду са дјецом и породицом, Факултет политичких наука Бања Лука, Бања Лука, 2018, стр. 41.

23 Ђураћ Стакић, *Етичке дилеме и изазови социјалног рада -Приручник за стручњаке у социјалној заштити*. Министарство рада, запошљавања и социјалне политике Републике Србије, Београд, 2014, стр. 77.

8.1. Однос према професији

У оквиру последње целине под називом `основне норме понашања стручних радника у односу на обавезе и одговорности према професији`, етички кодекс Републике Српске садржи тек неколико општих ставки које можемо довести у вези са начелом професионалног поступања: обавеза континуираног професионалног усавршавања и професионалног дјеловања утемељеног на стручном образовању, дијелење стручног знања са колегама и студентима, те `доследну примјена принципа стручног рада и начела професионалне етике`.

На готово сличан начин, у оквиру осам ставки, однос према професији дефинишу и етички кодекси социјалних радника Србије, Хрватске и Словеније, с тим да се у Србији посебно издваја одредба која садржи дужност социјалног радника да укаже на свако кршење етичких правила од стране својих колега, некомпетентност и умењену способност колега. Специфичност етичког кодекса Републике Србије огледа се у обавези стручни радника да развијају и своју „културну компетентност“, односно да поседују и развијају своје знање и траже консултације о културним особеностима својих корисника, како би били у могућности да пруже културно прилагођене услуге и уважавају разлике међу људима и културним групама²⁴.

У погледу дефинисања супервизијске подршке, сарадње и консултација, најразвијенији су кодекси Републике Србије и Републике Словеније, који препознају обавезу супервизијске рефлексije у случају стручне дилеме у професионалној пракси, дефинишу начин на који се спроводи супервизијска подршка, менторство, као и друге облике сарадње и консултације између колега.

Можемо закључити да се у етичком кодексу стручних радника у социјалним дјелатностима у Републици Српској, препознаје дужност континуираног професионалног усавршавања, дијелења знања и поступање у складу са начелима професионалне етике, као основних елемената професионалне компетенције које препознају и други регионални етички кодекси социјалног рада.

Оно што може да буде недостатак етичких кодекса Републике Српске, Хрватске и Словеније, јесте недостатак одредби које се односе на дужност учествовања у етичким расправама, односно етичка рефлексija као дио континуираног развоја

²⁴ Чл. 25 Кодекса професионалне етике стручних радника социјалне заштите („Службени гласник Републике Србије“ бр. 1/2015).

етичке компетенције професионалца, те развој друштвених и организацијских услова у којима ће досљеднија и потпунија примјена универзалних професионалних начела бити могућа. С тим у вези, Кодекс професионалне етике Републике Србије дефинише обавезу промовисања и заштите етичких начела и решавања етичких дилема које стручни радници и професија имају и то преко Етичког одбора који је формиран као стручно тело у оквиру Коморе социјалне заштите.

Посебно је важно у етичким кодексима регионалних земаља, препознати улогу и значај супервизије у развоју и очувању професионалне компетенције, посебно у њеној емоционалној и етичкој димензији. Дужност бриге о себи у личном и професионалном смислу, треба такође бити препозната као претпоставка професионалног поступања.

Такође, важно је утврдити дужност социјалног радника да укаже на свако кршење етичких правила од стране својих колега, што је експлицитно наглашено у Кодексу професионалне етике Републике Србије. Ово су уједно и правци развоја Етичког кодекса социјалног рада Републике Српске, на које указује анализа међународног и регионалних етичких кодекса.

9. РЕГУЛИСАЊЕ ПОШТОВАЊА ЕТИЧКОГ КОДЕКСА

Регулација поштовања етичког кодекса препуштена је националним професионалним удружењима социјалног рада, односно социјалне заштите. Дјелотворни механизми регулације представљају основни предуслов сврховитости кодекса професионалне етике. С тим у вези, Реамер наводи сљедеће елементе сврхе етичког кодекса:

- Обезбјеђује сет етичких стандарда за праксу социјалног рада
- Усмјерава практичаре у рјешавању етичких дилема у пракси
- Штити заједницу од некомпетентних практичара
- Обезбјеђује професионалну саморегулацију, радије него државну контролу и
- Штити социјалне раднике од судских спорова²⁵.

Поред професионалних и етичких смјерница, основна функција етичког кодекса треба да буде и функција контроле, кроз настојање да се спријече намјерно неетичко понашање социјалних

25 Terry Mizrahi, Larry E. Davis, *Encyclopedia of Social Work. Vol. 1, 2, 3, & 4*, NASW Press&Oxford University Press. Washington, DC, 2008.

радника. Обично постоји и одређене санкције као што су су искључивање из професионалног удружења, одузимање права да обавља професионалну праксу, или захтјев да се прође кроз неку додатну професионалну обуку²⁶.

У Етичком кодексу социјалног рада Републике Српске, не препознаје се дужност доступности етичког кодекса, као основне претпоставке његове примјењивости, која је препозната у етичким кодексима Републике Србије, Хрватске и Словеније. Регулација поштовања Етичког кодекса препуштена је установи у којој је социјални радник запослен, те се истиче да установа запослења има право да „захтијева да се придржавају правила утврђених овим Кодексом и да о њиховим активностима и раду суди према одредбама овог Кодекса“.

У Републици Србији, основни регулаторни механизам за поштовање Кодекса је Комора социјалне заштите, која ову обавља као поверени посао од стране ресорног Министарства, што је дефинисано и Законом о социјалној заштити. На сличан начин као и у Републици Србији, при Хрватској комори социјалних радника, постоји посебно теко под називом Етичко повјеренство, чије надлежности у погледу праћења спровођења, решавања етичких дилемма и спровођењу мера у случају непоштовања кодекса дефинисане Статутом.

Етички кодекси Републике Србије и Хрватске, наглашавају да социјални/стручни радници имају дужност да одбију сваку радњу која је у супротности с одредбама изнесеним у Кодексу, важећим законима и обавезујућим међународним актима. Поред тога, кодекси ових земаља препознају обавезу Коморе да обезбеди правну и стручну подршку оним члановима који се доследно придржавају принципа Кодекса, а доведени су у ситуацију да им је таква помоћ потребна.

Овако конципирани чланови који представљају основну претпоставку за поштовање и спровођење Кодекса у Републици Србији и Хрватској, указују на важан корак у процесу професионалног осамостаљивања и подизања стандард рада социјалних радника у овим земљама.

Етички кодекс социјалног рада Словеније поред обавезности и доступности, посебним чланом утврђује концепт ”етичке одговорности за кршење кодекса”, о којој одлучује Суд Друштва социјалних радника Словеније. Члан којим се утврђује и јавност одлуке Суда части, у смислу да његова пресуда може бити објављена

²⁶ Jim Ife, *Human Rights and Social Work: Towards Rights-Based Practice*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, pp. 202.

у јавним медијима, ставља додатну ”тежину” на етичку одговорност социјалног радника.

Можемо закључити да, у односу на професионална удружења у региону, Удружење социјалног рада Републике Српске није направило ни почетни корак у правцу професионалне саморегулације, у смислу преузимања одговорности за доступност и поштовање правила утврђених својим етичким кодексом. Препуштање такве одговорности установи или организацији запослења, једнако као и позивање на обавезу поштовања закона и подзаконских аката, указује на неразвијеност професије социјалног рада и њену потпуну зависност од државе. Даљи правац развоја етичког кодекса у односу на питање контроле и саморегулације, требао би да обухвата следеће елементе: дужност осигуравања доступности етичког кодекса како социјалним радницима тако и корисницима и заинтересованој јавности; формирање посебног етичког тијела које би одлучивало о етичким дилемама или жалбама.

10. ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ

Из компаративне анализе националног са регионалним и међународним етичким кодексом социјалног рада, може се конципирати неколико основних закључака, који указују на правце даљег развоја Етичког кодекса социјалног рада/социјалне заштите у Републици Српској:

- Структура документа има обиљежје традиционалног приступа професионалној етици као етици дужности, у којем је фокус на развоју вањских принципа, а не моралног практичара. Потребно је додати уводна поглавља којим се упознају социјални радници и други заинтересовани са сврхом и циљевима социјалног рада и професионалне етике.

- Начело људских права односу према корисницима није операционализовано у односу на основне принципе које ово начело треба да садржи. Фокус се задржава се на поштовању вриједности и достојанства свих особа, једнакости и повјерљивости као конкретнијим начелима, а не препознаје право клијента на самоодређење и судјеловање, као кључне одреднице хуманистичког приступа професији и професионалној пракси. Потребна је конкретизација овог начела у много већем обиму и потпунијем садржају, прије свега у односу на смјернице професионалног поступања социјалног радника које се заснива на поштовању права корисника на самоодређење и учествовање.

- Документ се не заснива на социјалној правди, у значењу који она има у савременој етици социјалног рада. Умјесто препознавања одговорности социјалног рада за унапријеђењем законодавства у име социјалне правде и социјалне правичности, фокус се ставља на одговорност према установи запослења и поштовање закона.

- Документ се не незаснива на обавези развоја етичке и емоционалне компоненте професионалне компетенције, посебно важне у савременом социјалном раду. С тим у вези, потребно је у начело професионалног поступања конкретизовати и кроз обавезу организовања и учествовања у етичким дискусијама и тренинзима етичке компетенције, као и дужност супервизијске рефлексije у случају стручне дилеме у професионалној пракси.

- Непостојање професионалне саморегулације у смислу контроле поштовања етичког кодекса указује на неразвијеност професије и њену зависност од државе. Први кораци у правцу развоја професионалне саморегулације треба да буду дефинисање дужности доступности етичког кодекса, санкција у случају његовог непоштовања; односно установљавање посебног етичко тијело Савеза које би одлучивало о етичким дилемама или жалбама, као и осигуравање јавности рада и одлука овог етичког тијела.

ЛИТЕРАТУРА

Бркић Мирослав, *Заступање у социјалном раду*, Факултет политичких наука, Београд, 2010

Кодекс професионалне етике стручних радника социјалне заштите Србије, “Службени гласник РС”, бр.1/2015.

Пухалић Андреа, *Вриједности и етика у социјалном раду са дјецом и породицом*, Факултет политичких наука Бања Лука, Бања Лука, 2018.

Стакић Ђурађ, *Етичке дилеме и изазови социјалног рада -Приручник за стручњаке у социјалној заштити*. Министарство рада, запошљавања и социјалне политике Републике Србије, Београд, 2014.

Удружење стручних радника социјалних дјелатности у Републици Српској, *Етички кодекс стручних радника социјалних дјелатности у Републици Српској*, Удружење стручних радника социјалних дјелатности у Републици, Бања Лука, 2007.

Ajduković Marina, Čajvert Lilja, *Supervizija u psihosocijalnom radu*, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb, 2004.

Allan Edward Barsky, *Ethics and Values in Social Work. An Integrated Approach for a Comprehensive Curriculum*, Oxford University Press, New York, 2010.

Bayles, M.D. „Professional Power and Self-Regulation“, *Business and Professional Ethics Journal*, Philosophy Documentation Center, Charlottesville, Virginia, 1987, 5 (2).

Banks Sarah, *Ethics and Values in Social Work*, 4rd edn. Palgrave Macmillan, Basingstoke, UK, 2012, pp. 144.

Barnard Adam, Horner Nigel, Wild Jim, *The value base of social work and social care*, Open University Press, New York, 2008.

Jeffrey Barnett, W. Brad Johnson, *Ethics desk reference for psychologists*, American Psychological Association Washington DC, 2008.

Congress P. Elaine, (1999). *Social work values and ethics: Identifying and Resolving Professional Dilemmas* Nelson-Hall, Chicago, 1999.

Društvo socialnih delavk in delavcev Slovenie (2006). *Kodeks etike socialnih delavk in delavcev Slovenie*. Prevod Nika Vukša, 2014.

Duignan Brian, *The History of Western Ethics. Britannica Educational Publishing in association with Rosen Educational Services LLC*, New York, 2011.

Stephen A. Webb, Mel Gray, *Ethics and Value Perspectives in Social Work*, Palgrave Macmillan International Higher Education, New York, 2010.

Hrvatska udruga socijalnih radnika (2014). *Etički kodeks socijalnih radnica i socijalnih radnika u djelatnosti socijalnog rada*, Hrvatska udruga socijalnih radnika.

Ife Jim, *Human Rights and Social Work: Towards Rights-Based Practice*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

International Federation of Social Workers and International Association of Schools of Social Work (2004). *Ethics in Social Work, Statement of Principles*. Berne: IFSW and IASSW. Dostupno online na www.ifsw.org.

Mizrahi Terry, Davis E. Larry, *Encyclopedia of Social Work. Vol.1,2,3, &4*, NASW Press&Oxford University Press. Washington, DC, 2008.

Reamer Frederic, *Social work values and ethics*, Columbia University Press, New York, 2006.

Webb A. Stephen, Gray Mel, *Ethics and Value Perspectives in*

Social Work, Palgrave Macmillan International Higher Education, New York, 2010.

Andrea Puhalic, Sandra Peric, Miroslav Brkic

**ANALYSIS OF THE SOCIAL WORK
ETICAL CODE IN REPUBLICA SRPSKA
– INTERNATIONAL AND REGIONALS
PERSPECTIVES**

Resume

This paper presents a comparative analysis of the Code of Ethics of the Association of Regional Associations of Professional Workers in Social Protection of the Republic of Srpska in relation to the international ethical code of social work from one and the ethical codes of the association of social workers of Serbia, Croatia and Slovenia. The aim of the paper is to determine the advantages and disadvantages of the national ethical code in relation to the universal ones and the national ethical codes of the states in the environment on the other, all in the direction of its revision and further development. By comparative analysis of the national code of ethics of the Republic of Srpska, the Ethical Document of the International Association of Social Workers, the Code of Professional Ethics of Social Workers of the Republic of Serbia, the Ethical Code of Social Workers and Social Workers in Social Work, and the Code of Ethics of Social Workers and Workers of Slovenia, conclusions about the shortcomings of the national code of ethics that require revision: 1) the structure has the characteristics of a traditional approach to professional ethics as *et ici duty*; 2) it is not based on social justice, in the dimension of duty of critical attitude and social action against unjust policies and practices; 3) does not work in sufficient scope and does not contain the principle of human rights in relation to users; 4) does not recognize the obligation of supervisory reflection in case of professional dilemma in professional practice, as well as responsibility for the development of the ethical competence of the social worker; and 5) there is no principle of availability, nor any element of professional self-regulation.

Keywords: ethical codex, professional ethics, principles of social work, ethics of social work, social justice, respect for basic human rights, professional competence.

* Овај рад је примљен 23. октобра 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 18. децембра 2018. године.

*Мирјана Соколовић **

Центар за социјални рад Општине Стара Пазова

ПОМОЋ У КУЋИ - СОЦИЈАЛНО ПРИХВАТЉИВ И ЕКОНОМСКИ ЕФИКАСАН ОБЛИК СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ

Сажетак

Циљ овога саопштења огледа се у тежњи да подстакне и подржи развој такве јавне политике која добар одговор на изазове савременог друштва проналази у обезбеђивању услуга којима се пружа помоћ човеку у његовом дому, породици и одабраном животном окружењу у свим периодима живота. Овај рад, као и целовита идеја развоја дневних услуга у заједници настала је пре више деценија на визији – да сваки човек треба доживотно да борави у сопственом дому и породици, у познатом, сигурном и њему блиском окружењу. Будући да произилази из конкретне праксе у старопазовачкој средини, тема рада се бави подршком одраслим и старијим лицима иако су практичарима позната и веома добра искуства пружања помоћи у кући деци и младима, односно њиховим родитељима и породицама. Помоћ у кући као свеобухватна услуга у заједници посматрана из стручне и хумане перспективе омогућава да сваки човек оствари своју базичну потребу (основно људско право) да живи у природном друштвеном окружењу, да има свој безбедан и достојанствен оквир живота. Посматрана из перспективе одговорног социјалног развоја и друштвено-политичке оправданости, помоћ у кући спада у ред оних облика социјалне заштите који су нискобуџетни, а истовремено задовољавају потребе великог броја грађана свих узраста што их сврстава у ред незаобилазних садржаја актуелне социјалне политике. Ослоњен на дугогодишње праћење и испитивање потреба старијих

* mirjana.sokolovic@csr-starapazova.org

(и одраслих) грађана кроз емпиријска истраживања (од 1984. године), и непрекидно испитивање потреба које се одвија паралелно са поступком пружања услуга (од 2003. године) овај рад настаје у дијалогу аутентичног живота појединца и икуственог корпуса практичара.

У том оквиру рад приказује резултате добре праксе кроз појединости које се односе на значај јасног дефинисања појма ”помоћ и нега”, примену индикатора за процену потреба, прецизно дефинисање степена подршке, специфичности које доприносе добром квалитету услуга, као и кроз осврт на економску ефикасност и одрживост услуге помоћ у кући.

Кључне речи: човек, базичне потребе, социјална прихватљивост, економска ефикасност.

1. УВОД

Имајући у виду развојни пут дуг пуних петнаест година¹, искуства стечена на њему и постигнуте резултате у обезбеђивању дневних услуга у Центру за социјални рад у Старој Пазови, финансијер Покрајински секретаријат за рад, здравство и социјалну политику у Новом Саду (6 месеци); 2003.-2005. финансијер Министарство рада, запошљавања и социјалне политике Фонд за социјалне иновације (19 месеци); 2005.-2008. финансијер општина Стара Пазова (38 месеци); 2008.-2009. суфинансијери Општина Стара Пазова и Министарство рада, запошљавања и социјалне политике кроз Пројекат ”Подршка спровођењу стратегије развоја социјалне заштите” коју су финансирани Одељење за међународни развој Велике Британије (ДФИД) и Норвешко министарство спољних послова (НМСП); период реализације (12 месеци) Б/ ПЕРИОД СТАЛНОСТИ 2009. Одлука о оснивању службе кућне неге, помоћи у кући и клуба за стара и одрасла лица (СО Ст.П. бр.011-56/2009-I од 20.11.2009.), 2016. Одлука о измени и допуни одлуке о социјалној заштити (СО Ст.П. бр.011-25/2016-I од 01.07.2016. године), 2016. Одлука о изменама одлуке о оснивању службе кућне неге, помоћи у кући и клуба за стара и одрасла лица (СО Ст.П. бр.011-26/2016-I од 01.07.2016. године), 2016. Одлука о оснивању клуба за одрасла и старија лица (СО Ст.П. бр.011-26/2016-I од 01.07.2016. године), 2018. Решење Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања – Сектор за бригу о породици и социјалну заштиту – Одељење за инспекцијски надзор бр. 022-02-00074/2016-19 од 13.02.2018.

¹ Развојни пут старопазовачког модела услуга при центру за социјални рад: А/ ПРОЈЕКТНИ ПЕРИОД 2003.

године - испуњеност услова и стандарда за пружање услуге "помоћ у кући" и добијање лиценце на 6 година.

За ово саопштење се тематски бави приказивањем кључних аспеката услуге "помоћ у кући" одрасла и старија лица полазећи са становишта да је "помоћ у кући" таква услуга социјалне заштите којом друштво може да осигура доживотни боравак човека у његовом дому, ако породица за то нема довољно могућности или корисник нема породицу. Искуство показује да је "помоћ у кући" подршка "по мери човека" у свим периодима његовог живота исто као што је потреба да се живот отпочне и оконча у окриљу породице и породичног дома, не само савремена, већ свевремена суштинска тежња сваког људског бића. Нова димензија у задовољавању ове базичне потребе јесте начин на који појединац може да обезбеди себи подршку у обављању активности без којих живот није могућ.

И док у садржају историјског контекста остају породичне заједнице и велике вишегенерацијске породице у којима се врши међугенерациска размена пажње, бриге и помоћи међу њеним члановима, дотле у условима данашње мале, једно или двогенерациска породице, узајамна размена подршке међу ближњима изостаје.

На спознаји трансформације начина организовања свакодневног живота, кроз креирање алтернативних облика међуљудске подршке, полаже се испит друштвене одговорности и пружа шанса за професионално и људско остварење практичара социјалног рада и сродних хуманистичких наука који уз разумевање и сагалсност са доносиоцима одлука и у партнерству са њима, могу у овој области на одговоран начин да организују бригу о људима који не могу да живе независно у својим домовима.

Нове околности друштвеног живота и нове могућности хуманистичких наука створене кроз образовање и рад стручњака професионално фокусираних на унапређење квалитета живота појединца, отварају простор развоју широког спектра помажућих послова и услуга које у крајњем исходу, доприносе благостању, безбедности и добробити сваког човека када се суочи са стањем немоћи, болести или старости.

У том контексту овај рад има за циљ да одређене аспекте услуге "помоћ у кући" учини јаснијим, разумљивијим и видљивијим.

2. ЈАСНО ДЕФИНИСАЊЕ ПОЈМОВА

Нејасноће у дефинисању појмова које уносе забуну и неразумеваше код грађана, а веома често и код стручњака, уочене су као свакодневни проблем у раду. У питању су термини који се односе на услугу социјалне заштите ”помоћ и нега у кући”, на материјалну подршку ”додатак за помоћ и негу другог лица” и ”кућно лечење” у примарној здравственој заштити. У свакодневном жаргону наведене три врсте подршке које гарантује држава најчешће се именују као ”кућна нега”.

У практичном смислу нема већих потешкоћа да се начини дистинкција²³ између услуге ”помоћ и нега у кући” и материјалне подршке за ”помоћ и негу другог лица” и да се помогне грађанима да приступе процедури за обезбеђиваше услуге или оствариваше права у систему социјалне заштите и/или пензијско-инвалидског осигурања. Успостављаше јасне разлике између ”помоћи и неге у кући” као задатка у социјалној заштити и ”кућног лечења” као задатка у здравственој заштити показало се као потреба и интерес оба система и грађана који треба да имају јасну визију и очекивања од стручњака који улазе у њихове домове ради пружања неопходне социјалне или здравствене подршке.

У том контексту се Служба за помоћ у кући старопазовачког Центра за социјални рад у оквиру истраживашања ”Особе са инвалидитетом унутар система социјалне заштите – карактеристике корисника и ефекти додатка за помоћ и негу другог лица⁴” позабавила питањем дефинисаша појма ”помоћ и нега у кући”.

Појам ”помоћ и нега” својом привидном једноставношћу, која проистиче из културе ”помагања и неговања” као пожељних форми човековог понашања, отвара широк круг садржаја који ствара тешкоћу тачног одређеша и јасног дефинисаша. Преглед литературе, углавном означава покушај без резултата, посебно када се истражује порекло појма ”нега”. Стога је наведени истраживачки рад понудио један могући *социјални оквир* за разумевање и дефинисаше споја речи ”помоћ и нега” и разумевање суштине услуга које пружа својим

2

3 Тачно разликовање појмова

4 Истраживаше је спроведено 2013. године у оквиру пројекта ”Подстицај и подршка истраживачко-аналитичкој пракси стручних радника и сарадника у области социјалне заштите” Удружења истраживача социјалних прилика – МРЕЖА ИСП, подржаног од стране Министарства рада, запошљавања и социјалне политике Републике Србије - Сектор за бригу о породици и социјалну заштиту; истраживаше је реализовао тим истраживача – Мирјана Соколовић и Тамара Ђорђевић.

корисницима, а који ни у ком смислу (осим у смислу посредовања у интересу корисника) не задиру у област лечења.

Наиме, брига за сопствени опстанак и задовољавање основних животних потреба (исхрана, становање, хигијена, одевање, здравље) својствена је сваком људском бићу. Човек ове своје потребе задовољава кроз рад чија га стваралачка суштина води његовом самоусавршавању, самоостварењу, слободи. Старост, болест и/или инвалидитет мењају, умањују и заустављају стваралачке способности и вештине појединца и он, мање или више, постаје ослоњен на рад других људи. Управо та, делатна суштина човека садржана је у појму *"помоћ и нега"* и она нужно указује на *узајамни однос најмање две особе радом повезане око обављања послова без којих живот не би био могућ*.

Практични оквир за разумевање споја речи *"помоћ и нега"* налази се у посебно састављеној листи која представља *"скуп животних потреба које старо, оболело или инвалидно лице у свакодневном животу задовољава ослањајући се на радње које обавља друго лице из разлога што су личне способности за обављање тих радњи смањене"*. У структуру, овако дефинисане неге и помоћи укључени су елементи три групе сродних послова: НЕГОВАЊЕ - *послуживање* (свлачење, облачење, храњење...), *одржавање личне хигијене, узимање лекова, екскреција* (излучивање продуката метаболизма), *трансфер* (премештање са постеље на колица, столицу, тоалет), *употреба медицинско-техничких помагала*; ПОМОЋ У КУЋИ – *кретање у стану/кући, припремање хране, одржавање хигијене* рубља и стана/куће; ПОМОЋ У ОКРУЖЕЊУ (помоћ ван куће) - *кретање ван стана/куће, набавке ван куће и плаћања, одлазак код лекара, остваривање права* (материјална права, личне исправе, лечење, субвенције, рад, школовање...)

Коришћењем структурисане листе послова у свакодневној пракси добија се полазни оквир за прецизну процену потреба корисника и одређивање неопходног степена подршке⁵, при чему се води рачуна и о нормативном оквиру одређивања степена подршке.⁵

⁵ Правилник о ближим условима и стандардима за пружање услуга социјалне заштите (Службени гласник РС бр. 42/2013), чл. 14 и чл. 15.

3. ПРОЦЕНА ПОТРЕБА КОРИСНИКА

Прецизно дефинисани послови које корисник може да обави сам и/или оних које нужно обавља уз подршку других лица, чланова породице, суседа или регистрованих пружалаца услуга њихово рангирање по изражености, доприносе прецизности и вредности индивидуалне процене потреба корисника. Познаваоци околности живота теже оболелих, инвалидних или старих људи знају да реципроцитет између умањених способности и потребне подршке није правило и да често особе које живе у сложенијим биопсихосоцијалним околностима, одржавају висок степен самосталности компензујући умањене, другим способностима и вештинама (личним снагама, вољом, духовношћу, врлинама, емоцијама, поступањима). У пракси се сусрећу и супротни примери, што упућује на важност упознавања субјективног доживљаја корисника. Стога ставови и жеље корисника имају непроценљив значај у поступку процене. Процена потреба представља продубљену анализу чињеница и статуса утврђених у поступку пријема и пријемне процене са којима се одвија паралелно, дајући завршни свеобухватни приказ објективног стања неопходан за квалитетно, сврсисходно и прихватљиво обезбеђивање услуга кориснику.

Процена обавезно обухвата:
 - сагледавање релевантних статуса корисниковог живота, укључујући ризике неповољних животних околности и функционална ограничења
 - сагледавање индивидуалног функционисања корисника по дефинисаном оквиру за обављање дневних активности: послови у кући (активности дневног живота), послови неговања (нега и надзор) и послови ван куће (живот у окружењу) и сагледавање срединских фактора, које неизоставно укључује хумане ресурсе у мрежи за подршку (породица, суседство, окружење)

Резултат процене сагледава се кроз вредности индикатора који се уносе у табеле посебно структурисаног обрасца. Индикатори се по изражености рангирају на скали од 0 до 6 при чему се 0 односи на корисникове очуване способности и личне снаге, вредности 1, 2, 3 и 4 аналогне су IV, III, II и I степену подршке важећих стандарда, 5-и степен указује на уочене тешкоће, а 6-и на постојеће ризике. На овај начин су, у коначном исходу процене, снаге и способности, односно тешкоће и ризици јасно издвојени од степена неопходне подршке.

Кроз вредновање 32 индикатора за три наведене области (подручја) добија се сумарна процена корисникових потреба и околности његовог дневног функционисања.

ПОДРУЧЈА ПРОЦЕНЕ	Број индикатора	Општа оцена утврђеног стања на основу сумарне анализе индикатора							
		СНАГЕ И СПОСОБНОСТИ		СЛАБОСТИ И НЕДОСТАЦИ			ТЕШКОЋЕ И РИЗИЦИ		
		0 ⁶	1	2	3	4	5	6	
1.		РЕЛЕВАНТНИ СТАТУСИ КОРИСНИКОВОГ ЖИВОТА: 1. материјална обезбеђеност; 2. стамбена обезбеђеност; 3. породична сигурност; 4. здравствена збринутост; 5. психичка стабилност; 6. процена сопствених способности и њихово коришћење; 7. исхрана; 8. лична хигијена; 9. хигијена животног простора; 10. социјална укљученост; 11. укљученост у поступак; 12. сарадња са стручним радником;							
	Релевантни статуси (1)	12							
2.		ИНДИВИДУАЛНО ФУНКЦИОНИСАЊА КОРИСНИКА: Активности дневног живота – 1. кретање у кући/стану; 2. припремање хране; 3. одржавање хигијене рубља и стана; Нега и надзор – 1. послуживање (облачење, свлачење, хранење); 2. одржавање личне хигијене; 3. употреба лекова 4. екскреција ⁷ ; 5. трансфер ⁸ ; 6. употреба медицинско-техничких помагала (користи/не користи); Живот у заједници – 1. кретање ван куће/стана; 2. набавке ван куће/стана ⁹ ; 3. одлазак код лекара; 4. остваривање права ¹⁰ ; 5. учешће у пригодним активностима у заједници							
	Активности дневног живота (2.1)	3							
	Нега и надзор (2.2)	6							
	Живот у заједници (2.3)	5							
3.		СРЕДИНСКИ ФАКТОРИ – ПОРОДИЦА, СУСЕДСТВО, ОКРУЖЕЊЕ: Обезбеђеност подршке – 1. активности дневног живота; 2. дневни живот у заједници; 3. Нега и надзор; Извори и динамика подршке – 1. чланови породичног домаћинства; 2. лица изван породичног домаћинства; 3. пружаоци неге из јавног, приватног, цивилног сектора и др.							
	Обезбеђеност подршке (3.1)	3							
	Извори и динамика подршке (3.2)	3							
	УКУПНО ПО РАНГУ	32							
	Укупно по утврђеном стању	32							

Табела 1 – сумарна процена потреба и стања

За потребе овог рада приложена је табела сумарне процене (Табела 1) са прегледом подручја процене, наведеним индикаторима и општом оценом утврђеног стања која се у практичном смислу селектује у три области. Прва област обухвата *снаге и способности*, друга *слабости и недостатке*, а трећа област обухвата *тешкоће и ризике* утврђене у поступку процене. Представљени модел процене потреба настао је као одговор на праћење и испитивање потреба корисника које је вршено у континуитету од 2003. до 2009. године у пројектној фази развоја услуга, упоредо са њиховим пружањем и које је увек у први план истицало проблеме у вези обављања послова ван домаћинства, посебно проблеме са набавкама ван куће и одласком код лекара. Резултати обраде података о корисницима пројектних услуга у 2004. години указали су да од 566 старијих људи које су социјални радници, психолози и лекар посетили у њиховим домовима 28,5% испитаника има потребу за услугама помоћи и неге у кући од стране професионалних лица због проблема:

- са самопослуживањем – 14,8%,
- одржавањем личне хигијене – 20,3%,
- одржавањем хигијене стана и рубља – 32,2%,
- припремањем хране – 29,9%,
- набавкама ван куће – 37,1% и
- одласком код лекара – 37,1%¹¹.

Резултати истраживања ”Особе са инвалидитетом унутар система социјалне заштите – карактеристике корисника и ефекти додатка за помоћ и негу другог лица”¹² спроведеног 2013. године,

6 0 бодова – стање је добро/подршка није неопходна, 1 бод – стање је задовољавајуће/потребно присуство и надзор (IV степен подршке), 2 бода – стање је осредње/понекад је потребна помоћ (III степен подршке), 3 бода – стање је незадовољавајуће/често је потребна помоћ (II степен подршке), 4 бода – стање је лоше/увек је потребна помоћ (I степен подршке), 5 бодова – постоје тешкоће/корисник нема довољну помоћ, 6 бодова – постоји ризик/корисник нема потребну помоћ

7 излучивање продуката метаболизма

8 премештање са постеље на столицу, колица, тоалет

9 укључује и набавку упута за лекове и лекова

10 законска права (додатак за помоћ и негу), личне исправе, лечење, рехабилитације, набавка помагала, субвенције, школовање, рад.

11 Подаци су објављени у публикацији ”Старимо с љубављу – приручник за добре суседе”, Мирјана Соколовић, Центар за социјални рад Стара Пазова, 2005. године, стр. 86.

12 Истраживање је обављено на случајном стратификацијском узорку испитаника разврстаних у две старосне категорије (одрасли/18 до 64 година и старији/65 и више година); основни скуп за одабир узорка обухватио је особе са инвалидитетом које су користиле додатак и увећан додатак за помоћ и негу другог лица у Центру за социјални рад јуна 2013. године (441 корисник).

на недвосмислен начин потврђују да је немогућност учествовања у животу заједнице проблем првог реда приоритета, односно право које је у значајној мери угрожено, што доводи до стања социјалне изолације и маргинализације.

Детаљан приказ добијених резултата налази се у Табели 2 и он даје широк оквир за посматрање, упознавање, упоређивање и анализу начина на који се одвија живот једне групе одраслих и старијих особа са инвалидитетом које су својим учешћем у истраживању помогле да се расветле непознанице у вези са њиховим свакодневним функционисањем.

Из добијених резултата се може уочити да је за највећи број послова особама са инвалидитетом ”увек потребна помоћ другог лица” - ”подршка првог степена”, да је та помоћ најнеопходнија за *обављање послова ван куће* и одговори се крећу у оквирима врло високе заступљености од 75% до 89% (43 до 51).

Од *послова који се обављају у кући* и подршке која је испитаницима неопхода, најмање помоћи је потребно за кретање у стану/кући - 21 (37%). У обиму и проценту који су већи од помоћи у кретању у оквиру животног простора, јесу послови у вези припремања хране - 46 (81%) и одржавања хигијене рубља и стана - 49 (86%).

У *пословима неговања* највише помоћи је особама са инвалидитетом потребно за узимање лекова - 33 (58%), одржавање личне хигијене - 28 (49%) и за послуживање (свлачење, облачење, храњење) - 25 (44%). Нешто мање помоћи (у распону од 15 до 19, односно од 26% до 33%) потребно је обезбедити особама са инвалидитетом код употребе медицинско-техничких помагала, трансфера (премештања са постеље на колица, столицу или тоалет) и код екскреције (излучивања продуката метаболизма).

У оквиру приказаних резултата може се направити веза између ”сложености потребе за подршком” у обављању појединих послова у том смислу да ”врста послова” која изискује највећи степен подршке представља и највећи проблем за испитанике (подршка I степена/групе послова - 446/60%). У том контексту се добијени резултати могу посматрати и са аспекта процене степена изражености животних проблема.

ЖИВОТНЕ ПОТРЕБЕ КОЈЕ СЕ ЗАДОВОЉАВАЈУ УЗ ПОМОЋ ДРУГИХ ЛИЦА	Подршка I степен увек потребна помоћ другог лица		Подршка II степен често потребна помоћ другог лица		Подршка III степен понекад потребна помоћ другог лица		Подршка IV степен потребно присуство и надзор другог лица		Подршка више неопходна корисник је самосталан	
	1	2	3	4	5					
ГРУПЕ ПОСЛОВА	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
I послови неговања										
Послуживање (свачање, облачење, храњење...)	25	44	2	3	5	9	4	7	21	37
Одржавање личне хигијене	28	49	1	2	5	9	5	9	18	32
Узимање лекова	33	58	2	3	2	3	1	2	19	33
Екскреција (излучивање продуката метаболизма)	19	33	2	3	2	3	4	7	30	53
Трансфер (премештање са постеле на столицу, столицу, тоалет...)	16	28	6	10	1	2	2	3	32	56
Употреба медицинско - техничких помагала	15	26	2	3	4	7	-	-	9	16
Укупно I – 315 (100%)	136	43%	15	5%	19	6%	16	5%	129	41%
II послови у кући										
Кретање у стану/кући	21	37	4	7	3	5	3	5	26	46
Припремање хране	46	81	2	3	2	3	1	2	6	10
Одржавање хигијене рубља и стана	49	86	2	3	1	2	-	-	5	9
Укупно II – 171 (100%)	116	68%	8	2%	6	3%	4	2%	37	22%
III послови ван куће (послови у окружењу)										
Кретање ван стана/ куће	43	75	4	7	3	5	1	2	6	10
Набавке ван куће и плаћања	50	88	2	3	2	3	-	-	3	5
Одлазак код лекара	50	88	-	-	1	2	1	2	5	9
Остваривање права (личне исправе, лечење, субвенције, рад, школовање...)	51	89	-	-	2	3	-	-	4	7
Укупно III – 228 (100%)	194	85%	6	2%	8	4%	2	1%	18	8%
УКУПНО I+II+III – 714 (100%)	446	60%	29	4%	33	4%	22	3%	184	29%

Табела 2 - Животне потребе које се задовољавају уз помоћ других лица

4. СПЕЦИФИЧНОСТИ КОЈЕ ДОПРИНОСЕ КВАЛИТЕТУ УСЛУГА – ОДГОВОР НА ТЕШКОЋЕ У ОБАВЉАЊУ ПОСЛОВА ВАН КУЋЕ

Иако се послови ”помоћи и неге у кући” у јавности, често лаички препознају као послови ”геронтодомаћица” или ”кућних помоћница”, приказ услуга којим се бави овај рад¹³ конципиран је по принципу добре праксе измерене повољним резултатима у побољшању живота корисника и њиховим задовољством пруженим услугама. У том контексту ово поглавље се бави неким од специфичности које доприносе квалитету услуга, при чему се под квалитетом подразумевају она својства услуга која их чине ”примерним аутентичним потребама корисника.”

4.1 Услуге социјалног рада као посебан сет услуга помоћи у кући

Од суштинског значаја за квалитет дневних услуга у заједници јесу услуге социјалног рада које су Правилником о нормативима и стандардима за обављање делатности помоћи у кући¹⁴ Центра за социјални рад у Старој Пазови спецификоване као *посебан сет услуга*. Широк спектар стручне подршке који добијамо применом метода социјалног рада, од рада са појединцем, преко групног и социјалног рада у организовању заједнице, идеална је основа за свеобухватно организовање свакодневног живота људи са биопсихосоцијалним ограничењима, бригу о квалитету њиховог живота и интеграцију у живот заједнице.

Као сликовит пример са пожељним ефектима социјалног рада може да послужи пружена директна подршка корисницима око остваривања права на додатак и/или увећани додатак за помоћ и негу другог лица. Или, замена личних докумената која је окарактерисала 2016. годину као обавеза коју су корисници услуга помоћи у кући, као лица која немају повољну могућност интеракције са институцијама у окружењу, испунили коришћењем социјалне подршке службе за помоћ у кући. Остваривање права на оброк у народној кухињи, набавка ортопедских помагала, ослобађање од плаћања партиципације за лекове и лечење и др., само су неки од конкретних бенефита¹⁵ које су услугама социјалног рада обезбеђена за лица која немају довољну

13 Групе послова ”помоћи у кући” (послови домаћица-неговатељица): стр. 3 став 3 и стр. 6 табела 2.

14 Одлука Општинског већа општине Стара Пазова (бр. 551-1/2016-IV од 26.09.2016. године).

15 Добит, корист.

подршку у свакодневном функционисању.

4.2 Професионалне компетенције стручних сарадника и сарадника

Развој услуга помоћи у кући од самог почетка посебну је пажњу посветио професионалним компетенцијама неговатељица и домаћица и њиховом образовном профилу полазећи са становишта да рад са људима захтева солидан и прихватљив образовни ниво и стручни профил и да се у складу са добрим знањима и вештинама непосредних пружалаца услуга могу постићи најпожељнији ефекти подршке. У том контексту локални нормативи којима је регулисан рад у служби за помоћ у кући, за послове домаћице предвиђа најмање IV степен стручне спреме, док се послови неговатељица искључиво поверавају здравственим сарадницима (виши медицински техничар и медицински техничар).

Правило је и пракса да се послови са листе ”активности услуга помоћ у кући¹⁶” који се односе на помоћ у одржавању личне хигијене, набавку и надгледање узимања лекова, санирање и негу мањих повреда и контролу виталних функција искључиво поверавају здравственим сарадницима службе.

Свака неговатељица и домаћица има завршену акредитовану обуку.

У условима када образовни систем (још увек) није препознао потребу за школовањем кадрова за помоћ (домаћице) и негу (неговатељице) грађанима у кућним условима, планирани и успостављени начин ангажовања особља процењен је као најповољнији одговор циљевима службе да се услуге пружају на квалитетан начин, односно у складу са најбољим знањима и вештинама које представљају и етички императив у послу који задире у човекову најдубљу интиму на начин који неизоставно води бригу и штити достојанство оболелог, немоћног, инвалидног или старог лица.

Као проблем уско везан за обезбеђење квалитетних кадрова и њихово стручно усавршавање важно је нагласити проблем да нормативи у социјалној заштити нису предвидели обавезу стручног усавршавања сарадника, а техничко и друго особље није ни у ком контексту доведено у везу са обављањем стручних послова у социјалној заштити, што је пожељно и нужно променити.

¹⁶ Правилник о ближим условима и стандардима за пружање услуга социјалне заштите (Службени гласник РС бр. 42/2013), чл. 75.

4.3 Пратеће услуге – превоз корисника и клуб за одрасле и старије

Уско повезано са показатељима о доминантним проблемима корисника да обаве послове у окружењу јесте и питање њиховог превоза.

Наменски комби превоз представља посебан квалитет у пружању услуге помоћи у кући јер су њиме решени неки од највећих проблема корисника: да обаве лекарске прегледе и друге послове у окружењу, да отпутују на специјалистичке прегледе, да приступе на преглед органа вештачења, да присуствују пригодним културно-забавним и другим садржајима. За услуге превоза корисника, особља и роба Служба користи путнички аутомобил Zastava и комби возило марке Opel Vivaro Range које је предвиђено за превоз 8+1 путника. Возило задовољава стандарде приступачности, односно има склопиви механичку рампу за улазак у возило особа у инвалидским колицима. Корисницима се уз превоз обезбеђује асистенција возача око трансфера и пратња неговатељице-медицинске сестре.

Компетенције за пружање услуга и рад у служби за помоћ у кући, као и непосредним пружаоцима (домаћице и неговатељице) једнако је потребан возачу наменског комби возила који пружа услугу асистенције теже покретним и непокретним корисницима и грађанима код изласка и уласка у кућу/стан и одредиште до којег се обавља превоз, односно асистенција код уласка у возило и изласка.

Клуб за одрасла и старија лица који је основан 2009. године у саставу Службе за кућну негу и помоћ у кући, а који од 2016. године функционише као самостална организациона јединица Центра за социјални рад, готово да је једина алтернатива за задовољавање културно-забавних и других потреба одраслих и старијих лица који имају потешкоћа у свакодневном функционисању. У току једне године у Клубу се организује око 200 активности и оствари око 3500 посета корисника и других грађана свих узраста.

Као пример добре праксе старопазовачки клуб је представљен у оквиру истраживања ”Друштвени живот старијих људи у селима општине Стара Пазова.”¹⁷

Резултати анкете којом је испитивано задовољство корисника

17 Истраживање ”Друштвени живот старијих људи у селима општине Стара Пазова” је спроведено у оквиру пројекта ”Истраживачко-аналитичка пракса за унапређивање услуга социјалне заштите и социјалне политике у локалној заједници/2014. ”Удружења истраживача социјалних прилика – МРЕЖА ИСП; Истраживање је реализовао тим истраживача – Мирјана Соколовић и Тамара Ђорђевић.

пруженим услугама су показали да старији људи најрадије присуствују *културно-забавним програмима* (19), *мерењу притиска и шећера у крви* (18), *предавањима о здрављу* (16), *свакодневном окупљању уз дружење и послужење* (15), *радионицама Секције ручних радова* (8), *контролама слуха* (7), а поједине особе (6) најрадије *помажу у раду Клуба* (припрема послужења и др.).

О задовољству услугама Клуба сведоче високе оцене које су испитаници дали на скали од 1 до 5 – просечна оцена задовољства чланова Клуба пруженим услугама износи 4,9.

5. ЕКОНОМИЧНОСТ ПОМОЋИ У КУЋИ – АРГУМЕНТ У ЗАГОВАЊУ УСПОСТАВЉАЊА УСЛУГЕ И УЈЕДНАЧАВАЊУ ПРАВА ГРАЂАНА НА ЊЕНУ ДОСТУПНОСТ

У припреми поглавља које се бави освртом на економску перспективу услуге ”помоћ у кући” које има за циљ да подстакне будуће дебате на ову тему и подржи развој праксе одлучивања о прихватљивости услуга социјалне заштите кроз респект индикатора економичности, анализа речника појмова (као и код дефинисања појмова помоћ и нега) послужила је као добар путоказ за обраду из угла социјалног рада.

Ако економичност посматрамо као тежњу да се постигне ”што већи успех са што мањим средствима” онда је ”помоћ у кући” аутентичан пример економичне услуге социјалне заштите која је нискобуџетна, а истовремено задовољава потребе великог броја грађана.

На примеру буџета који Општина Стара Пазова издваја за услугу ”помоћ у кући” који је за 2017. годину износио око 5.500.000 динара за службу капацитета 80 корисника (6 запослених), може се прорачунати да се за једног корисника на годишњем нивоу издваја 68.400 динара, односно 5.700 динара месечно. Део средстава за функционисање Службе (око 8%) обезбеђен је учешћем грађана у трошковима услуга у складу са важећим локалним нормативима. Кључни елементи овако повољне цене односе се на високо постављене стандарде економичности у управљању свим расположивим ресурсима:

Просечан стандард броја корисника по једном непосредном пружаоцу износи 20, тако да 2 неговатељице и 2 домаћице пружају услуге за 80 корисника. У изводљивости стандарда важну улогу

имају услуге социјалног рада и треба их посматрати у контексту послова на решавању најизраженијих проблема корисника (подручје послова у окружењу).

Стандарди трајања услуга крећу се у распону од 30 до 120 минута по једној посети, Динамика у распону једном до три пута недељно. На месечном плану корисницима се обезбеђује максималних 20 сати услуга. Већи број сати укључује плаћање пуне цене¹⁸ за услуге што с једне стране гарантује равномерност у расподели расположивог времена међу корисницима, а са друге стране отвара простор за самофинансирање и повећање броја корисника и броја запослених. Финансијска регулатива и забрана запошљавања, за сада не препознају тржишни приступ пружања услуга у јавном сектору.

Отварање расправе о наведеним могућностима постизања повољних економских ефеката за кориснике, за нова запошљавања и нови прилив буџетских средстава по основу пореза и

доприноса за зараде, важна је тема о којој се мало разговара и зна. Рад на терену и познавање свакодневних прилика о начинима на које људи задовољавају своје биопсихосоцијалне потребе, чини видљивом врло распрострањену праксу ангажовања и плаћања неформалних пружалаца услуга болесним, старијим или инвалидним лицима.

У прилог економичности услуге ”помоћ у кући” говоре и чињенице о ниским инфраструктурним инвестицијама. Простор и опрема за организовање рада на обезбеђивању и пружању услуга захтевају минимална улагања. Основни утрошак средстава код пружања услуге ”помоћ у кући” односи се на плаћање запослених, на поседовање возила, без којег се рад не може ефикасно организовати (са минималним утрошком времена) и моторно гориво.

У развоју и пружању услуге ”помоћ у кући” у старопазовачком центру за социјални рад економичност посматрана као разумно и штедљиво искоришћавање добара и снаге, вредност је којом се настоје постићи најпожељнији могући ефекти у очувању и унапређењу квалитета живота одраслих и старијих људи, о њиховом учешћу у животу заједнице и омогућавању доживотног боравку у природном друштвеном окружењу.

18 Пуна цена за један сат услуга износи 288,00 динара.

6. ОДРЖИВОСТ УСЛУГА - ЗАЛАГАЊЕ ЗА КОНЗИСТЕНТНОСТ РАЗВОЈА УСЛУГА ПРИ ЦЕНТРИМА ЗА СОЦИЈАЛНИ РАД

Залагање за конзистентност у развоју услуга при центрима за социјални рад полази од тога да супротстављена гледишта о пружаоцима услуга социјалне заштите могу оставити последице на област социјалне заштите. Једно од оваквих гледишта, садржано је одредбама Нацрта Закона о изменама и допунама Закона о социјалној заштити који предлаже да се центрима за социјални рад онемогући да пружају услуге социјалне заштите.

У стручној јавности је створена збуњеност пред нејасноћама предложених законских измена и упитаност: да ли долази време када ће се јавним установама забрањивати да се баве својом основном делатношћу или професијом? Да ли ће нпр. здравственим установама неко забранити да пружају услуге здравствене заштите!? Или ће неко предложити да се лекари ”преименују” у ”водителје пацијената”!? Да, био би то апсурд, неправда, деградација, парадокс.

Из апоретике¹⁹ овог поглавља рада посредно се проблематизује одрживост услуга обзиром да се једној легитимној групи пружалаца, односно пружаоцима из јавног сектора даљи рад на обезбеђивању услуга корисницима доводи у питање.

6.1 Развој услуга при установама социјалне заштите резултат је стратешких планских задатака у области социјалне заштите

Неприхватљиво је, стручно неутемељено и правно незасновано да установа социјалне заштите не може да пружа услуге социјалне заштите, а уношење института забране (онемогућавања) основне делатности у текст образложења који се представља јавности, незаслужена је санкција за јавну област коју ”држава сама себи изриче”, односно неко у њено име.

Ако центар као базична установа социјалне заштите доступна грађанима свих општина у Србији, не може да развија и пружа изворне услуге своје стручне области, ко ће у јавном сектору ове услуге пружати (здравство, образовање!?).

Грађанима који су нпр. у потреби за услугом ”помоћ у

¹⁹ Расправљање о проблемима а да се притом не жели пошто пото дође до њиховог решења, без теоријске обраде.

кући”²⁰, који не могу да живе независно у својим домовима, немају довољну породичну подршку и не желе да иду у установу социјалне заштите јер је њихово основно људско право да доживотно бораве у сопственом дому, у свом природном окружењу, преостају цивилни и приватни сектор и ”сива зона”.

При томе, цивилни сектор иако није равномерно развијен у Србији, има задовољавајући удео у укупном броју пружалаца. На основу деск анализе лиценцираних пружалаца услуге ”помоћ у кући”²⁰ евидентно је да учешће пружалаца услуга из цивилног сектора износи 63% (50 од 79 лиценцираних пружалаца услуга).

Учешће пружалаца услуга из јавног сектора - из установа социјалне заштите, на основу анализе наведених података износи 37% (29 лиценцираних пружалаца) и то:

- 21 пружалац (26,6%) при Центрима за социјални рад (Чока, Ковачица, Зајечар, Вршац, Нови Пазар, Сремска Митровица, Бор, Лесковац, Бајина Башта, Ужице, Ваљево, Бабушница, Мајданпек, Љиг/Лајковац/Мионица, Апатин, Стара Пазова, Шабац, Власотинце/Црна Трава, Ражањ, Лозница, Жабари)

- 6 пружалаца (7,6%) при Геронтолошким центрима (Бреоград, Нови Сад, Суботица, Кикинда, Лесковац, Крушевац)

- 1 пружалац (1,3%) у оквиру самосталне локалне установе за развој услуга социјалне заштите (Крагујевац), основане на основу развоја бројних дневних услуга у заједници при Центру за социјални рад

Капацитети приватног сектора нису развијени. Од 79 лиценцираних пружалаца услуга само је 1 (1,3%) пружалац из овог сектора (Јела дом, Београд).

”Сива зона” је у области услуге ”помоћ у кући” најраспрострањенији невидљиви облик подршке који се остварује пружањем нелегалне помоћи у кући старим и инвалидним лицима и као такав указује да постоји новац који пролази мимо регуларних токова, чиме се државној каси наносе штете непознатих размера, док корисници услуга живе у ризику или постају жртве економског насиља кроз плаћање високе цене за услуге или склапање неповољних уговора о доживотном издржавању. ”Сива зона” је директан исход ”немања избора” за стара и инвалидна лица која не могу да живе без подршке других људи и у сталном је порасту. Ако се узме у обзир висок удео старијих и инвалидних лица у укупној

²⁰ Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања – списак лиценци: Интернет, <https://www.minrzs.gov.rs/usluge-socijalne-zastite.html>

популацији који је доступан у свим званичним статистикама, може се претпоставити да је илегално пружање услуге ”помоћ у кући” изузетно распрострањено. Препоручена хипотеза за истраживање у овој области може да гласи ”да велики број старијих и инвалидних лица за обављање дневних активности користи услуге неформалних пружалаца услуга и за то троши знатан део личног или породичног буџета, као и да велики број грађана пружањем услуга остварује приходе за које не плаћа порез”.

Развој услуга при установама социјалне заштите, дакле и при центрима за социјални рад, резултат је стратешких планских задатака у области социјалне заштите, односно десетогодишњег реформског процеса који је резултирао законским изменама 2011. године.

Бројне услуге су развијене, многе општине (мада не и довољана број) су разумеле аутентичне потребе својих грађана и одлучиле о оснивању посебних организационих јединица при центрима за социјални рад који су у највећем броју општина Србије једине установе социјалне заштите. Многи су се пружаоци услуга едуковали и запослили. Држава је (на свим нивоима) уложила знатна средства (пореска и донаторска) за развој услуга јер је тако планирала, а такође је посредством Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, подстицала и охрабривала развој услуга при установама социјалне заштите почев од 2003. године посредством пројекта Фонда за социјалне иновације.

Брисањем ”три реда у једном члану закона” (чл. 48. Нацрта Закона о изменама и допунама Закона о социјалној заштити²¹ којим се мења део члана 122. Закона о социјалној заштити) наносе се немериве штете систему социјалне заштите уместо да се подстиче даљи развој услуга, посебно при центрима за социјални рад који чине најраспрострањенију мрежу установа социјалне заштите коју је држава деценијама развијала, а чијим се радом, трудом и знањем уз материјалну и техничку подршку може, на најекономичнији начин, доћи до сваког грађанина у Србији јер ни један не би смео остати ”заборављен и сам” очекујући још једну дугогодишњу трансформацију пружалаца услуга. Развој услуга при центрима није дилема, већ императив одговорне државе која је тај развој иницирала.

Држава треба да развија и јача ”свој” систем услуга што није у супротности са настојањем да се подстиче развој цивилног

21 Интернет страна Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања 08/07/2018

и приватног сектора, односно плурализам пружалаца услуга. То је конзистентност развоја сопствених капацитета у области социјалне заштите и логичан след реформских постигнућа, која у овој сфери јесу скромна по обиму, али постоје.

6.2 Упућивање на услугу и коришћење услуге у истој организацији даје шансу за квалитетнију заштиту најбољих интереса корисника и доноси значајне уштеде новца

У делу текста под називом ”Објашњење појединачних решења” који се налази на интернет страни Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања (текст без заглавља и потписа) наводи се да : ”Актуелним одредбама Закона, Центар за социјални рад може да пружа и друге услуге социјалне заштите уколико нема одговарајућег пружаоца услуга. Овакав приступ је резултирао одређеним видом сукоба интереса јер се упућивање на услугу и коришћење услуге одвија у истој организацији што развој услуга социјалне заштите задржава у оквиру већ постојећих. Такође, развијена је пракса да стручни радници на пословима јавних овлашћења, истовремено, раде на пословима пружања услуга социјалне заштите што се одражава на квалитет и посредно доводи до ненаменског трошења средстава”.

Констатација о сукобу интереса потпуно је неоснована и неутемељена обзиром да центри који имају организациону јединицу која пружа одређену врсту услуга имају и већу могућност да у процесу ”вођења случаја” обезбеде заштиту најбољег интереса корисника. Пример из праксе – уколико корисник који не може да живи независно у свом дому не жели да иде у установу социјалне заштите, центар му може обезбедити услугу ”помоћ у кући” односно подршку за живот у природном окружењу кроз помоћ у обављању дневних активности, негу и надзор, задовољавање других потреба итд. На тај начин центар ће упућивањем на услуге ”своје” посебне организационе јединице, допринети ублажавању неповољних животних околности корисника, подржаће његово основно људско право на доживотни боравак у природном окружењу уз поштовање начела економске ефикасности обзиром да је услуга ”помоћ у кући” вишеструко јефтинија услуга (помоћ у кући: 5.700 просечно месечно - 68.400 годишње; домски смештај: 35.000 просечно месечно – 420.000 годишње, што значи да пружањем услуге ”помоћ у кући” за само једног грађанина, центар преко своје организационе јединице

може да оствари уштеду од 351.000 динара на годишњем нивоу уз много једноставнију и јефтинију процедуру од оне која се спроводи посредовањем код другог пружаоца). Без могућности да кориснику обезбеди дневну услугу у заједници, уколико корисник одбија институционалну заштиту, услуге процене и планирања остају на нивоу ”испоштоване стручне процедуре”, ”случај” (!?) се затвара, а корисник и даље остаје у непромењеном животном ризику.

Констатација да је развијена пракса да стручни радници на пословима јавних овлашћења, истовремено, раде на пословима пружања услуга социјалне заштите у потпуности је произвољна и непоткрепљена показатељима који би указивали на неосновано дефинисан ”проблем”. Када анализирамо стање из напред наведених званичних података о услузи ”помоћ у кући”, апсолутно је видљиво да је услугу развио само 21 центар за социјални рад у Србији што представља око 37% свих центара, а имајући у виду да сви имају лиценцу за рад добијену на законом заснован начин, јасно је да ”проблем” који наводи непознати писац образложења, нема упориште у пракси. Паушална констатација о ”ненамесном трошењу средстава” када се сагледа кроз економску ефикасност приказану у примеру наведеном у претходном ставу, нема никакав основ нити смисао.

7. ЗАКЉУЧАК

Синтеза свих представљених тематских целина у овом раду води ка јединственом закључку да ”помоћ у кући” пружа велике могућности доносиоцима одлука, да кроз подршку развоју услуге у свим секторима (јавни, добровољни, приватни), могу на једноставан и економичан начин да осигурају (гарнтују) старијим, оболелим и инвалидним грађанима остваривање широког спектра људских права која су обједињена и садржана у једном и основном, а то је право на доживотни боравак у природном друштвеном окружењу.

Рад приказује резултате добре праксе на начин што нуди могући појмовни оквир разумевања споја речи ”помоћ и нега”, индикаторе за процену потреба корисника услуге ”помоћ у кући”, увид у специфичности квалитета услуга и аргументе њихове економске ефикасности, а у крајњој истанци настоји да допринесе разрешењу нејасноћа о пружаоцима услуга социјалне заштите у јавном сектору и оправданости конзистентног развоја и одрживости при центрима за социјални рад тако што аргументује:

- Да јасно дефинисање појмова води ка разумевању са

корисницима, јавношћу, сарадницима, стручњацима и доносиоцима одлука; дефинисање појма ”нега и помоћ” у контексту делатне суштине човека која га води на путу до самоостварења (али га у једном тренутку на њему зауставља), доприноси прецизном одређивању послова без којих живот није могућ и које појединац не може да оствари без подршке других људи;

- Да се свеобухватна процена потреба добија сагледавањем релевантних аспеката корисниковог живота, индивидуалног функционисања у оквиру обављања послова у кући, послова неговања и послова ван куће и сагледавањем срединских фактора; коришћењем скале за процену индикатора којима се вреднује свако од наведених подручја посматрања добија се сумарна процена потреба која, осим на степен неопходне подршке, указује и на корисникове снаге и способности, такође и на тешкоће и животне ризике; субјективни доживљај корисника о сопственом стању и потребама, кључан је аспект процене и гарант успеха у пружању услуга; за постизање пожељних исхода подршке у кући, поред неге и помоћи једнако су важне услуге социјалног рада као посебан сет услуга, затим услуге превоза корисника и особља и услуге којима се подстиче учешће корисника у пригодним садржајима културно-забавног типа;

- Да се организовањем пружања услуге ”помоћ у кући” могу постићи ”велики успеси са малим средствима” јер се ради о економичној, нискобуџетној услузи социјалне заштите која у исто време задовољава потребе (права) великог броја грађана чиме се постиже уједначавање права на доступност дневних услуга у заједници;

- Да су за добар квалитет услуга важни послови социјалног рада, оспособљеност стручних сарадника, расподела активности према стручној спреми и додељивање послова неге

- корисника особљу медицинске струке; сходно потребама корисника који у највећој мери имају проблем у обављању послова ван куће од велике је важности омогућавање услуге превоза, а такође и клубова за дневно окупљање;

- Да је дугогодишња добра пракса у развоју и пружању услуге ”помоћ у кући” и постигнути резултати у старопазовачкој средини који су добили подршку представника власти на свим нивоима (Покрајина Војводина, Република Србија и Општина Стара Пазова) валидан показатељ кредибилитета услуга које се пружају под окриљем центра за социјални рад који је, иначе, једина установа социјалне заштите на територији општине Стара Пазова,

као и у многим општинама Србије, где би центри за социјални рад уз правилну и јединствену подршку развоју и одрживости услуге ”помоћ у кући”, врло брзо и ефикасно могли да дођу до сваког старог и оболелог лица;

Руковођен најбољим интересом корисника који имају потешкоће у свакодневном функционисању и њихових породица, овај рад се обраћа професионалцима са којима може и жели да води компетентан дијалог у размени искуства и са доносиоцима одлука који на темељу његовог садржаја могу да провере ставове о оправданости залагања за конзистентност и одрживост развоја услуге ”помоћ у кући” и других дневних услуга у заједници у оквиру јавних установа социјалне заштите не искључујући центар за социјални рад као базичну и најраспрострањенију установу у овој области која је једнако доступна свим грађанима Србије, где представљени пример, ни у ком случају, није усамљен.

А, на месту дилеме о томе треба ли или не треба онемогућити центрима за социјални рад да пружају изворне услуге своје стручне области, уз сву аргументацију коју нуди овај рад, нека остане на промишљање једна мудра мисао Св. Василија Великог:

„Не сањај непостојеће ствари, него добро устрој постојеће на општу корист.“

ЛИТЕРАТУРА

Вуковић Дренка, *Социјална сигурност и социјална права*, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Београд 2005.

Закон о социјалној заштити (Службени гласник РС бр. 24/2011).

*Извештај о раду Службе кућне неге и помоћи у кући са клубом за одрасла и стара лица за године 2009., 2010., 2011., 2012., 2013., 2014., 2015., 2016., и 2017. годину*²², Центар за социјални рад општине Стара Пазова, Стара Пазова 2009. до 2017.

Нацрт Закона о изменама и допунама Закона о социјалној заштити, Интернет страна Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, 08/07/2018.

Општинска одлука о социјалној заштити из 2009.г., са изменама из 2012. и 2016.г.

²² Извештаји за 2014., 2015., 2016. и 2017., доступни су на интернет страни Центра за социјални рад општине Стара Пазова <http://www.csr-starapazova.org>

Петричковић Милан, *Теорија социјалног рада (епистемолошки корени социјалног рада)*, Социјална мисао, Београд 2006.

Правилник о нормативима и стандардима за обављање делатности помоћи у кући (Општинско веће општине Стара Пазова бр. 551-1/2016-IV од 26.09.2016. године).

Правилник о организацији, нормативима и стандардима рада центра за социјални рад, (Сл. гл. РС бр. 59/2008, 37/2010).

Правилник о ближим условима и стандардима за пружање услуга социјалне заштите, (Сл. гл. РС бр. 42/2013).

Процедура о начину обезбеђивања услуга корисницима, Центар за социјални рад Општине Стара Пазова, октобар 2017.

Процедура о обезбеђивању поштовања људских права корисника укључујући активацију и учешће корисника, Центар за социјални рад Општине Стара Пазова, октобар 2017.

Процедура и критеријуме за почетак и завршетак услуга, Центар за социјални рад Општине Стара Пазова, октобар 2017.

Процедура поступања по притужбама корисника, Центар за социјални рад Општине Стара Пазова, октобар 2017.

Процедура о начину заштите података о личности, Центар за социјални рад Општине Стара Пазова, октобар 2017.

Соколовић Мирјана, *Старимо с љубављу - приручник за добре суседе*, приручник за едукацију волонтера за рад са старим људима и професионалаца који се баве унапређењем волонтеризма, Центар за социјални рад у Старој Пазови, 2005. и 2006./друго издање.

Соколовић Мирјана, *Социјални положај и потребе старих лица на територији општине Стара Пазова – резултати истраживања*, Геронтолошко друштво Србије, Београд 1985., Геронтолошки зборник, стр. 59 – 74.

Соколовић Мирјана, *Помоћ у кући – гарант права на доживотни боравак у природном друштвеном окружењу*, Геронтолошко друштво Србије, Београд 1985., Геронтолошки зборник ”Старење и људска права, стр. 82 – 102.

Соколовић Мирјана и Ђорђевић Тамара, *”People with disabilities within system of social protection – characteristics of users and effects of allowance for assistance and care by other person”*, Zbornik, Education and Rehabilitation of Adult Persons with Disabilities – Thematic Collection of International Importance.

Соколовић Мирјана и Ђорђевић Тамара, *"Друштвени живот старијих људи у селима општине Стара Пазова – приказ стања и могући правци за развој нових услуга социјалне заштите"* и др.

Izdavački centar Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehaobitaciju Univerziteta u Beogradu, Beograd 2014., str. 57 do 7.

Mirjana Sokolovic

**HOME ASSISTANCE - SOCIALLY ACCEPTABLE AND
ECONOMICALLY EFFICIENT FORM OF SOCIAL
PROTECTION**

Resume

The goal of this paper is to provide support in development of such social policy which successfully faces the challenges of modern society through providing services to a person in his/her own home, family, and chosen life environment during all life stages.

This paper, as well as the whole idea of developing local social services, was created several decades ago, based on the vision that every person should live in his/her own home and family, in familiar, safe, and natural environment during whole life. Arising from concrete practice of Municipality of Stara Pazova, the topic of this paper is support to adult and elderly people, although some good experiences in providing home assistance to children and young people, as well as to their families, are well-known to practitioners. Home assistance, as a comprehensive local social service (perceived from professional and humane perspective), provides that every person satisfies his/her own basic need and basic human right to live in a natural social environment and to have secure and dignified life. Perceived from perspective of responsible social development and socio-political reasonability, home assistance is a form of social protection that is both low-budget and capable to satisfy needs of large number of citizens of all ages, which makes it unavoidable content of current social politics. Based on long-term monitoring and identifying needs of elderly (and adult) citizens through empirical researches (since 1984), as well as throughout continuous researching the needs in parallel with the service provision (since 2003), this paper arises in the dialogue of authentic lives of individuals and the experience of practitioners. In this context, the paper presents the results of a good practice through details related to the importance of defining term "care and assistance" precisely, the use of indicators for the need assessment, the precise definition of degree of support, the specificities which contribute to good quality of services, as well as throughout the review of economic efficiency and sustainability of home assistance services.

Keywords: human, basic needs, social acceptability, economic efficiency.

* Овај рад је примљен 25. новембра 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 18. децембра 2018. године.

*Ана Будаk**

Правни факултет, Универзитета у Београду

АНАЛИЗА КРИТИКА ЉУДСКИХ ПРАВА

Сажетак

Људска права сматрају се једним од највећих достигнућа данашњице, али су, исто тако, предмет жестоких критика. Рад се бави критичком анализом шест критика људских права: реалистичком, утилитристичком, марксистичком, културно-релативистичком или партикуларистичком, феминистичком и пост-колонијалном. Неутемељеност критика образложена је и јасно аргументована позивањем како на успостављене норме о људским правима, тако и логику. Критике људских права анализирани су применом дескриптивне анализе, анализе садржаја и компаративно-историјског метода, чиме су описане карактеристике и мањкавости поменутог система. На основу ових резултата изведени су релевантни закључци о значају система људских права. Закључено је да критике људских права нису утемељене, као и да не одражавају право стање ствари. Такође, њима промиче да људска права нису *panacea* свих људских недаћа, већ начин и покушај да се она минимизују.

Кључне речи: људска права, критике људских права, Декларација о правима човека и грађанина, Универзална Декларација о људским правима.

Увод

Према мишљењу већине људска права данас имају несумњив значај. По самој дефиницији јасно је да се она признају свим људима само на основу чињенице што су људи. Стога, њихов значај тебало би да је неспоран. Ипак, људска права су предмет жестоких критика.

Људска права привукла су пажњу својим еманципаторским и

* ana.budak@ius.bg.ac.rs

револуционарним потенцијалом – својим капацитетом да помогну људима и њиховим жељама да буду третирани једнако.¹ Са друге стране, људска права су често критикована да су нам наметнута, тако да почињу да се сматрају апстракцијама и празним речима.² Неки аутори изражавају забринутост да је концепту људских права дошао крај. Ово посебно узимајући у обзир да се под заставом људских права предузимају „хуманитарне интервенције.“³ Други аутори тврде да су људска права у кризи⁴, трећи се питају да ли она могу да преживе⁵, док неки чак истичу да треба да будемо против људских права.⁶

Анализа критика људских права остварена је применом дескриптивне анализе, синтезе након систематског прегледа литературе и компаративно-историјског метода, који су резултирали њиховим описом и критичком анализом.

Како бисмо сагледали критике људских права, рад је приступио анализи шест најпознатијих критика људских права, истичући њихове проминентне тезе. Разматрањем ставова сваке критике рад је резултирао аргументованом критичком анализом, истичући свеопшти значај и сврху људских права.

Одговор на реалистичку критику људских права

Пре свега, нејасна је сама основа Бентамове критике, која полази од премисе да су људска права не само непостојећа, већ и опасна. Наиме, према Бентамовом мишљењу, достигнућа француске Декларације о правима човека и грађанина су једно „ништа“.⁷ Не може се оспорити значај Декларације о правима човека и грађанина који је дала читавом свету, свим људима, посебноимајући у виду да је помогла креирање идеје да су сви људи носиоци основних људских

1 Anthony J. Langlois, „Human rights in crisis? A critical polemic against polemical critics”, *Journal of Human Rights*, Taylor & Francis, Oxfordshire, бр. 11(4)/2012, стр. 558.

2 Birden Güngören Bulgan, „Critics of Human Rights from a Historical Perspective“, *Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna*, Adam Mickiewicz University in Poznań, Poznań, бр. 4(1)/2015, стр. 182.

3 Costas Douzinas, *The end of human rights: critical thought at the turn of the century*, Bloomsbury Publishing, London, 2000, стр. 140.

4 Geneviève Souillac, *Human Rights in Crisis: The Sacred and the Secular in Contemporary French Thought*, Lexington Books, Lanham, 2005, стр. 1.

5 Conor A. Gearty, *Can Human Rights Survive?*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, стр. 140.

6 Slavoj Žižek, „Against human rights“, *New Left Review*, New Left Review, London, бр. 34/2005, стр. 115.

7 Louis Henkin, *The age of rights*, Columbia University Press, New York, 1990, стр. 441.

права, и то на основу чињенице да су људска бића.

Надаље, Бентамова констатација да писци Декларације о правима човека и грађанина непрестано осцилирају између утопијског света и реалности⁸ не осликава најбоље саму идеју Декларације, и то из најмање два разлога. Прво, циљ Декларације није било приказивање *de lege lata* стања у тадашњој Француској, већ израз *de lege ferenda* тежње народа. То што се људи не рађају једнаки стицајем несрећних околности не значи да не треба да тежимо једнакости. То што су социјалне прилике различите, не значи да закони не треба једнако да третирају све појединце. Овакав став може се, додуше, имплицитно, видети у члану 4 Декларације: „Сви грађани су једнаки у очима закона, имају исти приступ јавним положајима, местима и служби, у складу са њиховим могућностима, без обзира на разлике сем у врлинама и надарености.“ Управо у овом члану лежи идеја Декларације да су сви људи једнаки у очима закона, у чему, *inter alia*, и лежи њен значај. Други разлог инспирисан је Бентамовим примером да је прокламовано право на слободу и изражавање религије, а да се, у исто време, исто ограничава у случају да „ремеди јавни мир“.⁹ Јасно је да не може постојати апсолутна слобода појединца јер би то задирало у слободе других појединаца до те мере да би њихова слобода била нарушена. Сврха ограничења слободе јесте да сви људи буду једнако слободни, односно слободни све дотле док не угрожавају слободу других, што јесте једна од тезе познате Теорије друштвеног уговора где се људи уједињују и одричу дела своје слободе управо не би ли заштитили једни друге.

Новије реалистичке тенденције акценат стављају на тзв. „*raison d'état*“ или интересима којима се државе воде, па се у том смислу позивају на околност да државе неретко превиђају људска права уколико се она косе са њиховим интересима и политиком.¹⁰ Ова констатација, нажалост, јесте донекле тачна. Сведоци смо кршења људских права од стране како држава, тако и међународних организација и, све чешће, мултинационалних компанија. Ипак, поставља се легитимно питање да ли треба да зажмуримо пред таквим понашањима или, ипак, треба нешто предузети? Постојање људских права свакако јесте највећа баријера са којом се државе суочавају кршећи их и управо постојање термина „кршење људских права“ потврђује да људска права постоје јер, да не постоје, не

8 Исто, стр. 402.

9 Marie-Bénédicte Dembour, „Critiques“, у зборнику: *International human rights law* (приредили: Daniel Moeckli, Sangeeta Shah, David Harris, Sandesh Sivakumaran), Oxford University Press, Oxford, 2010, стр. 56-57.

10 Исто, стр. 57.

би било могуће кршити их. Пожељно је, и мора се радити на изналагању што је могуће више ефективнијих механизма заштите људских права, а не на налажењу аргумената да она представљају „опасност“ – а *contrario*, управо њихово одсуство представљало би опасност, и то не само опасност по појединце, већ и по исте те државе, међународне организације и мултинационалне компаније јер свет у коме не постоји установљени систем људских права није уређена заједница људи.

Неки аутори иронично закључују да ове нове критике људских права желе да замене законе који им се не свиђају са онима који им се свиђају.¹¹ Надаље, ови аутори чак истичу да је тешко да ови критичари људских права уопште верују у концепцију коју су поставили.¹²

На крају, долазимо и до сржи идеје заговорника реалистичке критике људских права, а то је да људска права не могу постојати изван држава, односно да оне постоје само „у машти утописта“.¹³ Једна од главних оружја људских права јесте то што постоје независно од државе. Она су инхерентна и неутуђива, имају универзалан карактер, а њихово постојање изван и независно од воље држава потврђује чињеница да се државе, у случају њихових кршења, неретко позивају на разлоге кршења, покушавајући на све могуће начине да оправдају такав чин. Да оне зависе од њих самих, односно, да концепт људских права не постоји, државе ни би радиле на изналагању оправдања акција којима их крше.

Одговор на утилитаристичку критику људских права

Заговорници ове критике не прихватају идеју апсолутних и неутуђивих људских права. Штавише, спремни су да жртвују појединца за корист и добробит већег броја појединаца, односно друштва. Један од екстремних примера примене ове теорије јесте да би, у случају већег броја болесних људи, са једне стране, и савршено здравог појединца, са друге стране, предност требало дати првима, све зарад „општег добра“.¹⁴

Овде се поставља питање који је то појединац кога треба жртвовати. Који су то поуздани и ваљани критеријуми који ће нас

11 Geoff Dancy, Christopher J Fariss, „Rescuing human rights law from international legalism and its critics“,

Human Rights Quarterly, Johns Hopkins University Press, Baltimore, бр. 39(1)/2017, стр. 4.

12 Исто, стр. 35.

13 Marie-Bénédicte Dembour, „Critiques“, нав. дело, стр. 57.

14 Исто, стр. 58.

довести до појединца чији живот нема вредност. Утилитаристи нису одредили критеријум „жртве“ која ће жртвовати свој живот ради живота већег броја људи. Овде долази и до правном несигурношћу јер фаворизује неке појединце у односу на друге без икаквих претходно утврђених критеријума.

С тим у вези, утилитаристи не одговарају на питање шта ако је група људи којима би благостање било нарушено губитком живота „појединца - жртве“, већи од групе људи којима би благостање било повећано (овде се, пре свега, мисли на његову породицу и пријатеље).

Чини се да утилитаристи имају идеју максимизације среће, али је она непотпуна из разлога што не сагледава и другу страну - штету. Неретко, утилитаристи говоре о корисности за друштво, чиме артифицијелно стварају друштво изоловано од икаквих других утицаја (на пример, постоји само један здрав појединац и много других болесних појединаца који зависе од органа здравог појединца). У том смислу, када говоре о „благостању“, заправо говоре о једном изолованом делу друштва, чиме нису дошли до „нето ефеката“, већ само до корисности. Како би се правилно сагледала корисност, односно штета по једно друштво, нужно је посматрати „нето ефекте“ предузетих радњи, а не ефекте који иду у прилог гледишту које се заступа.

Не може се не запитати шта после оздрављења некадашњих појединаца. Наиме, неки од тих болесних појединаца, када једном оздраве, могли би бити „жртва“ следеће „болесне“ генерације. Дакле, врло лако, сваки тај утилитариста у једном тренутку може бити жртва својих веровања. Нико ни једном од њих не гарантује да следећа жртва неће бити управо неко од њих – нечији отац, мајка, дете, брат или сестра. У природи је људског бића, можа више него и једно друго осећање, осећај заштите људи које волимо. Из тих разлога, *inter alia*, ова теорија чак није ни практично одржива. Нереално је очекивати да би људи прихватили овај начин живота из простог разлога јер могу много да изгубе – можда чак и више него што могу да добију.

Утилитаризам се заснива на идеји колективног благостања у том смислу да је добар чин онај чин који максимизује срећу. Утилитаристи цене одређене радње према њиховим последицама. У том смислу, заступа се теза да се свака акција мора вредновати у оквиру различитих интереса.¹⁵ Другим речима, утилитаристи не прихватају *a priori* идеју вредности неког добра, већ га вреднују на *ad hoc* основи. Надаље, то што утилитаристи цене радње према

15 Marie-Bénédicte Dembour, „Critiques“, нав. дело, стр. 58.

њиховим последицама, а не циљу, а што представља контратежу идеји људских права, доводи до тога да се превиђа циљ људских права – да сваком поједнако буде добро јер, на крају, ипак су „сви људи рођени једнаки у правима.“ (члан 7 Универзалне декларације о људским правима). Утилитаристи потпуно занемарују чињеницу да није само том појединцу - жртви лоше и да се не жртвује само један живот, већ и благостање (на којима утилитаристи толико инсистирају) њихових ближњих. У исти мах, правна сигурност, као један од основних постулата права, озбиљно би била доведена у питање, чиме би поредак једне државе, ма какву форму она имала, бесповратно био нарушен.

Одговор на марксистичку критику људских права

Марксистичка теорија се базира на принципу да Декларација о правма човека и грађанина није „олободила човека“, није истински омогућила остваривање права човека у најширем смислу. У свом есеју „The Jewish Question“, Карл Маркс тврди да су права човека у Декларацији ништа друго до „права човека као члана друштва“. Као пример наводи право на приватну својину које би требало схватити као „право једног човека да ужива и располаже приватном својном како год жели, арбитрерно, без освртања на остале појединце - право на себичност.“¹⁶ Овакво схватање је неодрживо јер је човек друштвено биће. Он јесте део заједнице, те мора и делати у складу са тим. Наиме, не може се замислити друштво у коме би свако право сваког појединца било апсолутно јер би се та права претворила у своју супротност – ако је право сваког појединца апсолутно, онда је, у исти мах, право тих истих појединаца релативно. Овде може доћи и до конфликта међу појединцима, који би потенцијално довели и до губитка права, односно до стања где би нечије право било потпуно изгубљено и прегажено од стране осталих, јачих титулара права (као последица игре јачег, игре моћника).

Карл Маркс (*Karl Marx*) такође наводи да је појединац осуђен на двоструки живот, као последицу борбе две личности у њему, које су настале јер су му права из Декларације наводно дала на располагање право на слободу, али су га, заправо, отуђила. Појединац је, према мишљењу овог аутора, раздвојен на две личности – на „грађанина“ (личност која одговара „јавном себи“ и припада политичкој држави) и на „припадника буржоазије“ (личност која одговара „приватном себи“ и која припада појединцу), чиме је отуђен од „правог себе“, односно представља биће чији интереси одговарају интересима

16 Marie-Bénédicte Dembour, „*Critiques*“, нав. дело, стр. 60.

других.¹⁷

Овај став се не може беспоговорно прихватити, пре свега из разлога јер управо интеракција појединаца омогућава једнако уживање људских права – морамо радити на поштовању права других не би ли и други поштовали наша права. А две личности о којима наведени аутор говори не морамо нужно посматрати као две личности, већ као две различите особине једне личности. На тај начин појединац ће, у неким ситуацијама, моћи остваривати своје егоистичке тежње, али ће, у некој другој ситуацији, управо уживати у благодетима које пружа живот појединца као дела заједнице.

Одговор на културно-релативистичку или партикуларистичку критику људских права

Ова критика поставља питање применљивости Универзалне декларације о људским правима на све људе, имајући у виду да је она тековина Западне Европе и Америке.¹⁸ Ова тврдња нема основа ако се има у виду идеја Декларације о којој сведочи њена Преамбула, „заједнички стандард који треба да постигну сви народи и све нације“, а затим и члан 1 који прокламује да се сва људска бића рађају слободна и једнака у достојанству и правима.

Надаље, теорија истиче да формулација људских права не може потећи од једне културе, те да Декларација обилује концептима непознатим другим народима, као што је концепт „правне личности“ и сл.¹⁹ Међутим, несумњиво је да није концепт „правне личности“ концепт који је заслужан за значај Универзалне декларације о људским правима – њу одликују друга права: право на живот, слободу и безбедност (члан 3), да нико не треба да буде роб, или да ропство треба да буде забрањено у свим својим формама (члан 4), да нико не треба да буде подвргнут тортури, свирепом или нехуманом третирању или казни (члан 5). Поменутих правима тешко да се може оспорити универзалност. Опште је познато и да су слобода од геноцида, ропства и тортуре универзално прихваћена, а у исто време имају карактер *ius cogens* норми.

Културно-релативистичка или партикуларистичка критика људских права заговара тезу да нема те декларације која би успела да идентификује универзална људска права важећа за читаво човечанство у времену и простору, односно да Декларација

17 Исто, стр. 61.

18 Marie-Bénédicte Dembour, „*Critiques*“, нав.дело, стр. 62.

19 Исто, стр. 62.

третира културу као статички, уместо као динамички процес подложен променама.²⁰ Није интенција твораца Декларације ни било детектовање свих људских права, садржина Декларације, према Преамбули, представља „заједнички стандард“ који треба да постигну сви народи и све нације, а да је она динамична и да узима у обзир динамичност друштва, сведочи жеља твораца да „учењем и васпитавањем допринесе поштовању права и слобода и да поступним унутрашњим и међународним мерама обезбеди њихово опште и стварно признање и поштовање”. Она нигде не говори да је листа права исцрпног карактера. Напротив, она представља семе из кога ће, протеком времена, изнићи многа права и слободе.

У сваком случају, право јесте и мора пратити промене у друштву и управо способност једног правног поретка да се носи са променама у друштву говори о његовим добро постављеним основама. Овде значајну улогу има тумачење, односно интерпретација одређене норме која ће зависити од ситуација, али и времена у којем се тумачи.

Булган (*Bulgan*) истиче да културни релативизем жели да одбаци људска права зато што нису компатибилна са њиховом сопственом културом.²¹ Даунли (*Donnelly*), пак, дели културни релативизам на радикални културни релативизам где је култура једини извор валидности моралних и радикални универзализам према коме је култура ирелевантна за валидност моралних норми.²²

Тако, Даунли закључује да су људска права у неку руку и културно релативна. Исто тако, наводи да су нека права, попут права на живот, право на слободу и забрана ропства права која прилазе веома близу правој универзалности.²³ Како не смемо окренути културу против људских права, те како не смемо превидети слабости људских права, Даунли се залаже за релативност људских права и њихову функционлну ефективност.²⁴

20 Исто, стр. 63.

21 Birden Güngören Bulgan, „Critics of Human Rights from a Historical Perspective“, нав. дело, стр. 194.

22 Jack Donnelly, „Cultural relativism and universal human rights”, *Human Rights Quarterly*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, бр. 6(4)/1984, стр. 401.

23 Исто, стр. 417.

24 Jack Donnelly, *Universal Human Rights in Theory and Practice*, Cornell University Press, Ithaca, 2013, стр. 120.

Одговор на феминистичку критику људских права

У сржи феминистичке теорије јесте теза да су људска права оријентисана на мушки род.²⁵ Либерална феминистичка критика заузима став да су жене једнаке мушкарцима, односно да им припадају једнака права.²⁶ Овај став је данас прихваћен. Чак и сама Универзална декларација о људским правима у Преамбули говори да су народи Уједињених нација прогласили своју веру, између осталог, и у равноправност мушкараца и жена.

Културолошки феминизам тврди да, имајући у виду да жене развијају другачије моделе размишљања од мушкараца, те да су васпитаване у другачијем окружењу, мушкарце и жене не треба третирати једнако.²⁷

У том смислу, људска права треба или одбацити или трансформисати у смислу прилагођавања постојећег система људских права женама.²⁸ Људска права не треба да се баве концептом права из призме размишљања различитих полова, већ из призме неутралности, што и чине. Трансформисање људских права у права жена уназадио би читаву идеју људских права и вероватно довело до појаве „маскулизма“. Могуће је да би људска права добила нови облик, где би акценат био на игри између феминизма и маскулизма, чиме би се циљ постојања људских права ставио по страни.

Радикални феминизам претпоставља неједнакост полова, односно свет где би мушкарац био субординисан жени. Речима Дворкина (*Dworkin*), ако је то феминизам, заслужује да умре.²⁹ Овде се читав концепт људских права не само претвара у своју супротност – неједнакост, већ се и уназађује, будући да је још у Декларацији проглашена вера у равноправност мушкараца и жена.

Одговор на пост-колонијалну критику људских права

Пост-колонијална критика заговара тезу да су људска права плод колонијалних освајања, односно да је у корену људских права колонијализам. Пропоненти ове критике истичу да су биле потребне

25 Marie-Bénédicte Dembour, „Critiques“, нав. дело, стр. 65.

26 Исто, стр. 66.

27 Carol Gilligan, *In a different voice*, Harvard University Press, Cambridge MA, 1993, стр. 8.

28 John Hardwig, „Should women think in terms of rights?“, *Ethics*, University of Chicago Press, Chicago,

бр. 94(3)/1984, стр. 441.

29 Catharine A. MacKinnon, *Feminism unmodified: Discourses on life and law*, Harvard university press,

Cambridge MA, 1987, стр. 5.

многе патње како би дошло до установљавања људских права – на пример, било је потребно да многи људи буду у ропском положају не би ли дошло до забране ропства.³⁰

Нејасно је у каквој је кореалцији настанак неких норми људских права са њиховим тренутним деловањем, и, уопште, са њиховом сврхом. Закони никада не регулишу понашање које се подразумева нити икада забрањују кршење права која се у пракси не крше. Они дефинишу само проблематична поља, само оне ситуације које се крше - ако се нека права никада не крше, нема потребе донети закон који ће забранити кршење тих права.

Очекивано је да је забрана неких понашања настала као последица њихових постојања у пракси. Исто тако, логично је да су неке слободе прокламоване јер се у пракси нису поштовале. У сваком случају, не треба ни ценити настанак неких права, већ њихову ефективност и циљ којима теже.

Ова критика процењује достигнућа људских права уопште и долази до закључка да су упитна, посебно у сферама као што су, на пример, ратови и сиромаштво.³¹ Поснер (*Posner*) је истакао да људска права не само да не спречавају рат, него могу да буду и узрок рата (хуманитарне интервенције).³² Омс истиче да је Поснерова теза контрадикторна сама себи будући да је раније у раду истакнуто да се хуманитарне интервенције предузимају када су ниско-ризичне и када то одговара интересима државе која их спроводи.³³ Омс закључује да је упитно да ли су људска права доводи до рата и да ли такав аргумент има икаквих импликација на питање да ли људска права треба бранити или не.³⁴

То што постоје ратови не значи да људска права не постоје, а још мање значи да она на треба да постоје. Супротно, оне служе као гарант да постоје границе које не би требало прећи, служе као принципи које треба поштовати, као идеали којима треба тежити.

30 Marie-Bénédicte Dembour, „Critiques“, нав. дело, стр. 68.

31 Marie-Bénédicte Dembour, „Critiques“, нав. дело, стр. 69.

32 Eric A. Posner, *The twilight of human rights law*, Oxford University Press, Oxford, 2014, стр. 124-135.

33 Исто, стр. 133.

34 Marissa Ooms, „International Human Rights Law and Its Critics“, *International Community Law Review*,

Brill, Leiden, бр. 18(3-4)/2016, стр. 361.

Закључак

Критике људских права су претеране, посебно уколико се има у виду Бентамова критика да је Декларација о људским правима једно велико „ништа“.³⁵ Не може се оспорити несумњив значај која је Декларација имала у установљавању основних људских права. Исто тако, теза да пропоненти људских права осцилирају између реалности и утопије није утемељена будући да људска права *per se* не могу бити и нису гарант једнакости, већ носилац *de lege ferenda* тежње народа. Заговорници ове теорије истичу да државе превиђају људска права уколико она нису у складу са њиховим интересима. Ова тврдња, нажалост, није потпуно неутемељена. Ипак, чињеница да је људска права могуће кршити потврђује тезу да људска права постоје и да, као таква, представљају највећу баријеру ексцесним понашањима држава и других субјеката, попут међународних организација и мултинационалних компанија.

Утилитаристичка критика људских права показала се неодрживом будући да није дала јасне критеријуме за одабир појединца који би био жртвован за добровит друштва, што неумитно доводи до правне несигурности.

Теза марксистичке теорије према којој људска права нису „ослободила човека“, као и заговарање апсолутног права својине не одговарају данашњем ступњу развоја друштва. Наиме, опште је познато да, зарад добробита живота у заједници, права појединаца не смеју бити апсолутна јер би то имало за последицу задирање у права других. *A contrario*, права морају бити такве садржине и обима да не шкоде другима.

Културно-релативистичка теорија је мањкава у самој својој суштини с обзиром да тврди да људска права нису применљива на све људе, иако је опште познато да се праву на живот, једнакост, слободу или забрану ropства не може оспорити универзалност.

Феминистичка критика људских права, имајући у виду опште пихваћености једнакости мушкараца и жена, не одговара реалности, док је културолошки феминизам, који се залаже за неједнако третирање мушкараца и жена, супротан достигнутом нивоу – једнакости. Радикални феминизам који заговара субординацију мушкараца женама доводи до неједнакости полова, уназађујући достигнути ниво људских права.

Теза пост-колонијалне критике људских права према којој су

35 Louis Henkin, *The age of rights*, нав. дело, стр. 441.

биле потребне многе патње не би ли се успоставила људска права је донекле истинита. Ипак, настанак људских права односно норми које забрањују одређене акте је у таквим околностима логична последица. То није никаква *differentia specifica* настанка људских права, већ *genus proximum* многих правних норми.

У овој теорији рат и сиромаштво упиру се против људских права тврдњом да их она нису спречила. Чини се да су заговорници ове критике превидели да људска права нису *panacea* за све проблеме човечанства, већ смернице за исправно деловање и пут којим треба ићи.

Неки аутори закључују да постојећи режим људских права може бити неадекватан, па да чак, у неким случајевима, може проузроковати више штете него користи. Ипак, оно што је кључно јесте да он нуди конкретне механизме (колико год они мањкави или недоказиви били) за оне који траже глобалну правду.³⁶ У литератури је присутан став да постојеће проблеме људских права не треба посматрати као разлог за одбацивање људских права, већ као повод за њихово побољшање.³⁷

Можда је прави закључак да људска права још увек нису ни изневерила ни успела, па тако не треба ни да мислимо у неком од та два правца.³⁸ Напуштање концепта људских права, у сваком случају, није нити прагматично нити реално. Поред тога, поражавајућа је чињеница постојања толико оштрих критика концепцији која настоји да сваком појединцу омогући остваривање права на једнак недискриминаторски начин.

Не би требало одбацивати читав концепт људских права само јер нас не опрема апсолутно позитивним резултатима. Људска права нам не обећавају мир у свету, свет без ратова или свет у којима ће сваком појединцу сва права бити нетакнута. Она служе као баријера лошем третману људи и као гарант да се њихово кршење не толерише и не само то - снага људских права је у њиховом потенцијалу да свет учини бољим местом за све нас.

36 Anthony J. Langlois, „Human rights in crisis? A critical polemic against polemical critics”, *Journal of Human Rights*, Taylor & Francis, Oxfordshire, бр. 11(4)/2012, стр. 565.

37 Marissa Ooms, „International Human Rights Law and Its Critics”, *International Community Law Review*, Brill, Leiden, бр. 18(3-4)/2016, стр. 353.

38 Geoff Dancy, Christopher J Fariss, „Rescuing human rights law from international legalism and its critics”, *Human Rights Quarterly*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, бр. 39(1)/2017, стр. 36.

Литература

Bulgan Birden Güngören, „Critics of Human Rights from a Historical Perspective“, *Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna*, Adam Mickiewicz University in Poznań, Poznań, бр. 4(1)/2015, стр. 182-197.

Dancy Geoff, Fariss Christopher J., „Rescuing human rights law from international legalism and its critics“, *Human Rights Quarterly*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, бр. 39(1)/2017, стр. 1-36.

Dembour Marie-Bénédicte, „Critiques“, у зборнику: *International human rights law* (приредили: Daniel Moeckli, Sangeeta Shah, David Harris, Sandesh Sivakumaran), Oxford University Press, Oxford, 2010, стр. 53-71.

Donnelly Jack, „Cultural relativism and universal human rights“, *Human Rights Quarterly*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, бр. 6(4)/1984, стр. 400-419.

Donnelly Jack, *Universal Human Rights in Theory and Practice*, Cornell University Press, Ithaca, 2013.

Douzinas Costas, *The end of human rights: critical thought at the turn of the century*, Bloomsbury Publishing, London, 2000.

Gearty Conor A., *Can Human Rights Survive?*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.

Gilligan Carol, *In a different voice*, Harvard University Press, Cambridge MA, 1993.

Hardwig John, „Should women think in terms of rights?“, *Ethics*, University of Chicago Press, Chicago, бр. 94(3)/1984, стр. 441-455.

Henkin Louis, *The age of rights*, Columbia University Press, New York, 1990.

Langlois Anthony J., „Human rights in crisis? A critical polemic against polemical critics“, *Journal of Human Rights*, Taylor & Francis, Oxfordshire, бр. 11(4)/2012, стр. 558-570.

MacKinnon Catharine A., *Feminism unmodified: Discourses on life and law*, Harvard university press, Cambridge MA, 1987.

Ooms Marissa, „International Human Rights Law and Its Critics“, *International Community Law Review*, Brill, Leiden, бр. 18(3-4)/2016, стр. 353-369.

Posner Eric A., *The twilight of human rights law*, Oxford University Press, Oxford, 2014.

Souillac Geneviève, *Human Rights in Crisis: The Sacred and the Secular in Contemporary French Thought*, Lexington Books, Lanham, 2005.

Zizek Slavoj, „Against human rights“, *New Left Review*, New Left Review, London, бр. 34/2005, стр. 115-131.

Ana Budak

ANALYSES OF THE CRITIQUES OF HUMAN RIGHTS

Resume

Human rights are considered to be one of the greatest contemporary achievements. They are, however, the subject of fierce criticism. The focus of this paper is a critical analysis of the six human rights critics: realistic, utilitarian, marxist, cultural-relativist or particularist, feminist and post-colonial critics. Groundlessness of the critics was explained and clearly argued using the established norms on human rights and logic. The critiques of human rights were analysed by applying descriptive analysis, content analysis and comparative-historical method, describing the characteristics and drawbacks of the aforementioned system. Relevant conclusions regarding the importance of human rights system were drawn upon these results.

The Realist disputes of human rights significance is ungrounded. Namely, human rights *per se* cannot be and are not a guarantee of equality, but rather a catalyst of a *de lege ferenda* conation of the people. Therefore, the fact that human rights nowadays represent the greatest obstacle to excess behavior of the countries and other subjects, such as international organisations and multinational corporations, seems to be a sufficient argument in favor of the claim that their existence is directly proportional to the legal security of all people on universal level.

We argue that the utilitarian theory is unsustainable, as it does not clearly and precisely determine the criteria for the choice of the individuals to be sacrificed for the greater good. Marxist theory, however, neglects the fact that absolute rights of the individual raises the question of other individuals rights in a society. Hence, the individual rights must not be absolute, but to the contrary, the rights must be such as not to detriment the others. In spite of the efforts made by the cultural-relativist, the rights to life, equality, liberty and the prohibition of slavery cannot be refuted on the basis of universality. Radical feminism, contending the subordination of men to women. Makes a step backwards from the achieved level of human rights protection – the universal equality. Finally, the thesis of post-colonial critique of human rights according to which much suffering was a prerequisite for establishing human rights is partially correct. Nevertheless, the establishment of human rights and the norms prohibiting certain acts is in such circumstances a logical consequence. That is not a *differentia specifica* in human rights genesis, but rather a *genus proximum* of many legal norms.

The conclusion is that the critics of human rights are ungrounded and that they do not reflect the actual state of the reality. Furthermore, the critics neglect that the human rights are not *panacea* of all the human misfortunes, but a way and an attempt of their minimization.

Keywords: human rights, human rights critiques, Declaration of the Rights of the Man and of the Citizen, Universal Declaration of Human Rights.

* Овај рад је примљен 15. новембра 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 18. децембра 2018. године.

Бабић Лазар*

Правни факултет Универзитет у Београду

Вићих Ђорђе*

Правни факултет Универзитет у Београду

ЗАШТИТА СОЦИЈАЛНИХ ПРАВА ПУТЕМ УСТАВНЕ ЖАЛБЕ

Сажетак

У овом раду аутори анализирају кључне аспекте уставне жалбе као средства за заштиту социјалних права. Први део рада је посвећен објашњењу појма социјалних права и међународним инструмената којима се предвиђају људска права, као и основним начелима у Уставу Републике Србије која се односе на социјална права.

Други део рада је посвећен дефинисању института уставне жалбе, циљевима и њеним донетима. У домаћем правном систему, уставна жалба представља последње правно средство које се може користити за заштиту повређених права и слобода.

Аутори анализирају одређене недовољно прецизиране аспекте института уставне жалбе и указују на неопходност ужег одређења основа за подношење уставне жалбе, едуковања стручне и лаичке јавност како би се уставна жалба заиста и користила као правно средство *ultima ratio*.

Кључне речи: устав, основна начела, социјална права, уставна жалба, уставни суд.

* lazar.babic.1994@gmail.com

* djordje.vicic@bdkadvokati.com

1. УВОДНА ИЗЛАГАЊА

Стање социјалних права у једној земљи представља показатељ развијености целокупног друштва и домета правне државе. Иако су социјална права, заједно са економским и културним правима сврстана у тзв. права друге генерације она су нарочито последњих деценија афирмисана, тако да данас имају подједнаки значај као и грађанска и политичка права – права прве генерације.

Услед друштвених и политичких промена долази до јачања свести о значају фундаменталних права која сваки човек стиче рођењем што је и конкретизовано доношењем мноштва универзалних међународних инструмената којима се она уређују. Држава не може да одузме појединцу људска права, будући да му их она није ни подарила, док их се ни сам појединац не може одрећи јер се сви људи рађају слободни. Међутим, да би овај идеал демократских друштава био остварен, неопходно је, не само увођење и гарантовање основних људских права, већ и обезбеђење ефикасних механизма заштите у случају њихове повреде.

На унутрашњем нивоу најчешће само устав садржи свеобухватан каталог ових права и слобода. Устави представљају повеље слободе, њима се врши позитивизација друштвеног уговора којим се установљава модерна политичка заједница и који садрже концепт ограничене државне власти и примат индивидуалних права.¹ Људска права и слободе првобитно представљају ограничење државне власти, међутим већ крајем XIX и почетком XX века држава, поред правне и политичке установе, постаје и социјална и културна заједница која интервенише ради постизања социјалне правде. Тиме традиционална људска права настала како би се појединац заштитио од поступања државе мењају свој циљ, она постају усмерена и на заштиту појединца од самовоље приватних моћника, пре свега у економској сфери.²

Савремени устави демократских држава предвиђају додатни начин заштите права путем уставне жалбе, а који је најчешће има супсидијарни карактер. Уставна жалба представља посебно правно средство које се уводи са циљем да се омогући заштита и у ситуацијама када друга средства предвиђена законом то нису омогућила.

1 Драгица Вујадиновић, *Цивилно друштво и политичке институције – Србија у вртлогу промена*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2009, стр.18.

2 Ратко Марковић, *Уставно право и политичке институције*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2008, стр. 457.

Прописивање и гаранција људских и мањинских права и слобода у највишим правним актима представља одлику демократских држава. Поред одредби о организацији и устројству државне власти, делови о људским и мањинским правима и слободама представљају срж *materiae constitutionis* највећег броја уставних текстова.³ Како наводе Вукчевић и Чупић „њихово уставно уређивање је својеврсна спона унутрашњег и међународног права, што нарочито добија на значају у времену све веће интернационализације људских права.“⁴

Аспект који је важнији од гарантовања одређених људских права и слобода јесте прописивање одговарајућег механизма њихове заштите. Омогућавање уставно правне заштите основних права истиче њихов карактер и супериорност у односу на обично законодавство. Такође, „успостављање уставне жалбе доприноси да носиоци јавних функција буду обазривији и да не прекорачују своја овлашћења, што неминовно јача веру у принцип владавине права.“⁵

Поред механизма заштите људских права кроз редовно судство, владину и невладину заштиту, данас, у великом броју уставних система, институт уставне жалбе заузима истакнуто место. Омогућавањем појединцу да се обрати уставном суду ради заштите својих права овај суд постаје, како то Ратко Марковић записује, од „ексклузивног арбитра - суд обичних људи“ или, по Оливери Вучић, од „суда нормативне контроле – жалбени суд“.

2. ПОЈАМ И МЕЂУНАРОДНИ ОКВИР СОЦИЈАЛНИХ ПРАВА

Неки аутори економска и социјална права називају правима друштвеног благостања будући да она дејствују са циљем да се људи доведу у положај у коме би могли несметано да уживају грађанска и политичка права, односно њима се настоји омогућавање равноправног учешће у друштвеном животу.⁶ Социјалистички филозофи, Сен Симон и Карл Маркс, истичу да су „класична права“, тј. политичка и грађанска права, од мале користи већини људи који живе у немогућим условима. На тим схватањима се и развија

3 Младен Вукчевић, Данило Чупић, „Уставна жалба као средство заштите људских права и слобода“, *Зборник радова Правног факултета у Источно Сарајеву*, Источно Сарајево 2011, стр. 213.

4 Исто, стр. 213.

5 Маја Настић, *Компаративна анализа европског и система заштите људских права у поступку по уставној жалби*, Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш 2012, стр. 246.

6 Војин Димитријевић, Драгољуб Поповић, Татјана Папић, Весна Петровић, *Међународно право људских права*, Београдски центар за људска права, Београд 2007, стр. 303.

модеран концепт економских и социјалних права путем државног интервенционизма којим се обезбеђује поштовање људских права са циљем успостављања друштва једнакости.⁷

Иако прве покушаје увођења социјалних права у уставну материју налазимо још 1848. године у преамбули француског устава, о правом напретку у прокламовању и заштити економских и социјалних права на међународном нивоу можемо говорити тек након оснивања Међународне организације рада (МОР). Међународни стандарди представљају норме, обавезе или путоказе којима се уређују услови рада радника, као и њихова економска и социјална права, односно њихово благостање на међународном нивоу.⁸

Треба истаћи и инструменте општег карактера донете од стране Уједињених нација. Универзална декларација о правима човека из 1948. године која садржи корпус основних људских права, међу којима прокламује и одређена социјална права (право на рад, заштита од незапослености), док Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима из 1966. године садржи одредбе које се тичу принудног рада, забране дискриминације, као и слободе синдикалног удруживања.⁹

Што се тиче некомунитарног права које настаје под окриљем Савета Европе, потребно је истаћи Европску конвенцију о заштити права човека и основним слободама из 1950. године која садржи две одредбе о основним социјалним правима – забрану принудног рада и прокламацију и гарантовање слободе удруживања, које укључује и слободу синдикалног удруживања, док је од посредног значаја прокламовање начела недискриминације. Важно је истаћи могућност делотворне заштите права која прокламује наведена конвенција пред Европским судом за људска права.¹⁰

Неопходно је споменути Европску социјалну повељу из 1961. године (ЕСП), као и Ревидирану европску социјалну повељу из 1996. године (РЕСП) које предвиђају низ начела и основних социјалних права, а представљају својеврстан „Социјални устав“ Савета Европе.¹¹ Нажалост, РЕСП као ни претходна повеља, не предвиђају оснивање посебног судског органа који би био задужен за праћење примене гарантованих социјалних права и слобода. Ипак, судска

7 Исто, стр. 308.

8 Бранко Лубарда, Радно право – *Расправа о достојанству на раду и социјалном дијалогу*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2012, стр. 198.

9 Исто, стр. 197.

10 Бранко Лубарда, *Европско радно право*, ЦИД, Подгорица 2004, стр. 39-41.

11 Исто, стр. 44.

заштита прокламованих социјалних права из ове две повеље одвија се пред националним судовима земаља које су их ратификовале. Наиме, национални судови се при доношењу својих одлука могу непосредно позвати на одговарајуће одредбе ЕСП, односно РЕСП, јер самим чином ратификације међународни уговори добијају снагу закона, односно снагу коју одређује устав.¹²

Значајни су и акти који настају у оквиру још једне регионалне европске организације - Европске уније. Велики део социјалних права у ЕУ је усклађен са захтевима МОР-а, као и других међународних организација.¹³ Од мноштва аката који су од значаја за социјална права у ЕУ треба истаћи Повељу Заједнице о основним правима радника из 1989. године. Иако одредбе ове повеље немају правно обавезујући карактер будући да она представља политичку декларацију, одредбе које садржи представљају „општа начела комунитарног права“.¹⁴

Од значаја за питање заштите социјалних права је Повеља о основним правима у Европској унији донета 2000. године у Ници. Ова повеља представља први међународни инструмент који по значају изједначава социјална права са другим основним људским правима (лична, политичка, економска), чиме се напушта традиционални дуализам при међународном регулисању основних права. Садржи каталог социјалних права, као и одредбе од индиректног значаја за њихову делотворну примену, а која су подељена у одговарајуће категорије. Било је очекивано да Устав ЕУ у својој преамбули упућује на ову повељу. Међутим, услед неприхватања Устава ЕУ, тек на основу Лисабонског уговора о функционисању ЕУ добија обавезујуће правне дејство, уздизањем у ранг оснивачких уговора ЕУ, односно уговора који су у њих интегрисани.¹⁵

Шире посматрано, социјално право укључује радно право, право социјалне сигурности и право социјалне помоћи (по неким схватањима оно укључује чак и право заштите животне средине).¹⁶ Дакле, оно обухвата индивидуална и колективна права запослених, права по основу социјалног осигурања, као и права на социјалну помоћ и услуге социјалне заштите. Наведена права се дефинишу

12 Бранко Лубарда, *Ревидирана европска социјална повеља, Обавеза државе и улога социјалних партнера после ратификације*, Социјално-економски савет Републике Србије, Swisslabourassistance, Београд, 2009, стр. 11.

13 Исто, стр. 8.

14 Исто, стр. 9.

15 Будимир Коштућић, *Основи права Европске уније*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2010, стр. 285.

16 Бранко Лубарда, *Увод у радно право са елементима социјалног права*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2015, стр. 439.

као позитивна права – од државе се захтева активно понашање (нпр. обезбеђивање права на накнаду за случај незапослености). Са друге стране грађанска и политичка права се формулишу као негативна права – од државе се захтева уздржавање од неког чињења (нпр. право на слободу говора). Сматрало се да су због наведене разлике грађанска и политичка права одмах остварива, јер не стварају никакве трошкове за државу, док се социјална права, због трошкова које њихово спровођење представља за државу остварују постепено.¹⁷ Међутим, наведена подела је без практичног значаја будући да се данас сва људска права, без обзира којој групи она припадају, подразумевају неки вид активног деловања државе. Главни циљ остваривања социјалних права је достојанство на раду, односно очување достојанственог живота уз приступ средствима која се сматрају неопходним за достојанствен живот.¹⁸

3. ОСТВАРИВАЊЕ СОЦИЈАЛНИХ ПРАВА

3.1. Општа разматрања

Свако социјално право има посебну садржину. Њиме се успостављају обавезе не само за државу и државне органе и организације већ и за правна и физичка лица. На националном нивоу социјална права се, пре свега, гарантују уставом. Тако, Устав Републике Србије од 2006. године (у даљем тексту: Устав РС или Устав од 2006)¹⁹ садржи корпус социјалних права којима се настоји обезбеђивање одређеног животног стандарда и сигурности. Закон може да регулише једино начин остваривања неког од људских права, уколико су испуњени услови које прописује сам устав. Дакле, када су у питању људска права, не допушта се могућност да закон утиче на суштину самих права.²⁰

Као што је наведено, уставне гаранције имају за циљ очување људског достојанства, слободе и једнакости и њиме се поставља граница коју државна власт не сме да прекорачи приликом одлучивања о ограничењу људских права. Могуће је ограничавање људских права, путем закона, искључиво у случају када је то допуштено уставом. То ограничавање мора да буде сведено на минимум који

17 Nsongurua Udombana, Violeta Besirevic, *Re-thinking Socio-Economic Rights in an Insecure World*, CEU, Budapest 2006, стр. 13.

18 Бранко Лубарда, нав. дело, стр. 440.

19 Устав Републике Србије – Устав РС, Службени гласник РС, бр.98/2006.

20 Маријана Пајванчић, *Коментар Устава Републике Србије*, Фондација Конрад Аденауер, Београд 2009, стр. 29.

је потребан за постизање сврхе због којег су она и предвиђена.²¹

Устав РС прокламује низ социјалних права којима се штити личност, односно физички и психички интегритет лица, уз наглашавање да су та права неотуђива и да се њих нико не може одрећи. Тако су прокламована многа права која су у вези са радом, а могу бити индивидуална (нпр. право на рад) или колективна (нпр. право на слободу синдикалног удруживања, право на штрајк). Такође, садржи норме у погледу социјалне сигурности, права на здравствено осигурање, као и право на пензијско осигурање.²²

3.2. Основна начела у Уставу РС од значаја за остваривање социјалних права

3.2.1. Начело непосредне примене зајемчених права

Устав РС предвиђа непосредну примену уставних одредби којима се јемче људска и мањинска права, што значи да закон није нужан посредник између уставне норме и њене практичне примене (суд, као и сваки други орган који примењује право, може непосредно применити правило садржано у уставу у конкретном случају). Поред тога, наводи се да правац тумачења ових права треба да иде ка унапређењу вредности демократског друштва и то сагласно међународним стандардима људских и мањинских права, али и пракси међународних институција којима се надзире њихово спровођење.²³

3.2.2. Забрана дискриминације

Једно од основних начела при остваривању људских права прокламованих уставом је забрана дискриминације. Овим се гарантује једнакост свих појединаца пред уставом и законом. Забрањен је сваки облик дискриминације, била она непосредна или посредна.²⁴ Устав, у складу са међународним стандардима, истиче основе дискриминације. Према Конвенцији МОП-а бр. 111 дискриминација у области рада представља свако прављење разлике, искључење или давање предности засновано на раси, боји, полу,

21 Устав РС, чл. 20.

22 Устав РС за разлику од Устава од 1990. Не предвиђа право на социјалну сигурност запослених и других грађана.

23 Устав РС, чл. 18.

24 Устав РС, чл. 21.

вери, политичком мишљењу, националном или социјалном пореклу, а којима се настоји уништење, односно нарушавање једнакости могућности или поступања у погледу запошљавања или занимања.

3.2.3. Забрана ропства, положаја сличног ропству и принудног рада

Устав прокламује да је забрањен принудни рад и наводи да „нико не може бити држан у ропству или у положају сличном ропству“. Дакле, забрањује се принудни рад, са којим се у изједначава сексуално или економско искоришћавање лица које се налази у неповољном положају, као и трговина људима.²⁵

Слобода рада представља негацију принудног рада, ропског и кметског рада. Она први пут бива прокламована након Француске револуције, као последица ослобађања човека од феудалних стега. Право на слободу рада подразумева одсуство принуде или притиска било правне или фактичке природе. Она означава и слободу самосталног вршења делатности. Право на слободу рада се проширује и на једнакост услова запослења.²⁶

4. УСТАВНА ЖАЛБА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

4.1. Појам и предмет уставне жалбе

Доношењем Устава од 2006. године и установљавањем уставно правне заштите људских права Република Србија се сврстала у ред држава које прописују да сви акти јавних власти подлежу уставно-судској контроли. Како наводи Боса Ненадић, на овај начин се „принцип формалне и материјалне супериорности устава усмерава ка његовом вредносном језгру – људским и мањинским правима и слободама, а Уставни суд се све више претвара у суд обичних људи.“²⁷ По Ратку Марковићу „највећи домет у заштити права грађана и уставности је признавање могућности да се сам грађанин – појединац непосредно обрати уставном суду ради заштите својих права или устава“.²⁸

25 Устав РС, чл. 26.

26 Боривоје Шундерић, *Право Међународне организације рада*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2001, стр. 202.

27 Боса Ненадић, „Уставна жалба као правно средство за заштиту људских права и основних слобода у Републици Србији“, преузето Internet, www.bgcentar.org.rs, дана 15/09/2018.

28 Ратко Марковић, *Покретање уставног спора о уставности нормативних аката*, Београд

Ставови домаћих аутора о уставној жалби се међусобно не разликују много. Иво Крбек је у уставној жалби видео правно средство.²⁹ Драган Стојановић је дефинише као облик непосредне уставносудске заштите основних права и додаје да је то „контроверна функција уставног суда“.³⁰ Зоран Томић записује да у нашем уставном систему постоји специфично и супсидијарно право на уставну жалбу.³¹

Сам Устав од 2006, одређује предмет уставне жалбе, прописујући да су то „појединачни акти и радње органа којима су поверена јавна овлашћења“.³² Уставотворац је оваквом дефиницијом одредио две основне карактеристике уставне жалбе. Прво, жалба се може поднети само на основу повреда које су проузроковане појединачним актима и радњама, а не и на основу општих аката. Друга карактеристика односи се да се жалба улаже на акте искључиво органа који су носиоци јавне власти. Закон о Уставном суду преузима ову уставну одредбу, али је уопште не разрађује.³³

Појединачни акти доносе се приликом решавања о одређеним правима и обавезама у неком одређеном случају. Органи који доносе појединачне акте јесу државни органи носиоци јавних овлашћења, или органи и организације којима је поверено вршење јавних овлашћења. Појединачни акти којима се не одлучује о одређеним правима и обавезама, а које доносе надлежни државни органи, не могу се оспоравати путем уставне жалбе (нпр. обавештења). Радње којима се могу повредити одређена права могу се остварити како чињењем, тако и нечињење (пропуштањем дужног чињења). Радње, као материјална чињења, нису непосредно везане за правне акте. Али, њима се стварају услови за извршење или за доношење правних аката. „Из тога произлази да се и предузимањем, односно непредузимањем радњи од стране неког органа могу осујетити или повредити људска и мањинска права и слободе.“³⁴

Нејасноће и бројне проблеме у пракси изазивало је питање

1973, стр. 62.

29 Иво Крбек, *Уставно судовање, Југословенска академија знаности и уметности*, Загреб 1960, стр. 71.

30 Драган Стојановић, „Уставно судство и заштита права човека и грађанина“, *Правни живот*, бр. 12, Београд 1995, стр. 188.

31 Зоран Томић, „Право на правни лек против државно-управне самовоље“, *Правни живот*, бр. 9, Београд 1995, стр. 118.

32 Устав РС, чл. 170.

33 Закон о Уставном суду – ЗУС, *Службени гласник РС*, бр. 109/2007, 99/2011, 17/13 – Одлука УС, 40/15, 103/15, чл. 82.

34 Стеван Лиличић, *Упоредно право – Управно процесно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2010, стр. 160.

да ли је могуће да судске одлуке буду предмет уставне жалбе. Сам уставотворац је прописао да су „судске одлуке обавезне за све“ и да „не могу бити предмет ван судске контроле“ и да „судску одлуку може преиспитати само надлежан суд“³⁵, а Уставни суд није део редовног судства по одредбама Устава од 2006. Ипак, према пракси Уставног суда, у правном систему Републике Србије уставна жалба се може изјавити Уставном суду и поводом судских одлука. Ова могућност постоји, пре свега због функција Уставног суда које га дефинишу као „чуvara устава“ и „јемца људских и мањинских права и слобода“. Боса Ненадић наводи да „универзално установљена контрола уставности од стране Уставног суда аката и радњи свих носилаца државне власти значи да општи, али исто тако и појединачни акти и радње ни једног државног органа, а тиме ни органа законодавне, извршне, па ни судске власти, од те уставотворне контроле нису изузети.“³⁶ Такође, у пракси, готово је немогуће пронаћи релевантне аргументе којима се може одбрани став да Врховни касациони суд не може учинити повреду уставних одредби. Ове повреде могу се извршити из незнања, због случаја, али и због пристрасности поступajuћих судија.

Један од важних аспеката које треба осветлити јесте и разлика између уставне жалбе и жалбе Уставном суду. За разлику од уставне жалбе, која штити сва људска права и слободе, жалба Уставном суду се може поднети само из неколико тачно одређених разлога: (1) у вези са престанком судијске функције; (2) у вези са одлукама Високог савета судства; (3) у вези са мандатима народних посланика и са конституисањем Народне скупштине; (4) у вези са престанком функције јавног тужиоца, као и заменика јавног тужиоца; (5) у вези са заштитом покрајинске аутономије; (6) у вези са заштитом права на локалну самоуправу. Улагање жалбе Уставном суду искључује могућност улагања уставне жалбе, осим у случајевима када се жалба Уставном суду изјављује у вези са мандатима народних посланика и у вези са одлукама Високог савета судства.³⁷

4.2. Супсидијарни карактер уставне жалбе

Уставна жалба предвиђена је као средство које се користи *ultima ratio*, односно као супсидијарно правно средство. Пре свега супсидијарност уставне жалбе се огледа у томе што се може користити тек након што се исцрпи сва расположива правна средства. Странка

35 Устав РС, чл. 145, ст. 3. и 4.

36 Боса Ненадић, нав. дело, стр. 2.

37 Стеван Лилић, нав. дело, стр. 341.

не може имати могућност да бира између коришћења редовних и ванредних правних лекова и уставне жалбе, такође не сме се доћи у ситуацију да се уставна жалба нађе у некаквом „такмичењу“ са правним лековима.

Супсидијарност уставне жалбе је неопходна да би се обезбедила њена делотворност. Уколико би се допустило да се за време трајања првостепеног или другостепеног поступка паралелно изјављује уставна жалба, дошло би до претварања судских спорова у уставносудске.

Супсидијарност уставне жалбе се огледа и у могућности изјављивања жалби и уколико нису предвиђена правна средства за заштиту права и слобода. У овом случају постоји тзв. правна празнина. Боса Ненадић констатује да у овој ситуацији постоји дилема како се утврђује постојање те правне празнине, односно како са сигурношћу утврдити да нису предвиђена друга правна средства за заштиту конкретног права и слобода. Према ставу Уставног суда ово је могуће закључити тек након што се претходно огласе ненадлежним судови и други државни органи, или уколико Уставни суд на основу свог познавања система правне заштите, то сам утврди. Такође, ова два начина утврђивања не искључују један други и у пракси се могу оба појавити.³⁸

Устав РС не предвиђа никаква одступања од начела супсидијарности, али их предвиђа Закон о Уставном суду. Уколико дође до повреде права на суђење у разумном року, уставна жалба се може изјавити и уколико нису исцрпљена сва правна средства.

Упоредноправно посматрано постоје бројна одступања од начела супсидијатности уставне жалбе. Државе као што су Немачка, Аустрија, Шпанија, Летонија, допуштају изјављивање уставне жалбе иако нису исцрпљена сва правна средства.³⁹

4.3. Рокови за изјављивање уставне жалбе

Имајући у виду значај и циљ овог института, потпуно је логично да рокови за његово коришћење буду кратки. Рок за изјављивање уставне жалбе одређен је Законом о Уставном суду. Уставна жалба мора се поднети у року од 30 дана, а рок се рачуна у зависности од тога да ли је последица доношења неког појединачног акта или је последица радње. Уколико је повреда права и слобода

38 Боса Ненадић, нав. дело, стр. 4.

39 Дарко Симовић, Уставна жалба – теоријско правни оквир“, *Анали Правног факултета Универзитета у Београду*, Београд 2012, стр. 215-217.

наступила услед доношења појединачног акта рок почиње да тече од дана достављања појединачног акта. Уколико је повреда последица одређене радње, рок се рачуна од дана када је учињена радња којом се повређује одређено људско право или слобода.⁴⁰ Законом је предвиђена и могућност повраћаја у пређашње стање услед пропуштања рока за подношење жалбе из оправданих разлога. Уколико постоје оправдани разлози Уставни суд ће дозволити повраћај у пређашње стање ако се у року од 15 дана од престанка разлога који је изазвао пропуштање, истовремено поднесу предлог за повраћај у пређашње стање и уставна жалба. Рок после кога се не може тражити повраћај у пређашње стање је три месеца.

У пракси су се јавиле дилеме у вези са роком за подношење уставне жалбе, уколико је дошло до повреде људског права или слободе радњом које је извршена нечињењем, односно пропуштањем. Уколико до повреде долази нечињењем, може се доћи до ситуације да странка не изјављује уставну жалбу основано очекујући да држани орган предузме дужну чинидбу у догледном времену. Боса Ненадић закључује да се у оваквим ситуацијама, тренутак од кога почиње да тече рок одређује у сваком конкретном случају у зависности од понашања органа и понашања подносиоца уставне жалбе.⁴¹

4.4. Подношење и дејство уставне жалбе

Уставну жалбу може поднети свако право и физичко лице коме је повређено неко уставом зајамчено право и слобода. Уставну жалбу могу поднети како домаћа, тако и страна физичка и правна лица.⁴² Подношење уставне жалбе могуће је само у случају испуњења следећих услова: (1) повређено је или ускраћено људско и мањинско право и слобода зајамчена Уставом; (2) повреда или ускраћивање је учињено актом или радњом државног органа или организације којој је поверено јавно овлашћење; (3) нису предвиђена или су исцрпљена сва средства за правну заштиту. Поред наведених услова, Закон о Уставном суду предвиђа да уставну жалбу може поднети само лице које поседује активну легитимацију, а захтева се и благовременост и уредност поднете жалбе. Жалбу може поднети и друго лице осим легитимисаног, али само уз посебно писмено овлашћење.

Уставна жалба обавезно мора да садржи име, презиме и јединствени матични број грађана, пребивалиште, односно назив и седиште подносиоца жалбе, име и презиме пуномоћника, број и

40 ЗУС, чл. 84.

41 Боса Ненадић, нав. дело, стр. 5.

42 Исто, стр. 6.

датум акта којим је извршена повреда права или слобода, као и које је право или слобода повређено. Такође, уз уставну жалбу обавезно се подноси и препис оспораваног акта, као и доказ да су исцрпљена сва правна средства, доказ о висини материјалне штете, као и други докази који могу бити релевантни за одлучивање.⁴³

Изјављивањем уставне жалбе не спречава се примена појединачног акта или радње против кога се жалба изјављује. Ипак, на предлог подносиоца жалбе Уставни суд може одлучити да одложи извршење нападане одлуке уколико би она проузроковала ненадокнадиву штету за подносиоца жалбе, а одлагање није супротно јавном интересу, нити се одлагањем наноси већа штета трећем лицу.⁴⁴

4.5. Одлуке Уставног суда по уставној жалби

Поступак пред Уставним судом почиње самим подношењем уставне жалбе. Ипак, први део поступка односи се на испитивање прихватљивости жалбе. Испитивање прихватљивости подразумева проверавање процесних претпоставки, односно Уставни суд утврђује постојање могућности за вођење поступка. Постојање процесних претпоставки утврђује судија известилац. У току овог дела поступка суд може донети решење којим ће: (1) обуставити поступак, уколико: а) је уставна жалба повучена, б) уколико надлежни орган измени, укине или поништи оспоравани акт, в) уколико нестану друге процесне претпоставке; (2) одбацити уставну жалбу, уколико: а) утврди да није надлежан за одлучивање, б) уставна жалба није поднета у одговарајућем року, в) подносилац не отклони недостатке жалбе у одређеном року, г) за вођење поступка не постоје друге претпоставке које прописује Закон о уставном суду.

О основаности уставне жалбе одлучује се након што се утврди постојање свих процесних претпоставки. Одлучујући о предмету спора Уставни суд може усвојити уставну жалбу или одбити као неосновану. Уколико по спроведеном поступку Уставни суд утврди постојање повреде права или слобода, гарантованих Уставом, на која се позива подносилац жалбе, Уставни суд ће усвојити уставну жалбу. По усвајању жалбе, Уставни суд може поништити оспоравани акт, наложити да се прекине са радњом која повређује гарантована права и слободе или одредити мере којима се отклањају штетне последице по жалиоца. Уколико је у уставној жалби постављен и захтев за накнаду материјалне, односно нематеријалне, штете,

43 ЗУС, чл. 85.

44 ЗУС, чл. 86.

Уставни суд ће одлучити и о њему. Свака одлука уставног суда о уставној жалби мора да садржи образложење. Одлука којој се усваја уставна жалба производи дејство од тренутка достављања учесницима у поступку.⁴⁵ Опште правило је да одлука коју донесе Уставни суд има општеобавезујуће дејство, тј. да делује *erga omnes*. „Но, имајући у виду да је уставна жалба конституисана као правно средство које треба да служи, по правилу, појединцу у циљу заштите његових уставних права према држави, јасно је да сама природа спора по уставној жалби тражи уже дејство одлуке. У том смислу, разумљиво је да одлука уставног суда у овим случајевима има дејство *inter partes*“.⁴⁶

Закон о Уставном суду прописује да уколико је појединачним актом или радњом дошло до повреде људских или мањинских права и слобода више лица, а нису сва лица поднела уставну жалбу, одлука Уставног суда односи се и на лица која нису поднела жалбу, уколико се налазе у истој правној ситуацији.⁴⁷

Све одлуке Уставног суда су коначне, извршне и опште обавезујуће, а против њих се не може поднети никаква представка, жалба или уставна жалба.

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Социјална права представљају основна права човека која имају за циљ обезбеђење достојанственог живота сваког лица. Она су због свог значаја прокламована многим међународним инструментима, док их на националном нивоу предвиђају уставни, а њихова разрада садржана је у мноштву закона.

У домаћи прописи не уређују питање рока у којем је Уставни суд дужан да одлучи о уставној жалби што у пракси, уз изузетно велики број подношења уставних жалби, може да проузрокује одуговлачење и смањивање ефикасности овог начина заштите повређених права. Будући даје ефикасност основна одлика система заштите права, поставља се питање истинске делотворности уставне жалбе у Србији. Заштита социјалних права може се вршити различитим начинима док уставна жалба представља специфичан начин заштите ових права.

Дарко Симовић даје свеобухватну дефиницију уставне жалбе, одређујући је као „особено супсидијарно средство правне заштите

45 ЗУС, чл. 89.

46 Дарко Симовић, нав. дело, стр. 219.

47 ЗУС, чл. 87.

уставом зајемчених права, првенствено од појединачних аката јавне власти, које субјекту који сматра да му је неко уставно право повређено, омогућава да пред уставним судом покрене поступак о уставности оспораваног акта и издејствује његово касирање.⁴⁸

Доношењем Устава од 2006, Уставном суду додата је још једна функција - функција заштите људских и мањинских права и слобода. Уставна жалба је током више од десет година важења Устава од 2006, ипак постала важан и често коришћени институт.

Уставна жалба не може се сматрати правним леком, већ она представља одређено правно средство *sui generis*. Она се може користити као „коригујући механизам заштите уставних права, када сви остали механизми изневере.“⁴⁹

Највећи број грађана Републике Србије уставну жалбу доживљава као средство за отклањање неправде, због тога и због прешироко одређеног основа за подношење уставне жалбе Уставни суд је пренатрпан бројним жалбама. Стога је неопходно уже одредити основе за подношење уставне жалбе, едуковати стручну и лаичку јавност о суштини овог института и на тај начин чинити све да се уставна жалба заиста и користи као правно средство *ultima ratio*.

ЛИТЕРАТУРА

Вујадиновић Драгица, *Цивилно друштво и политичке институције – Србија у вртлогу промена*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2009.

Вукчевић Младен, Чупић Данило, „Уставна жалба као средство заштите људских права и слобода“, *Зборник радова Правног факултета у Источном Сарајеву*, Источно Сарајево 2011, стр. 212-231.

Димитријевић Војин; Поповић, Драгољуб; Папић. Татјана; Петровић, Весна, *Међународно право људских права*, Београдски центар за људска права, Београд 2007.

Кошутић, Будимир, *Основи права Европске уније*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2010.

Крбек, Иво, *Уставно судовање*, Југословенска академија знаности и уметности, Загреб 1960.

Лилић Стеван, *Упоредно право – Управно процесно право*,

48 Дарко Симовић, нав. дело, стр. 222.

49 Дарко Симовић, нав. дело, стр. 211.

Правни факултет Универзитета у Београду. Београд 2010.

Лубарда Бранко, *Европско радно право*, ЦИД, Подгорица 2004.

Лубарда Бранко, *Радно право – Расправа о достојанству на раду и социјалном дијалогу*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2012.

Лубарда, Бранко, *Ревидирана европска социјална повеља, Обавеза државе и улога социјалних партнера после ратификације*, Социјално-економски савет Републике Србије, Swiss Labour Assistance, Београд, 2009.

Лубарда Бранко, *Увод у радно право са елементима социјалног права*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2015.

Марковић Ратко, *Покретање уставног спора о уставности нормативних аката*, Институт за упоредно право, Београд 1973.

Марковић Ратко, *Уставно право и политичке институције*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2008.

Настих Маја, *Компаративна анализа европског и система заштите људских права у поступку по уставној жалби*, Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш 2012.

Ненадић Боса, „Уставна жалба као правно средство за заштиту људских права и основних слобода у Републици Србији“, Internet, <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/03/Bosa-Nenadicpredsednica-ustavnog-suda-RS-Ustavna-zalba.pdf>, 20/01/2019

Пајванчић Маријана, *Коментар Устава Републике Србије*, Фондација Конрад Аденауер, Београд 2009.

Симовић Дарко, „Уставна жалба – теоријско правни оквир“, *Анали Правног факултета Универзитета у Београду*, Београд 2012, стр. 203-223.

Стојановић Драган, „Уставно судство и заштита права човека и грађанина“, *Правни живот*, бр. 12, Београд 1995, стр. 185-199.

Томић Зоран, „Право на правни лек против државно-управне самовоље“, *Правни живот*, бр. 9, Београд 1995, стр. 693-705.

Шундерић Боривоје, *Право Међународне организације рада*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2001.

Udombana Nsongurua; Besirevic Violeta, *Re-thinking Socio-Economic Rightsinan In ecure World*, CEU, Budapest 2006, pp. 188–201.

Lazar Babic, Djordje Vicic

**PROTECTION OF SOCIAL RIGHTS THROUGH
CONSTITUTIONAL APPEAL**

Resume

In this paper the authors analyse key aspects of constitutional appeal as a way of social rights protection. The first part of the article deals with definition of social rights and international instruments which provide human rights, as well as the basic principles in the Constitution of the Republic of Serbia relating to social rights. The second part of the paper defines institute of constitutional appeal, its aims and its scope. In domestic system constitutional appeal represents the last legal remedy which can be used for protection of violated rights. It is pointed out that numerous problems in practice aroused the question of whether it is possible for court decisions to be the subject of a constitutional appeal. The difference between constitutional appeal and appeal to the Constitutional Court is also shown. Authors analyse certain insufficiently specified aspects of the constitutional appeal and point to the necessity of narrow definition of the basis for submitting a constitutional appeal, education of professional and lay community, as constitutional complaint should be used as ultima ratio remedy. The constitutional appeal represents a corrective mechanism for the protection of constitutional rights, when all other mechanisms fail.

Keywords: Constitution, Basic Principles, Social Rights, Constitutional Appeal, Constitutional Court.

* Овај рад је примљен 28. октобра 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 18. децембра 2018. године

Милена Милићевић*

*Институт за криминолошка и социолошка истраживања,
Београд*

Неда Милошевић*

Висока школа социјалног рада, Београд

Драган Стојиљковић Чаушевац*

Висока школа социјалног рада, Београд

САВРЕМЕНА ТЕОРИЈСКА РАЗМАТРАЊА ПАРТИЦИПАЦИЈЕ У СТУДИЈАМА ОМЕТЕНОСТИ*

Сажетак

У овом тексту аутори настоје да идентификују и прикажу актуелне теоријске расправе о партиципацији. Полазећи од постојеће дефиниције и биопсихосоцијалног модела на коме се темељи, аутори покушавају да разграниче овај појам од појмова са којима се најчешће доводи у везу и да пружи одговор на питање о разлозима распрострањености интересовања за партиципацију у студијама ометености. Након осврта на природу партиципације, а посебно на њено место у моделу Међународне класификације функционисања, инвалидности и здравља, указано је да су могућности операционализације, мерења и оптимализације једно од могућих објашњења. Разматра се паралелна субјективна и објективна

*
*
*

* Текст је настао као резултат истраживања на пројекту „Криминал у Србији: феноменологија, ризици и могућности социјалне интервенције“ (број 47011) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

природа партиципације уз тежњу да се издвоје и установе промене и савремени токови у начину сагледавања овог концепта.

Кључне речи: партиципација, ометеност, биопсихосоцијални модел, мерење партиципације, Међународна класификација функционисања, инвалидности и здравља.

1. УВОД

Према подацима које је 2011. године објавила Светска здравствена организација (World Health Organization – WHO), популација особа са инвалидитетом чини скоро 16% светске популације старије од 18 година, од којих 2–4% има потешкоће у функционисању најтежег степена. Поређења ради, '70-тих година прошлог века, процене су говориле да око 10% популације има неки облик инвалидитета. Могући узроци су глобално старење становништва, имајући у виду да скоро 40% особа старијих од 65 година припада популацији особа са инвалидитетом. Повезано с тим, све је већи број особа са хроничним болестима које угрожавају функционисање те особе у свом окружењу, а начињени су и бројни помаци у методологији истраживања ове проблематике.¹ Ово је нарочито значајан податак када се узме у обзир чињеница да су у многим деловима света, па и на овим просторима, особе са инвалидитетом махом невидљиве јер се суочавају са великим институционалним, архитектонским, професионалним баријерама, али и баријерама у ставовима људи, што њихово учествовање у друштву и јавном животу додатно отежава. Заштита и укључивање особа са инвалидитетом је један од најосетљивијих и најспецифичнијих елемената друштвено-развојне, економске и пре свега, социјалне политике уопште. Акценат савремених студија ометености, односно теоријских и емпиријских истраживања у чијем је фокусу популација особа са ометеношћу или инвалидитетом, јесте на њиховом активном укључивању у све сфере друштвеног живота.

Партиципација је представљена 2001. године када је Светска здравствена организација објавила Међународну класификацију функционисања, инвалидности и здравља (International Classification of Functioning, Disability and Health – ICF).² Од тада, као значајан аспект свеукупног људског функционисања, партиципација постаје предмет све већег интересовања научне и стручне јавности.

1 WHO, "World report on disability", *American Journal of Physical Medicine Rehabilitation*, Association of Academic Physiatrists, USA, 91/2011, стр. 549.

2 WHO, *International Classification of Functioning Disability and Health (ICF)*, WHO, Geneva, 2001.

Представља круцијалан део развоја детета, али и основу доживљеног квалитета живота на свим узрастима.³ Поврх тога, има кључну улогу у развијању способности деце да уче нове вештине и да развију садржајне односе са другима, да комуницирају. Повезана је и са образовним успехом деце и младих.⁴ Такође, партиципација пружа прилике за стицање животног искуства, социјалних вештина и компетенција, за повезивање са другим особама и остваривање друштвених веза, уз позитиван утицај на задовољство животом, осећај способности, на здравље и психичко и емотивно благостање.⁵

Интересовање за партиципацију у студијама ометености не јењава од када је уведена 2001. године. Између осталог, сматра се да је, као централни концепт у ICF, партиципација својеврсни доказ промена које су начињене преласком са медицинског на биопсихосоцијални модел сагледавања ометености, односно различитих здравствених стања, те говори у прилог оправданости промена које су започеле у последњим деценијама XX века. Ове промене су се кретале од перспективе сеграгације, протекције и наглашавања посебних потреба ка перспективи фундаменталних људских права особа чије су телесне, функционалне и бихејвиоралне разлике сматране девијантним у односу на стандарде нормалног или су сматране претећим за заједницу.⁶ Уместо ка узроцима, фокус

3 Christine Imms, Sheena Reilly, John Carlin, Karen Dodd, "Diversity of participation in children with cerebral palsy", *Developmental Medicine & Child Neurology*, Wiley-Blackwell, UK, 50/2008, стр. 363–369; Gillian King, Mary Law, Susanne King, Peter Rosenbaum, Marilyn K. Kertoy, Nancy L. Young, "A Conceptual Model of the Factors Affecting the Recreation and Leisure Participation of Children with Disabilities", *Physical & Occupational Therapy in Pediatrics*, Haworth Press Inc., 23/2003, стр. 63–90; Vicki Mc Manus, Paul Corcoran, Ivan J. Perry, "Participation in everyday activities and quality of life in pre-teenage children living with cerebral palsy in South West Ireland", *BMC Pediatrics*, BioMed Central, 8/2008, стр. 50; Margo N. Orlin, Robert J. Palisano, Lisa A. Chiarello, Lin J. Kang, Marcia Polansky, Nihad Almasri, Jill Maggs, "Participation in home, extracurricular, and community activities among children and young people with cerebral palsy", *Developmental Medicine & Child Neurology*, Wiley-Blackwell, UK, 52/2010, стр. 160–166.

4 Mary Law, "Participation in the Occupations of Everyday Life", *American Journal of Occupational Therapy*, American Occupational Therapy Association, Inc. USA, 56/2002, стр. 640–649; Rune Simeonsson, Dawn Carlson, Gail Huntington, Janey S. McMillen, Lytle J. Brent, "Students with disabilities: a national survey of participation in school activities", *Disability and Rehabilitation*, Taylor & Francis, 23/2001, стр. 49–63.

5 Orit Bart, Limor Rosenberg, "Measuring participation within the environment", *Developmental Medicine & Child Neurology*, Wiley-Blackwell, UK, 53/2011, стр. 976–977; Batya Engel-Yeger, Tal Jarus, Dana Anaby, Mary Law, "Differences in patterns of participation between youths with cerebral palsy and typically developing peers", *American Journal of Occupational Therapy*, American Occupational Therapy Association, Inc. USA, 63/2009, стр. 96–104; Gillian King, нав. дело; Rony Schenker, Wendy Coster, Shula Parush, "Participation and activity performance of students with cerebral palsy within the school environment", *Disability and Rehabilitation*, Taylor & Francis, 27/2005, стр. 539–552.

6 Patrick Fougeyrollas, "Social Participation", *International Encyclopedia of Rehabilitation* (J. H. Stone, M. Blouin), Center for International Rehabilitation Research Information and Exchange (CIRRRIE), Buffalo, NY, 2013, стр. 1–8.

је сада усмерен ка утицају ометености на свакодневни живот. Традиционални, медицински модел људског функционисања је и даље уочљив и то у компоненти фокусираној на телесно оштећење, док је социјални модел видљив кроз ограничавање партиципације услед друштвеног конструисања потешкоћа. Активност је, пак, тако постављена да премошћава ове две компоненте. Партиципација је отуд, као компонента, допринос социјалног модела ометености у коме је наглашено да је ограничавање партиципације друштвено конструисан феномен и у коме је фокус на доступности и приступу свакодневним активностима, а партиципација описана кроз једнакост у фреквентности присуствовања одређеним ситуацијама и пружању једнаких могућности да се извршавају исте активности као што то чине други.⁷

Ипак, у савременој литератури се воде теоријске расправе о граници између активности и партиципације. Дискусије су усмерене ка недовољно јасним критеријумима за раздвајање ових концепата, али и према постојећим критеријумима за раздвајање партиципације и њој сродних појмова, те се разматрају и консеквентно упитна операционализација и мерење партиципације. Пратећи ове савремене токове и високо интересовање за истраживање партиципације у студијама ометености, основано су постављена питања о њеној субјективној и/или објективној природи и потреби да се унесу новине у досадашњи, доминантни модел. Ослањајући се на изнето, с једне стране, и место партиципације у студијама ометености, с друге стране, уочено је да постоји потреба да се идентификују и систематизују актуелне теоријске расправе о партиципацији и предложеном смеру будућих истраживања, што је уједно и циљ овог рада.

2. О ПАРТИЦИПАЦИЈИ

Као концепт, партиципација је дефинисана као „укљученост у животне ситуације“⁸. Утемељена је на биопсихосоцијалном моделу и интерпретирана у односу на активност као извршавање задатка или радње од стране појединца, у односу на извођење које представља извршну перспективу функционисања и које описује шта појединац ради у свом тренутном окружењу, а затим и у односу на капацитет којим се описује способност појединца да изврши задатак или

7 Gregor Maxwell, *Bringing more to participation: Participation in school activities of persons with disability within the framework of the International Classification of Functioning, Disability and Health for Children and Youth (ICF-CY)* (Doctoral dissertation), Jönköping University, School of Education and Communication, Jönköping, Sweden, 2012.

8 WHO, *International Classification of Functioning Disability and Health (ICF)*, нав. дело.

радњу у складу са својим највећим могућим нивоом у стандардном окружењу.⁹ Ограничења активности су одређена као „тешкоће са којима се појединац може срести током извршавања активности“, а крећу се у распону од благог до тешког одступања (девијације) у погледу квалитета или квантитета извршавања активности на начин или у обиму очекиваном код особа без здравственог стања. С друге стране, ограничавања или рестрикције партиципације су „проблеми које појединац може да доживи током укључивања у животне ситуације“.¹⁰

Природу и обим партиципације дефинише интеракција између особе и димензија срединског окружења.¹¹ Другим речима, она проистиче из интеракције особе и њеног социјалног и физичког окружења.¹² Партиципација, нарочито она у окружењу заједнице, може да буде и под утицајем културе. Тај утицај је посредован социјалним окружењем и породичним рутинама као базичним аспектима културе. На тај начин, разлике између култура су видљиве кроз ставове према деци и кроз очекивања од деце када је реч о вештинама које се развијају и о понашању које се подстиче код деце.¹³

На тај начин сагледана, партиципација представља друштвену перспективу функционисања, док активност представља индивидуалну перспективу функционисања.¹⁴ Међутим, како се особе сналазе у различитим ситуацијама и како их доживљавају је нешто што се одражава кроз различите перспективе. Посматрано из социолошке перспективе, акценат је на доступности и приступачности свакодневних активности, односно на аспектима чија је објективна евалуација могућа, као што је учесталост присуствовања активностима, на пример. Истовремено, кроз психолошку перспективу партиципације може да се разматра интензитет укључивања или ангажовање у активностима, односно субјективно искуство укључености. Вредност овог искуства најбоље могу да процене саме особе чија се партиципација прати.¹⁵

9 Исто.

10 WHO, *Towards a common language for functioning, disability and health: ICF*, 2002, www3.who.int/icf/beginners/bg.pdf, 21/04/2018.

11 Rune Simeonsson, нав. дело.

12 Rob Forsyth, Stephen Jarvis, "Participation in childhood", *Child: Care, Health and Development*, Blackwell Publishing Inc., 28/2002, стр. 277–279.

13 Batya Engel-Yeger, Tal Jarus, Mary Law, "Impact of Culture on Children's Community Participation in Israel", *American Journal of Occupational Therapy*, American Occupational Therapy Association, Inc. USA, 61/2007, стр. 421–428.

14 WHO, "World report on disability", нав. дело.

15 Gregor Maxwell, Mats Granlund, "How are conditions for participation expressed in education

Дакле, то је оно што представља афективне и мотивационе аспекте партиципације, попут преференција и задовољства или уживања у учествовању.¹⁶ Сматра се, због тога, да партиципација има двојно концептуално порекло, социолошко и психолошко.¹⁷

3. МЕСТО ПАРТИЦИПАЦИЈЕ У МОДЕЛУ МЕЂУНАРОДНЕ КЛАСИФИКАЦИЈЕ ФУНКЦИОНИСАЊА, ИНВАЛИДНОСТИ И ЗДРАВЉА

Информације су организоване у два дела у оквиру ICF. Сваки део има своје две компоненте које се могу изразити у позитивном и у негативном смислу. Први део је назван функционисање и инвалидност, а обухвата телесне функције и телесне структуре, као и активности и партиципацију. Другим делом су покривени контекстуални фактори, то јест фактори окружења и лични фактори. Уз то, свака компонента се састоји од више домена. Истовремено, сваки домен се састоји од категорија које, пак, представљају основне јединице класификације.¹⁸

Биопсихосоцијални модел ометености наглашава да на партиципацију утичу лична интересовања и способности, затим карактеристике окружења које могу да делују као олакшавајуће или као отежавајуће за партиципацију те особе, али и друге личне карактеристике, попут пола или старости.¹⁹ Осим тога, партиципација се пре сматра последицом динамичке интеракције између личних и срединских фактора него директном последицом болести, као што приказује модел ICF дат у Фигури 1.²⁰

policy documents? A review of documents in Scotland and Sweden”, *European Journal of Special Needs Education*, Routledge, 26/2011, стр. 251–272.

16 Margareta Adolfsson, *Applying the ICF-CY to identify everyday life situations of children and youth with disabilities* (Doctoral dissertation), School of Education and Communication, Jönköping University, Sweden, 2011.

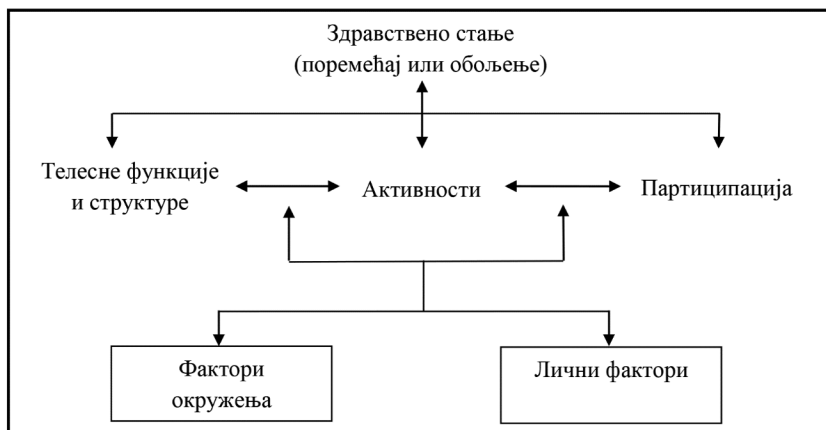
17 Mats Granlund, Arvidsson Patrik, Anna Niiia, Eva Björck-Åkesson, Rune Simeonsson, Maxwell Gregor, Margareta Adolfsson, Lilly Eriksson-Augustine, Mia Pless, “Differentiating Activity and Participation of Children and Youth with Disability in Sweden”, *American Journal of Physical Medicine & Rehabilitation*, Lippincott Williams & Wilkins Ltd, 91/2012, стр. S84–S96.

18 WHO, *How to use the ICF: a practical manual for using the International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF)*, WHO, Geneva, 2013.

19 Исто.

20 WHO, *International Classification of Functioning Disability and Health (ICF)*, нав. дело.

Графикон 1. Интеракција између компоненти модела Међународне класификације функционисања, инвалидности и здравља

WHO, *International Classification of Functioning Disability and Health (ICF)*, WHO, Geneva, 2001.

У овом основном моделу су издвојена три нивоа људског функционисања: функционисање на нивоу тела или делова тела, на нивоу особе и на нивоу особе у социјалном контексту. Инвалидност, према томе, укључује дисфункционалност на једном или на више нивоа: оштећење – на нивоу тела и делова тела, ограничење активности – на нивоу целе особе, и ограничавање партиципације – на друштвеном нивоу.²¹

Међутим, овде је важно подсетити да се функционисање и инвалидност посматрају као резултат интеракције између здравственог стања особе и њеног окружења. Прецизније, функционисање особе у сваком појединачном домену одражава интеракцију између здравственог стања и контекстуалних, то јест личних и срединских фактора.²² Ове интеракције су двосмерне (Фигура 1). Новија истраживања ICF модела указују да контекстуални фактори имају и улогу модератора и улогу медијатора, то јест да посредују између компоненти тако што утичу на смер и/или на јачину њихове повезаности. Примера ради, потврђен је лонгитудинални утицај садашњих рестрикција партиципације на каснија ограничења активности и обрнуто, на основу садашњег ограничења активности је могуће одредити ниво ранијег ограничења партиципације.²³ У

21 WHO, *Towards a common language for functioning, disability and health: ICF*, нав.дело, стр. 10, 19.

22 WHO, *How to use the ICF: a practical manual for using the International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF)*, нав.дело.

23 Alexandra Rouquette, Elizabeth M.Badley, Bruno Falissard, Timothée Dub, Alain Leplege, Joël

истом истраживању, показано је и да ментално здравље има улогу медијатора, односно да је фактор који посредује између активности и партиципације тако што већа ограничења активности погоршавају ментално здравље појединца што даље резултира интензивирањем рестрикција партиципације услед губитка мотивације, самопоуздања и слично. Осим тога, промена окружења може да утиче на ограничење активности што би касније, уколико су интервенције окренуте у позитивном смеру, могло да проузрокује промене у компоненти партиципације и њено побољшање.²⁴

Лични фактори су компонента контекстуалних фактора у оквиру ICF и односе се на особу (на пример, старост, пол, социјални статус, животна искуства). Споменути контекстуални фактори заједно чине комплетан контекст живота појединца, а нарочито позадину у односу на коју су здравствена стања класификована у овој класификацији. Постоје две компоненте контекстуалних фактора: средински и лични. Средински фактори обухватају физичко и социјално окружење и ставове окружења у којем особе живе и воде своје животе, а могу да утичу на партиципацију, као баријере или препреке, или као фацитатори или олакшице.²⁵ Баријере су они фактори у окружењу особе који својим одсуством или присуством ограничавају функционисање и стварају инвалидност. Фацитатори су они фактори у окружењу особе који својим одсуством или присуством побољшавају функционисање и смањују инвалидност, односно могу да превенирају да оштећења или ограничења активности постану ограничење партиципације будући да је побољшано извођење акције упркос проблему са капацитетом особе. Препозната је њихова медијаторска улога између личних фактора (приходи, здравствено стање, функционални проблеми) и исхода партиципације, са најизраженијим утицајем забележеним у окружењу заједнице.²⁶

Coste, "Moderators, mediators, and bidirectional relationships in the International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF) framework: An empirical investigation using a longitudinal design and Structural Equation Modeling (SEM)", *Social Science & Medicine*, Elsevier Ltd, 135/2015, стр. 133–142.

24 Исто, стр. 133–142.

25 Marguerite Schneider, Hurst Rachel, Janice Miller, Bedirhan Ustün, "The role of environment in the International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF)", *Disability and Rehabilitation*, Taylor & Francis, 25/2003, стр. 588–595; WHO, *How to use the ICF: a practical manual for using the International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF)*, нав. дело.

26 Dana Anaby, Mary Law, Wendy Coster, Gary Bedell, Khetani Mary, Avery Lisa, Rachel Teplicky, "The Mediating Role of the Environment in Explaining Participation of Children and Youth With and Without Disabilities Across Home, School, and Community", *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*, W. B. Saunders Co., Ltd, 95/2014, стр. 908–917.

Компонента Активности и партиципација се користи за опис активности, опис партиципације, или обоје при чему се примењују два квалификатора, извођење и капацитет.²⁷ Прецизније, извођење је конструкт који описује шта особа ради у свом тренутном окружењу, укључујући укљученост у животне ситуације. Тренутно окружење се може описати срединским факторима. Даље, капацитет је конструкт који указује на највиши могући ниво функционисања који особа може да достигне и то мерено у уједначеном или стандардном окружењу, те одражава средински прилагођену способност особе.²⁸ Како се у литератури појашњава, компонента Активности и партиципација се не може разматрати, а да се истовремено у разматрање не узму и контекстуални фактори, лични и средински.²⁹ Поред тога, ставке активности и партиципације треба проценити и кроз капацитет и кроз извођење како би се могао детектовати изоловани утицај окружења. Међутим, поједини аутори постављају питање изводљивости ових препорука. Као разлог се наводи немогућност одређивања или дефинисања стандардног окружења, поготово након што је потврђено да контекстуални фактори имају кључну улогу у друштвеном укључивању и извршавању одређених задатака тако што мењају или подешавају само место одигравања активности или учествовања у животној ситуацији, али и кроз културолошке варијације, а не само као баријере или фацилитатори.³⁰

4. ШТА СВЕ ПАРТИЦИПАЦИЈА НИЈЕ?

Бројни се аутори, пак, осврћу и на оно шта партиципација није, чему је посвећена посебна пажња у досадашњим, пре свега теоријским, разматрањима овог феномена. Најпре, важно је подсетити да се партиципација не може једноставно изједначити са физичким функционисањем или са здравственим статусом особе имајући у виду да се у њеном дефинисању позива на животне ситуације. Слично, ако се представи као објективни феномен или објективни концепт који се разликује од субјективног благостања,³¹

27 WHO, *International Classification of Functioning Disability and Health (ICF)*, нав.дело.

28 Исто, стр. 302.

29 Alexandra Rouquette, нав.дело; Gale Whiteneck, Marcel P. Dijkers, "Difficult to Measure Constructs: Conceptual and Methodological Issues Concerning Participation and Environmental Factors", *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*, W. B. Saunders Co., Ltd, 90/2009, стр. S22–S35.

30 Elizabeth M. Badley, "Enhancing the conceptual clarity of the activity and participation components of the International Classification of Functioning, Disability, and Health", *Social Science & Medicine*, Elsevier Ltd, 66/2008, стр. 2335–2345.

31 Catherine Tuffrey, *The development of a new instrument to measure participation of adolescents with cerebral palsy*, Institute of Health and Society, University of Newcastle Upon Tyne, United

онда не би требало да одражава унутрашње стање особе нити њено задовољство животом као што се то чини у концепту квалитета живота или квалитета живота повезаног са здрављем.³² Квалитет живота се сматра индивидуалном перспективом сопствене позиције у животу у контексту културе и вредносних система у којима особа живи, а у односу на циљеве, очекивања, стандарде, норме и интересе. Ширина концепта квалитета живота превазилази концепт партиципације. Наведено се види у сложености начина на који су инкорпорирани бројни елементи, између осталог физичко здравље особе и њено психичко стање, ниво независности, друштвени односи, лична уверења и однос према срединским факторима који на ту особу утичу.³³ Другим речима, партиципација је више фокусирана на свакодневно функционисање, а квалитет живота на добробит и перцепцију живота; заједничко им је место укрштања позиције индивидуе и окружења.³⁴

Следеће, потребно је истаћи да, иако се једним делом преклапају, појмови партиципације и социјалне партиципације нису синоними. Наиме, социјална партиципација подразумева интеракцију особе са другим особама у оквиру приступачног окружења, односно контекста школе, дома, заједнице и друго. То могу бити родитељи, наставници, вршњаци, другови из разреда, браћа и сестре, други чланови породице, пријатељи. На основу систематског прегледа литературе о значењу и дефиницији социјалне партиципације, социјална партиципација се може дефинисати као „укљученост особе у активности које пружају интеракцију са другима у друштву или у заједници“.³⁵ Уз то, ови аутори су нагласили да се та укљученост креће од релативно пасивне до веома активне, као и да социјална партиципација може да буде посматрана и као објективни и као субјективни исход. Уколико се ради о дечијем узрасту, у евалуацију социјалне партиципације укључено је мерење обима у ком су дата окружења или контексти приступачни и постављени као позитивни фацилитатори дечијег развоја.³⁶ На тај

Kingdom, 2012, Internet, <http://hdl.handle.net/10443/1470>, 13/10/2017

32 Rob Forsyth, нав. дело.

33 WHO, *International Classification of Functioning Disability and Health (ICF)*, нав. дело.

34 Christine Imms, Brooke Adair, Deb Keen, Anna Ullenhag, Peter Rosenbaum, Mats Granlund, “‘Participation’: a systematic review of language, definitions, and constructs used in intervention research with children with disabilities”, *Developmental Medicine & Child Neurology*, Wiley-Blackwell, UK, 58/2016, стр. 29–38.

35 Barbara Piškur, Ramon Daniëls, Marian Jongmans, Marjolijn Ketelaar, Smeets Rob, Meghan Norton, Anna Beurskens, “Participation and social participation: are they distinct concepts? Rehabilitation in theory Autonomy and Participation for persons with a chronic illness”, *Clinical Rehabilitation*, SAGE Publications, 28/2014, стр. 211–220.

36 Hsiu-Fen Chen, Ellen S. Cohn, “Social participation for children with developmental coordi-

начин, социјална партиципација омогућава формирање и одржавање друштвених односа. У истраживањима је често операционализована кроз формалне или неформалне активности у које се особа активно укључује са другим особама.³⁷ Одавде је проистекла још једна од критика упућених на рачун ICF која се тиче управо дефиниције партиципације; сматра се да не обухвата у довољној мери социјалну или друштвену укљученост.³⁸ Због тога, не изненађује да је верзија ICF из 2007. године (International Classification of Functioning, Disability and Health – Children and Youth Version, ICF-CY) препознала интеракцију са другим особама.³⁹ Та интеракција је посебно наглашена у појединим категоријама, попут категорија у домену посвећеном интерперсоналним интеракцијама или у домену који обухвата категорије живота у заједници, друштвеног и цивилног живота. Поред тога, одређен број поддомена је додат са циљем да се обухвате промене до којих долази током развоја. Додавањем садржаја и ближим детаљисањем су обухваћене телесне структуре и функције, активности, партиципација и окружење специфични за развојне периоде од рођења до 18. године живота. На тај начин, обезбеђен је модел холистичког сагледавања функционисања деце и младих којим је фокус померен са телесног на ниво партиципације.⁴⁰

Још један термин у односу на који се термин партиципација може размотрити је хендикеп. Наиме, сматра се да је партиципација „позитиван термин којим је замењен термин хендикеп коришћен у претходној верзији класификације Светске здравствене организације из 1980. године, односно у Међународној класификацији оштећења, инвалидности и хендикеп (International Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps – ICIDH)”.⁴¹ Међутим, инвалидност је, према том моделу, медицински оријентисана и то примарно према одраслима, а хендикеп је фокусиран на пацијента. Линеарност тог модела је видљива и кроз објашњавање хендикеп (као последице

nation disorder: conceptual, evaluation and intervention considerations”, *Physical & Occupational Therapy in Pediatrics*, Haworth Press Inc., 23/2003, стр. 61–78.

37 Lin-Ju Kang, Robert J. Palisano, Margo N. Orlin, Lisa A. Chiarello, Gillian A. King, Marcia Polansky, “Determinants of Social Participation--With Friends and Others Who Are Not Family Members--for Youths With Cerebral Palsy”, *Physical Therapy*, Oxford University Press, 90/2010, стр. 1743–1757.

38 Barbara Piškur, нав.дело.

39 WHO, *International Classification of Functioning, Disability and Health – Children and Youth Version (ICF-CY)*, WHO, Geneva, 2007.

40 Margareta Adolfsson, нав.дело.

41 WHO, *International classification of impairments, disabilities, and handicaps (a manual of classification relating to the consequences of disease, published in accordance with resolution WHA29.35 of the Twenty-ninth World Health Assembly)*, May 1976, WHO, Geneva, 1980; Patrick Fougeyrollas, нав.дело.

утицаја који оштећење и инвалидност имају на улогу особе у друштву или као недостатка доживљеног приликом испуњавања одређених друштвених улога.⁴² Стога, може се рећи да је Светска здравствена организација начинила велики концептуални искорак смењивањем појма хендикеп појмом партиципације, те да је имплицитно признала социјални модел ометености и указала да је хендикеп управо недостатак партиципације.⁴³

На крају, али не мање важно, не може се рећи да су интеграција и инклузија синоними за партиципацију. У концепту социјалне интеграције, уопштено посматрано, особа са посебним карактеристикама и разликама је смештена у стандардно окружење, а да се притом овај контекст не трансформише обавезно током интеграције. Социјалном инклузијом или такозваним инклузивним приступом, пак, очекује се да физичко или социјално окружење својим карактеристикама постигне универзални дизајн којим ће свима бити обезбеђен приступ једнаком учешћу у друштву. Фокус је, дакле, на подешавању контекста и на ономе шта се чини за особе са посебним карактеристикама и разликама, док се партиципација, као и социјална партиципација, суштински односе на активности особе. Ипак, ови појмови се могу разматрати као квалитативни индикатори срединских фактора који детерминишу партиципацију ових особа.⁴⁴

5. СУБЈЕКТИВНИ И/ИЛИ ОБЈЕКТИВНИ ОКВИР ПАРТИЦИПАЦИЈЕ

Партиципација се сматра објективним феноменом што значи да је трећа особа може посматрати, иако суштински представља субјективни доживљај особе и искуство које је тој особи значајно.⁴⁵ Немогућност да се субјективност тог доживљаја и објективност постављеног концепта партиципације помире је једна од тема о којој се расправља у литератури.⁴⁶ Наиме, поједини аутори преиспитују оправданост изостављања субјективног осећаја припадања из дефиниције партиципације. Свој став оправдавају тиме да је укљученост интегрални део дефиниције, односно концепта партиципације и да ICF, иако предвиђа бити прихваћен, не оставља довољно простора да се тај део валидно утврди кроз субјективно

42 Deborah Gaebler-Spira, "Participation: Remembering the 'handicap'", *Developmental Medicine & Child Neurology*, Wiley-Blackwell, UK, 58/2016, стр. 6–7.

43 Rob Forsyth, нав. дело.

44 Patrick Fougeyrollas, нав. дело.

45 Catherine Tuffrey, нав. дело.

46 Wendy Coster, Mary Khetani, "Measuring participation of children with disabilities: issues and challenges", *Disability and Rehabilitation*, Taylor & Francis, 30/2008, стр. 639–648.

постављену перцепцију те особе.⁴⁷

Поједини аутори иду корак даље и тврде да се једино субјективно искуство може сматрати значајним у одређивању партиципације, те да ни евалуација квалитета живота не може да надомести недостајућу субјективну димензију.⁴⁸ Исти аутори додају да, иако се не поставља питање важности испитивања у којој мери је особа задовољна партиципацијом, субјективна димензија за којом се трага ипак превазилази једносмерно задовољство особе објективним стањем. Они напомињу да постоје више интегративни и свеобухватнији прихолошко-егзистенцијални субјективни одговори на животне ситуације у односу на које је партиципација, у првом реду, и дефинисана.⁴⁹

6. ОПЕРАЦИОНАЛИЗАЦИЈА, МЕРЕЊЕ И ОПТИМАЛИЗАЦИЈА

Као што је споменуто, интересовање за партиципацију у студијама ометености је и даље широко распрострањено. Једно од објашњења распрострањености ових истраживања налазимо у потенцијалној мерљивости партиципације. Тачније, ради се о могућности да се измере фактори ризика и испрате исходи терапеутских интервенција чиме би се, на нивоу доживљеног и подељеног искуства, потврдиле користи оних услуга које нису усмерене тако да мењају инвалидност, већ да мењају њене последице.⁵⁰ Међутим, поставља се питање операционализације конструкта. Наиме, операционализација партиципације је тема стара колико и ICF, а један од проблема је и недовољно јасна диференцијација активности и партиципације.⁵¹ Аутори сматрају да критика треба да буде упућена (не)јасноћи целокупног концепта која узрокује непрецизност и недоследност у научним и стручним извештајима. Због тога је упитно свако дефинисање терапијских циљева, као и свако креирање мерних инструмената којима би се процењивала партиципација.⁵² Недоследност у почетном дефинисању појма и консеквентом одабиру мерних инструмената је уочена у научно-

47 Catherine Tuffrey, исто.

48 S. Ueda, Y. Okawa, "The subjective dimension of functioning and disability: what is it and what is it for?", *Disability and Rehabilitation*, Taylor & Francis, 25/2003, стр. 596–601.

49 Исто, стр. 598.

50 Rob Forsyth, нав. дело.

51 Margareta Adolfsson, нав. дело; Wendy Coster, нав. дело; Christine Imms, нав. дело.

52 Wendy Coster, исто; Christine Imms, исто.

истраживачким извештајима већег броја аутора.⁵³

Одатле, може се поставити и питање како оптимизирати партиципацију. То је једно од питања за чијим се одговором трага у савременим теоријским и емпиријским разматрањима партиципације. Најпре, сматра се да је квалитет, а не квантитет, оно што чини искуство партиципације оптималним.⁵⁴ Затим, у једном од претпостављених мултидимензионалних модела, оптимална партиципација је представљена као „динамичка интеракција детерминанти (карактеристика детета, породице и окружења) и димензија (физичка, социјална и само-ангажовање) партиципације“.⁵⁵ Уз то, сматра се и да континуирано доживљена оптимална партиципација има дугорочне користи које су видљиве у квалитету живота, у емоционалној и психосоцијалној добробити. Детаљније, као што је појашњено у датој студији о моделу оптималне партиципације деце са моторичким поремећајима, лична дететова и породична интересовања и приоритети утичу на искуство партиципације.⁵⁶ Ово искуство је оптимизовано кроз животна искуства која подстичу активно укључивање детета, повезивање са другим особама и остваривање пријатељстава, учење и развијање вештина и укупно задовољство. Оптимална партиципација је, пре свега, субјективни и лично детерминисани конструкт – значење које му се придодаје је повезано и потиче од индивидуалног физичког, социјалног и само-ангажовања у активностима и животним ситуацијама. У литератури су пружене и јасне дистинкције наведених појмова. Прво, физичко ангажовање је укључивање детета у активности; то је оно шта дете заиста ради. Затим, социјално или друштвено ангажовање обухвата интерперсоналне интеракције које се јављају током активности, док се само-ангажовање или лично ангажовање односи на само-разумевање, на уживање у датом тренутку, на учење нових ствари и развој концепта о себи.⁵⁷

53 Brooke Adair, Anna Ullenhag, Deb Keen, Mats Granlund, Christine Imms, “The effect of interventions aimed at improving participation outcomes for children with disabilities: A systematic review”, *Developmental Medicine & Child Neurology*, Wiley-Blackwell, UK, 57/2015, стр. 1093–1104; Christine Imms, исто.

54 Lin-Ju J.Kang, Robert J.Palisano, Gillian A. King, Lisa A.Chiaarello, “A multidimensional model of optimal participation of children with physical disabilities”, *Disability and Rehabilitation*, Taylor & Francis, 36/2014, стр. 1735–1741.

55 Robert J.Palisano, Lisa A.Chiaarello, Gillian A. King, Iona Novak, Tracy Stoner, Alyssa Fiss, “Participation-based therapy for children with physical disabilities”, *Disability and Rehabilitation*, Taylor & Francis, 34/2012, стр. 1041–1052.

56 Lin-Ju J.Kang, исто.

57 Robert J.Palisano, Lisa A.Chiaarello, Gillian A. King, Iona Novak, Tracy Stoner, Alyssa Fiss, “Participation-based therapy for children with physical disabilities”, *Disability and Rehabilitation*, нав. дело.

7. НОВЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ

Чини се да суштину концепта партиципације описују присуствовање и укљученост, како су закључили Имс и сарадници на основу систематског прегледа дефинисања овог појма у научној литератури.⁵⁸ Одатле, не изненађује што се у актуелној литератури разматра увођење субјективног доживљаја укључености, поред извођења и капацитета као два постојећа квалификатора компоненте Активности и партиципација. Као трећи квалификатор, субјективни доживљај укључености би се односио на перцепцију ангажовања, мотивације, уживања и самоефикасности. На тај начин би се у потпуности могао разумети феномен партиципације и додатно би се истакао значај субјективног искуства партиципације.⁵⁹ Овај предлог аутори подупиру тиме да је укљученост већ саставни део концепта партиципације, те да вишедимензионално значење партиципације треба представити кроз присуство, односно димензију физичког присуствовања и кроз степен укључености као израз ангажовања.⁶⁰ Истовремено, у литератури се разматра и недовољно разликовање концепта активности и концепта партиципације које произилази из њихових дефиниција које нису међусобно искључујуће; уједно, ово је једна од највећих и често спомињаних критика упућених на рачун ICF.⁶¹ Субјективни доживљај или искуство укључености би могао да буде недостајући елемент довољан за њихову дистинкцију. Будућа истраживања би могла да имају за циљ да установе колико су, у контексту новијих студија ометености, такве анализе и предлози биле оправдани, посматрајући истраживачку праксу

8. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

На основу изнетог прегледа, може се закључити да постоји неколико актуелних теоријских тема о партиципацији у литератури. Методом анализе садржаја, издвојене су и приказане теоријске расправе о природи партиципације, о њеном месту у ICF моделу и о њеном двојном концептуалном, социолошком и психолошком, пореклу. Након осврта на понуђене дефиниције, појам партиципације је раздвојен од појмова са којим се најчешће доводи у везу – физичко функционисање, здравствени статус, квалитет живота, квалитета

58 Christine Imms, нав. дело.

59 Mats Granlund, нав. дело.

60 Anna Karin Axelsson, *Children with profound intellectual and multiple disabilities and their participation in family activities* (Doctoral dissertation), School of Health Sciences, Jönköping University, Sweden, 2014; Mats Granlund, исто.

61 Elizabeth M. Badley, нав. дело; Patrick Fougeyrollas, нав. дело; Christine Imms, исто.

живота у вези са здрављем, социјална партиципација, хендикеп, (социјална) интеграција и (социјална) инклузија. Слично, конструкт оптималне партиципације је приказан у односу на индивидуално физичко, социјално и само-ангажовање у активностима и животним ситуацијама.

Осим тога, подвучено је и да су у току дискусије о односу објективне и субјективне димензије партиципације, али и о недовољно јасној дистинкцији између две компоненте наведеног модела, односно између активности и партиципације. Новије расправе о критеријумима за њихово раздвајање су резултирале иницирањем увођења субјективног доживљаја укључености као трећег квалификатора којим би се премостиле постојеће потешкоће операционализације и мерења партиципације. Резултати ове студије илуструју да је потребно даље испитивати, теоријски и емпиријски, оправданост овог предлога.

Пратећи ове савремене токове и високо интересовање за партиципацију у студијама ометености, основано је закључити да би будућа истраживања требало усмерити ка могућности примене теоријски предложених промена, како у емпиријским истраживањима, тако и у даљој систематизацији новијих сазнања.

ЛИТЕРАТУРА

Adair Brooke, Ullenhag Anna, Keen Deb, Granlund Mats, Imms Christine, "The effect of interventions aimed at improving participation outcomes for children with disabilities: A systematic review", *Developmental Medicine & Child Neurology*, Wiley-Blackwell, UK, 57/2015, стр. 1093–1104.

Adolfsson Margareta, *Applying the ICF-CY to identify everyday life situations of children and youth with disabilities* (Doctoral dissertation), School of Education and Communication, Jönköping University, Sweden, 2011.

Anaby Dana, Law Mary, Coster Wendy, Bedell Gary, Mary Khetani, Lisa Avery, Teplicky Rachel, "The Mediating Role of the Environment in Explaining Participation of Children and Youth With and Without Disabilities Across Home, School, and Community", *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*, W. B. Saunders Co., Ltd, 95/2014, стр. 908–917.

Axelsson Anna Karin, *Children with profound intellectual and multiple disabilities and their participation in family activities* (Doctoral

dissertation), School of Health Sciences, Jönköping University, Sweden, 2014.

Badley Elizabeth M., “Enhancing the conceptual clarity of the activity and participation components of the International Classification of Functioning, Disability, and Health”, *Social Science & Medicine*, Elsevier Ltd, 66/2008, стр. 2335–2345.

Bart Orit, Rosenberg Limor, “Measuring participation within the environment”, *Developmental Medicine & Child Neurology*, Wiley-Blackwell, UK, 53/2011, стр. 976–977.

Chen Hsiu-Fen, Cohn Ellen S., “Social participation for children with developmental coordination disorder: conceptual, evaluation and intervention considerations”, *Physical & Occupational Therapy in Pediatrics*, Haworth Press Inc., 23/2003, стр. 61–78.

Coster Wendy, Khetani Mary, “Measuring participation of children with disabilities: issues and challenges”, *Disability and Rehabilitation*, Taylor & Francis, 30/2008, стр. 639–648.

Engel-Yeger Batya, Jarus Tal, Anaby Dana, Law Mary, “Differences in patterns of participation between youths with cerebral palsy and typically developing peers”, *American Journal of Occupational Therapy*, American Occupational Therapy Association, Inc. USA, 63/2009, стр. 96–104.

Engel-Yeger Batya, Jarus Tal, Law Mary, “Impact of Culture on Children’s Community Participation in Israel”, *American Journal of Occupational Therapy*, American Occupational Therapy Association, Inc. USA, 61/2007, стр. 421–428.

Forsyth Rob, Jarvis Stephen, “Participation in childhood”, *Child: Care, Health and Development*, Blackwell Publishing Inc., 28/2002, стр. 277–279.

Fougeyrollas Patrick, “Social Participation”, *International Encyclopedia of Rehabilitation* (J. H. Stone, M. Blouin), Center for International Rehabilitation Research Information and Exchange (CIRRIE), Buffalo, NY, 2013, стр. 1–8.

Gaebler-Spira Deborah, “Participation: Remembering the ‘handicap’”, *Developmental Medicine & Child Neurology*, Wiley-Blackwell, UK, 58/2016, стр. 6–7.

Granlund Mats, Patrik Arvidsson, Niiä Anna, Björck-Åkesson Eva, Simeonsson Rune, Gregor Maxwell, Adolfsson Margareta, Eriksson-Augustine Lilly, Pless Mia, “Differentiating Activity and Participation of

Children and Youth with Disability in Sweden”, *American Journal of Physical Medicine & Rehabilitation*, Lippincott Williams & Wilkins Ltd, 91/2012, стр. S84–S96.

Imms Christine, Adair Brooke, Keen Deb, Ullenhag Anna, Rosenbaum Peter, Granlund Mats, “‘Participation’: a systematic review of language, definitions, and constructs used in intervention research with children with disabilities”, *Developmental Medicine & Child Neurology*, Wiley-Blackwell, UK, 58/2016, стр. 29–38.

Imms Christine, Reilly Sheena, Carlin John, Dodd Karen, “Diversity of participation in children with cerebral palsy”, *Developmental Medicine & Child Neurology*, Wiley-Blackwell, UK, 50/2008, стр. 363–369.

Kang Lin-Ju J., Palisano Robert J., King Gillian A., Chiarello Lisa A., “A multidimensional model of optimal participation of children with physical disabilities”, *Disability and Rehabilitation*, Taylor & Francis, 36/2014, стр. 1735–1741.

Kang Lin-Ju, Palisano Robert J., Orlin Margo N., Chiarello Lisa A., King Gillian A., Polansky Marcia, “Determinants of Social Participation--With Friends and Others Who Are Not Family Members--for Youths With Cerebral Palsy”, *Physical Therapy*, Oxford University Press, 90/2010, стр. 1743–1757.

King Gillian, Law Mary, King Susanne, Rosenbaum Peter, Ker-toy Marilyn K., Young Nancy L., “A Conceptual Model of the Factors Affecting the Recreation and Leisure Participation of Children with Disabilities”, *Physical & Occupational Therapy in Pediatrics*, Haworth Press Inc., 23/2003, стр. 63–90.

Law Mary, “Participation in the Occupations of Everyday Life”, *American Journal of Occupational Therapy*, American Occupational Therapy Association, Inc. USA, 56/2002, стр. 640–649.

Maxwell Gregor, *Bringing more to participation: Participation in school activities of persons with disability within the framework of the International Classification of Functioning, Disability and Health for Children and Youth (ICF-CY)* (Doctoral dissertation), Jönköping University, School of Education and Communication, Jönköping, Sweden, 2012.

Maxwell Gregor, Granlund Mats, “How are conditions for participation expressed in education policy documents? A review of documents in Scotland and Sweden”, *European Journal of Special Needs Education*, Routledge, 26/2011, стр. 251–272.

Mc Manus Vicki, Corcoran Paul, Perry Ivan J., “Participation in everyday activities and quality of life in pre-teenage children living

with cerebral palsy in South West Ireland”, *BMC Pediatrics*, Springer Nature, 8/2008, стр. 50.

Margo Orlin N., Palisano Robert J., Lisa Chiarello A., Kang Lin J., Polansky Marcia, Almasri Nihad, Maggs Jill, “Participation in home, extracurricular, and community activities among children and young people with cerebral palsy”, *Developmental Medicine & Child Neurology*, Wiley-Blackwell, UK, 52/2010, стр. 160–166.

Palisano Robert J., Chiarello Lisa A., King Gillian A., Novak Iona, Stoner Tracy, Fiss Alyssa, “Participation-based therapy for children with physical disabilities”, *Disability and Rehabilitation*, Taylor & Francis, 34/2012, стр. 1041–1052.

Piškur Barbara, Daniëls Ramon, Jongmans Marian, Ketelaar Marjolijn, Rob Smeets, Norton Meghan, Beurskens Anna, “Participation and social participation: are they distinct concepts? Rehabilitation in theory Autonomy and Participation for persons with a chronic illness”, *Clinical Rehabilitation*, SAGE Publications, 28/2014, стр. 211–220.

Rouquette Alexandra, Badley Elizabeth M., Falissard Bruno, Dub Timothée, Leplege Alain, Coste Joël, “Moderators, mediators, and bidirectional relationships in the International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF) framework: An empirical investigation using a longitudinal design and Structural Equation Modeling (SEM)”, *Social Science & Medicine*, Elsevier Ltd, 135/2015, стр. 133–142.

Schenker Rony, Coster Wendy, Parush Shula, “Participation and activity performance of students with cerebral palsy within the school environment”, *Disability and Rehabilitation*, Taylor & Francis, 27/2005, стр. 539–552.

Schneidert Marguerite, Rachel Hurst, Miller Janice, Ustün Bedirhan, “The role of environment in the International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF)”, *Disability and Rehabilitation*, Taylor & Francis, 25/2003, стр. 588–595.

Simeonsson Rune, Carlson Dawn, Huntington Gail, McMillen Janey S., Brent Lytle J., “Students with disabilities: a national survey of participation in school activities”, *Disability and Rehabilitation*, Taylor & Francis, 23/2001, стр. 49–63.

Tuffrey Catherine, *The development of a new instrument to measure participation of adolescents with cerebral palsy*, Institute of Health and Society, University of Newcastle Upon Tyne, United Kingdom, 2012, Internet, <http://hdl.handle.net/10443/1470>, 13/10/2017

S Ueda., Y Okawa., “The subjective dimension of functioning and

disability: what is it and what is it for?”, *Disability and Rehabilitation*, Taylor & Francis, 25/2003, стр. 596–601.

Whiteneck Gale, Dijkers Marcel P., “Difficult to Measure Constructs: Conceptual and Methodological Issues Concerning Participation and Environmental Factors”, *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*, W. B. Saunders Co., Ltd, 90/2009, стр. S22–S35.

WHO, *International classification of impairments, disabilities, and handicaps* (a manual of classification relating to the consequences of disease, published in accordance with resolution WHA29.35 of the Twenty-ninth World Health Assembly), May 1976, WHO, Geneva, 1980.

WHO, *International Classification of Functioning Disability and Health (ICF)*, WHO, Geneva, 2001.

WHO, *Towards a common language for functioning, disability and health: ICF*, 2002, Internet, www3.who.int/icf/beginners/bg.pdf, 21/04/2018

WHO, *International Classification of Functioning, Disability and Health – Children and Youth Version (ICF-CY)*, WHO, Geneva, 2007.

WHO, “World report on disability”, *American Journal of Physical Medicine Rehabilitation*, Association of Academic Physiatrists, USA, Vol. 91, 2011, стр. 549.

WHO, *How to use the ICF: a practical manual for using the International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF)*, WHO, Geneva, 2013.

**Milena Milicevic, Neda Milosevic,
Dragan Stojiljkovic Causevac**

CONTEMPORARY THEORETICAL CONSIDERATIONS OF PARTICIPATION IN DISABILITY STUDIES

Resume

Since its introduction in 2001 within the *International Classification of Functioning, Disability and Health*, participation has been the focus of numerous studies in the field of disability studies. Participation is considered to be evidence of changes that have been made by moving from a medical to a biopsychosocial model of disability, or various health conditions, and that it speaks in favor of the justification of the changes that began in the last decades of the 20th century. However, its nature, its place in the aforementioned classification, the boundary to other, similar constructs, and operationalization and measurement are still being examined. Following the contemporary literature, the authors try to identify and present current theoretical discussions on participation. They start from the existing definition according to which participation is defined as “involvement in a life situation” and based on the biopsychosocial model. The authors below try to differentiate this concept from the other similar concepts that are most often associated with it: *physical functioning, health status, quality of life, quality of life related to health, social participation, handicap, (social) integration* and *(social) inclusion*. In addition, they ask the question about the reasons for the prevalence of interest in participation in disability studies. The answer lies in the possibility of measuring of participation, which in turn implies the question of the operationalization of this construct. Therefore, after reviewing the nature of participation, especially its position in the model of *International Classification of Functioning, Disability and Health*, the authors point out that the possibilities of operationalization, measurement and optimization are one of the possible explanations. The rest of the text is focused to consideration of the parallel subjective and objective nature of participation is considered, with the aim to single out and determine changes and contemporary trends in the way of understanding this concept. A critique addressed to the above classification is highlighted, which refers to the insufficiently clear distinction between the two components of the model, that is, between activities and participation. Recent discussions on the criteria for their distinction resulted in the initiation of the introduction of a subjective experience

of involvement as a third qualifier that would overcome the existing difficulties of operationalization and participation measurement. The results of this study illustrate the need to further examine, theoretically and empirically, the justification of this proposal.

Keywords: participation, disability, biopsychosocial model, participation measurement, International Classification of Functioning, Disability and Health.

* Овај рад је примљен 03. новембра 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 18. децембра 2018. године.

*Борис Милинковић**

СОЦИЈАЛНИ КАРАКТЕР МИСИЈЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ПЕРИОДУ 1918. – 2018.

Сажетак

Узевши у обзир ријечи Господа Исуса Христа које нам преноси Јеванђеље по Матеју (Мт. 22, 38-40), видимо да једна од двије основне идеје хришћанства, јесте љубав према ближњима. Ова чињеница представља полазну тачку за свако евентуално разматрање на тему улоге Цркве у рјешавању социјалних проблема било којег друштва које баштини хришћанске вриједности. Како бисмо препознали основне елементе социјалног карактера мисије Српске Православне Цркве у периоду од 1918.-2018. године, обратили смо пажњу на неке од кључних момената у том периоду. Први моменат је свакако улога Српске Православне Цркве у периоду након великих страдања у Првом свијетском рату. Након тога обратили смо пажњу на положај и могућности деловања Цркве у времену Другог свијетског рата и послје њега. Следећи моменат највећих изазова за Српску Православну Цркву у периоду 1918.-2018. свакако су ратови деведесетих година XX вијека на простору бивше СФРЈ и социјални проблеми са којима се суочавамо у последњих двадесетак година, а који су директно или индиректно последица ратних сукоба. Из те перспективе смо се и позабавили анализом социјалног дјеловања Српске Православне Цркве у таквим приликама у стогодишњем периоду који је обиљежен великим страдањима српског народа, које је директно условљавало потребу за социјалним служењем свих елемената друштва, а самим тим и Цркве. На самим примјерима харитативне дјелатности Српске Православне Цркве у наведеном периоду, указали смо на то у чему је посебност Цркве у том сегменту у односу на друге организације које се баве рјешавањем социјалних

*

проблема друштва. Осим тога, поставили смо као додатно питање проучавање какав је утицај ширења и јачања јеванђељског учења у српском народу на рјешавање истих.

Кључне ријечи: Српска Православна Црква, мисија, Јеванђеље, служење.

1. УВОД

Овај својеврсни историјски преглед у којем ћемо обрадити неколико примјера социјалног рада Српске Православне Цркве у периоду 1918.-2018., постављен је на таквом концепту да се кроз саме примјере, осим података о конкретним резултатима рада, стави и нагласак на принцип на којем почива покретање и спровођење њене харитативне дјелатности. Примјери које ћемо изложити показате да харитативна дјелатност ни у ком случају не излази из оквира основне мисије Цркве у свијету, већ да је један од њених основних елемената. Поред тога, показаћемо и шта је то што организацију и реализацију харитативне дјелатности у Цркви чини специфичном у односу на друге организације које се баве хуманитарним радом.

2. ХАРИТАТИВНА ДЈЕЛАТНОСТ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ПЕРИОДУ 1918.-2018.

Узевши у обзир чињеницу да је послање Цркве у историји утемељено у потреби за објављивањем хришћанског учења о спасењу човјека и свијета¹, јасно је да је било какво поређење између Цркве и неке друге заједнице или организације која се бави искључиво харитативном дјелатношћу, тешко оствариво. С тим у вези, полазимо од чињенице да је харитативна дјелатност само један елемент хришћанског учења који је укључен у општу идеју о односу човјека према човјеку, а који је недјељиво везан за идеју односа човјека према Богу². Захваљујући тако представљеним релацијама, постаје нам много јасније зашто у случају Српске Православне Цркве изостаје постојање систематског рада на харитативном пољу у било којем облику. Пошто систематизовање харитативне дјелатности у Цркви подразумева стављање тог елемента хришћанског служења у први план, такав покушај би нас довео у сукоб са темељним хришћанским увјерењем по којем чињење добра треба бити засновано на јеванђељском принципу љубави, у којем случају је љубав и покретач и мјера динамике харитативног рада.

1 Јев. Мт. 28,19.

2 Јев. Мт. 22, 37-40.

Из тога је јасно да сваки покушај систематизовања харитативне дјелатности у Цркви не може бити успјешно реализован. Међутим, примјери које ћемо навести као манифестацију дјелатне хришћанске љубави кроз харитативну дјелатност Цркве у цјелини, показаше да тај принцип на којем је и функционисала харитативна дјелатност Српске Православне Цркве у протеклих сто година, исто тако може имати добре резултате.

2.1. Дјечији дом у Сарајеву

Дјечији дом у Сарајеву основан је 1929. године благословом тадашњег митрополита дабробосанског Петра Зимоњића, односно Светог Петра Сарајевског. Одлука о оснивању донијета је 08. јула 1929. године. Осим оснивања дјечијег дома, истом одлуком је предвиђено и оснивање забавишта и јавне кухиње за сиромашне.³ Податке о оснивању дјечијег дома у Сарајеву имамо и из једног кратког податка који у својој књизи „Српска Православна Црква у Босни и Херцеговини од 960. – 1930.“ износи прота Светислав Давидовић. Он наводи да је Црквена Општина у Сарајеву оснивач тог дома и да је у њему радило седам монахиња, међу којима је осим Српкиња, било и Русиња.⁴

Поменута одлука митрополита Петра донесена је на основу молбе Црквене општине у Сарајеву коју је иста претходно упутила викарном епископу др Иринеју Ђорђевићу у Сремске Карловце. Том молбом, Црквена општина Сарајево молила је владика Иринеја да одреди четири монахиње од којих би се формирала управа и пратеће службе сиротишта. Неколико дана након упућене молбе, владика Иринеј је писмено наложио управи манастира Кувеждина да у најкраћем року одреди четири монахиње које би одговарале потребама такве службе.⁵ Манастир Кувеждин је у то вријеме бројао око 40 монахиња и искушеница,⁶ од којих је велики број дошао из Русије након револуције. Толики број монахиња омогућавао је да један број њих може напустити манастир а да се његов редовни живот не наруши. Поступајући по благослову владике Иринеја, игуманија манастира Кувеждина, Меланија, лично је одвела 30. августа 1929. године у Сарајево три монахиње, двије искушенице и једну манастирску ученицу.⁷ У кратком периоду након доласка у

3 Петковић, Манастир Кувеждин, 36.

4 Давидовић, СПЦ у БИХ, 88.

5 Петковић, Манастир Кувеждин, 36.

6 Петковић, Манастир Кувеждин, 14.

7 Петковић, Манастир Кувеждин, 36.

Сарајево, игуманија је организовала рад дјечијег дома, забавишта и кухиње и за прву управницу поставила монахињу Ангелину Грачеву.⁸ У дјечијем дому испочетка је боравило петнаесторо дјеце од 3-6 година старости. У дому су имали обезбјеђен смјештај, храну, одјећу и обућу⁹. Број штићеника је брзо растао, тако да је само неколико мјесеци након почетка рада порастао на педесет.¹⁰ Иако је првобитна намјена дома било збрињавање сиромашне и напуштене дјеце, своје мјесто у дому су нашла и дјеца из богатих породица. То се десило захваљујући чињеници да је начин образовања и религиозно-моралног васпитања које је спровођено међу дјецом у дому привукао имућне родитеље да и своју дјецу укључе у један такав систем. Док је за незбринуту и сиромашну дјецу боравак у дому био бесплатан, за дјецу имућнијих родитеља услуге дома су наплаћиване.¹¹ Што се тиче финансирања дома и кухиње, осим Црквене општине, дио бриге је на себе преузело и министарство просвете, које је плаћало плате за један дио особља, с обзиром да је кухиња осим за кориснике дома, храну свакодневно спремала и за 30–50 сиромашних грађана Сарајева.¹²

Рад монахиња манастира Кувеждина у Сарајево је трајао девет година, након чега су оне прешле у манастир Ваведење у Београду. Редовне активности у дому, забавишту и кухињи су настављене и након одласка кувеждинских монахиња. Бригу око рада ових установа преузеле су монахиње манастира Дивљане код Беле Паланке.¹³ По избијању Другог свјетског рата, дом, забавиште и кухиња су престали са радом.

2.2. Дјечије склониште „Св. Никола“ у Битољу – „Богдај“

Рад ове установе смјештен је у периоду између два свјетска рата и везује се за личност тадашњег епископа охридског и касније охридско-битољског др Николаја Велимировића, односно Светог Николаја Охридског и Жичког. Дјечије склониште је покренуто крајем 1935. године као његова идеја, чију је реализацију започео тако што је у ту сврху купио једну стару напуштену турску кућу

8 Монахиња Ангелина Грачева је била образована Русиња из Петрограда. Замонашена је у Кувеждину. Сф. Петковић, *Манастир Кувеждин*, 13.

9 Петковић, *Манастир Кувеждин*, 37.

10 Васић, *Прва српска игуманија*, 69.

11 Петковић, *Манастир Кувеждин*, 37.

12 Петковић, *Манастир Кувеждин*, 39.

13 Васић, *Прва српска игуманија*, 73.

са окућницом у Битољу. Послове око уређења владика Николај је повјерио Надежди Ацић из Београда. Упоредо са радовима на уређењу, склониште је добило и своје прве штићенике а Надежда Ацић је постављена за управника. Њена препорука за то мјесто била је чињеница да је у Битољ дошла са искуством у раду са напуштеном дјецом, које је стекла радећи у дому „Мајка Јевросима“ у Београду¹⁴. Највише података о раду самог склоништа у Битољу данас и имамо управо захваљујући Надежди Ацић, која је сво вријеме рада склоништа веома марљиво водила евиденцију броја дјецe, као и детаље који говоре о њиховој исхрани, школовању и духовном животу, али и начину финансирања склоништа. Велики дио тих података је сачуван захваљујући њеном дневнику, који је водила од првог дана доласка у Битољ. Након своје службе у Битољу, која је завршена почетком Другог свијетског рата, када је склониште прекинуло са радом, Надежда се замонашила и постала монахиња, и касније игуманија Ана. Њен битолски дневник, заједно са осталим списима и препискама објавило је сестринство манастира Враћевшнице, чија је игуманија била. Захваљујући том дневнику, данас имамо доста детаљних података из свакодневног живота „Богдај“-а, али и о улози владике Николаја у оснивању и раду ове установе.

Као тачан датум почетка рада у дневнику стоји 01. децембар 1935. године¹⁵. Максималан број дјецe која су боравила у склоништу је био око осамдесет, и тај број је достигнут убрзо након отварања склоништа.¹⁶ Иако се радило о установи коју је за потребе напуштене и сиромашне дјецe основала епархија охридско-битолска Српске Православне Цркве, на челу са епископом Николајем, њен карактер је био такав да састав штићеника није зависио од њихове вјероисповјести, нити од националне припадности. Искључиви принцип по којем су дјецa у овој установи окупљана, био је њихова потреба, о чему свједочи и чињеница да је међу штићеницима био и велики број муслиманске дјецe¹⁷. Осим бриге око смјештаја, одјевања и исхране штићеника, водило се рачуна и о њиховом духовном животу. Штићеници су редовно учествовали у богослужбеном животу Цркве, али опет и у том сегменту рада сиротишта се водило рачуна, тако да дјецa муслиманске вјере нису ишла на православна богослужења. Посебна брига о муслиманској дјеци у склоништу је видљива и кроз податке који се односе на припремање хране за дјецу, гдје видимо да се строго водило рачуна да се за муслиманску дјецу

14 Internet, www.starateljstvo.rs/bogdaj/

15 Ацић, *Богдај, Дневник*, 815.

16 Исто.

17 Ацић, *Богдај, Дневник*, 822.

припрема храна која им је по њиховој вјери дозвољена за употребу.¹⁸ Из свега је видљиво да је склониште имало искључиво хуманитарни карактер и да не постоји ниједан сегмент рада склоништа који би се могао протумачити другачије. Надежда Ацић у свом дневнику свједочи како је и сам владика Николај стално наглашавао да се према муслиманској дјечи мора односити са посебном пажњом, како неко од муслиманског становништва не би помислио како се склониште користи за покрштавање муслиманске дјеце¹⁹. Још један податак говори у прилог чињенице да је склониште имало искључиво хуманитарни карактер, а то је начин на који су проналажена дјеца којима је била потребна помоћ. Информације о потребитој дјечи управи склоништа су долазиле из школе. Учитељи и наставници су указивали управи склоништа на дјecu којима је помоћ склоништа била неопходна.²⁰ С обзиром да су школе биле мјешовитог националног и вјерског састава и како ученика тако и учитеља, није могло бити говора о неким посебним условима везаним за вјерску и националну припадност бираних штићеника, осим реалне потребе. Сличне релације које су важиле за састав штићеника, важиле су и у случају финансирања склоништа. Епархија охридско-битољска као оснивач склоништа је била главни носилац и у материјалном погледу, тако што су рад склоништа осим самог владике Николаја помагале и многе црквене општине и манастири, како из епархије охридско-битољске, тако и шире. Осим тога, у раду склоништа својом помоћу су учествовали и свештеници лично, али и многе занатлије, трговци, и готове све угледне битољске куће, без обзира на нацију и вјеру, као и на врсту посла којим су се бавиле.²¹

Дјечије склониште „Св. Никола“ у Битољу радило је истом динамиком и по одласку владике Николаја на мјесто Епископа Жичког и радило све до почетка окупације у Другом свјетском рату, када је због реалних прилика склониште престало са радом. Након Другог свјетског рата рад склоништа није обнављан.

2.3. Харитативна дјелатност епископа бачког др Иринеја Ћирића

Рад епископа бачког др Иринеја Ћирића на харитативном пољу везује се за вријеме Другог свјетског рата и мађарску окупацију Бачке. Након окупације мађарска окупациона власт је почела са

18 Ацић, *Богдај, Дневник*, 839.

19 Ацић, *Богдај, Дневник*, 818.

20 Ацић, *Богдај, Дневник*, 826.

21 Ацић, *Богдај, Дневник*, 825.

насилном депортацијом српског становништва које се на простор Бачке доселило након завршетка Првог свијетског рата, као и старосједиоце који су у Првом свијетском рату учествовали у саставу српске војске.²² Са тим циљем основали су неколико сабирних центара широм Бачке из којих су сабрано становништво даље депортовали у неколико концентрационих логора које су основали за ту потребу. Један од тих логора налазио се у мјесту Шарвар у Мађарској. Прва интернирања колонизованог српског становништва са простора Бачке у логор у Шарвару почела су већ у јуну 1941. године. У том логору је осим одраслих особа било смјештено и 2.800 дјеце и 180 мајки са новорођенчадима.²³ Првобитни напор Црквених општина са простора Бачке на челу са епископом Иринејем, био је усмјерен управо на ослобађање најугроженијих категорија интернираног становништва, дјеце и мајки са новорођенчадима. Поред акције спасавања из логора Шарвар, уз харитативни рад епископа Иринеја се везује и оснивање Дјечије болнице у Новом Саду. Болница је основана за потребе лијечења дјеце која су спасена из логора Шарвар, међу којом је било доста обољелих од туберкулозе.²⁴ И након тога, све до краја окупације, епископ Иринеј је улагао велике напоре и за ослобађање одраслих из концентрационог логора Шарвар.²⁵

Акција спасавања дјеце из логора Шарвар није се десила одједном. Убрзо након првих информација о интернирању српског становништва у Шарвар, Црквена општина Нови Сад формирала је одбор за помоћ интернираном становништву у виду хране, одјеће и других потрепштина²⁶. Прије тога, било је случајева у неколико других Црквених општина да су покренуте успјешне акције спасавања интернираног становништва још из сабирних центара, прије њиховог транспортовања у концентрационе логоре у Мађарској.²⁷ Међутим, забиљежено је и неколико безуспјешних покушаја спасавања становништва које је већ било транспортовано у логоре у Мађарску.²⁸ Првобитна идеја да се помоћ сакупља и шаље преко Цркве појавила се међу члановима Црквене општине Нови Сад захваљујући чињеници да су мађарске окупационе власти имале позитиван однос према Цркви²⁹. Искусним маневрима представника Црквене општине, ситуација се развијала у позитивном правцу,

22 Вуковић, *Спавање српске дјеце*, 51.

23 Вуковић, *Српски јерарси*, 201.

24 Исто.

25 Исто.

26 Петковић, *Акција спасавања*, 76.

27 Вуковић, *Спавање српске дјеце*, 52.

28 Исто.

29 Исто.

тако да је већ почетком априла 1942. године из Шарвара кренуо први транспорт дјеце назад у Бачку.³⁰ Дозвола мађарских власти за транспорт дјеце из логора Шарвар односила се на мушку дјецу до 14 година и женску до 15 година старости.³¹ Тај први од шеснаест транспорта дјеце, колико их је укупно реализовано, бројао је 186 дјеце.³² О тешкоћи ситуације и условима живота у Шарвару, који су у највећој мјери и алармирали чланове Црквених општина да нешто учине по том питању, свједочи и податак да је од укупног броја од 8.500 људи који су прошли кроз логор Шарвар, већ прве године њих 700 умрло.³³ Истовремено, ако са укупним бројем логораша упоредимо број од 2.996 ослобођене дјеце која су спасена из логора захваљујући акцији коју је предводио владика Иринеј Тирић, међу којима је било 184 новорођенчета са својим мајкама, јасно видимо колики је то био подухват. Међутим, извлачење дјеце из тешких услова живота у логору није био и крај акције спасавања, то је био само први корак. Даљи напори су били усмјерени на њихово адекватно збрињавање, што такође није био мали посао. Дјеца су распоређивана по разним мјестима у Бачкој, у којима је преко Црквених општина био организован смјештај по српским старосједилачким породицама.³⁴ На тај начин је дјецу осигуран трајан смјештај, храна, одјећа и обућа, али је велики напор био потребан да им се омогући и редовно образовање. Подразумјевало се, с обзиром да су спасавање и збрињавање дјеце организовале Црквене општине, да је у оквиру збрињавања вођено рачуна и о духовним потребама дјеце и осталих категорија који су спасавањем били обухваћени. Старање о духовним потребама интернираног становништва било је организовано још у вријеме њиховог боравка у Шарвару. Владика Иринеј је у координацији са надлежним епископом будимским Георгијем Зубковићем, организовао одлазак свештеника у Шарвар, посебно о већим празницима.³⁵ Том приликом су осим обављања обреда, уредно обављани и административни послови. На посебно инсистирање владике Иринеја, веома пажљиво и детаљно је обављано уношење података о рођеним и умрлим у матичне књиге.³⁶ Посебна пажња у оквиру старања о духовним потребама дјеце спасене из Шарвара посвећена је словеначкој дјецу која су акцијом спасавања такође обухваћена. Наиме, мађарске окупационе власти

30 Петковић, *Акција спасавања*, 77.

31 Исто.

32 Вуковић, *Спасавање српске деце*, 56.

33 Исто.

34 Вуковић, *Спасавање српске деце*, 59.

35 Вуковић, *Спасавање српске деце*, 57.

36 Вуковић, *Спасавање српске деце*, 56.

су у Шарвар интернирали и колонизирано словеначко становништво из Међимурја, тако да се приликом спасавања дјеце из Шарвара, у транспортима нашло укупно 206 словеначке дјеце.³⁷ Првобитна идеја је била да, управо ради лакшег организовања духовног старања, та дјеца буду распоређена по римокатоличким домаћинствима. Међутим, када је установљено да за за то нема могућности, дјеца су распоређена по српским домаћинствима, с тим да су додатни напори уложени да се тој дјечи омогући похађање римокатоличке вјеронауке и обреда.³⁸ Акцијом спасавања дјеце и мајки са новорођенчадима није престала брига за преостало интернирано становништво у Шарвару. Током 1943. године спасено је и 647 старца и старица српске и словеначке националности, који су смјештени по домаћинствима у Бачкој, док су настављене акције прикупљања и слања хране за оне који су остали у логору.³⁹ Упркос свим напорима, ипак је и након завршетка акције спасавања у логору Шарвар међу преосталим интернираним становништвом остао и одређени број дјеце.⁴⁰

Следећи изазов са којима су се организатори спасавања интернираног становништва суочавали јесте тешко здравствено стање у којем су се налазила дјеца спасена из Шарвара. Информације које су долазиле до владике Иринеја о броју дјеце која болују од туберкулозе су биле алармирајуће.⁴¹ Међу свештенством, од којег су информације са терена и долазиле, потекла је идеја и предлог о оснивању болнице за потребе лијечења обољеле дјеце.⁴² У веома кратком року након предлога предузети су први административни кораци за оснивање дјечије болнице. Епархијски управни одбор је формирао болнички одбор и донио одлуку да ће исти радити под њиховим надзором, док је мјесто управника болнице резервисано за некога из медицинске струке. Болница је почела са радом средином 1942. године и за њеног првог управника постављен је др Јован Поповић.⁴³ Рад болнице је углавном финансиран из фонда који је установљен од стране Црквених општина епархије бачке, уз помоћ мађарске владе и појединачних прилога.⁴⁴ Формирана су сва потребна управна тијела која су доносила одлуке о начину рада болнице. Запослени љекари, болничари и помоћно особље су примали плате,

37 Вуковић, *Спасавање српске деце*, 60.

38 Исто.

39 Исто.

40 Вуковић, *Спасавање српске деце*, 63.

41 Петковић, *Акција спасавања*, 78.

42 Вуковић, *Спасавање српске деце*, 59.

43 Петковић, *Акција спасавања*, 78.

44 Петковић, *Акција спасавања*, 78.

а лијечење је било потпуно бесплатно.⁴⁵ Стално особље било је састављено од 5 љекара, рентгенолога, 6 болничара, 2 чиновника и 17 куварица и осталог помоћног особља.⁴⁶ Све специјалистичке прегледе који нису могли бити обављени од стране сталног љекарског особља обављали су српски љекари специјалисти из Новог Сада и на тај начин помагали рад болнице. У оквиру редовних активности водило се рачуна и о васпитању и образовању дјеце која су била на дужем лијечењу. Били су им одређени учитељи, међу којима је био постављен и стални вјероучитељ. Болница је била организована у три одјељења, у првом су боравила сва дјеца до 6 година, у другом женска дјеца старија од 6 година и у трећем мушка дјеца старија од 6 година.⁴⁷ Постојало је и једно истурено одјељење за лијечење одраслих особа у Суботици. Према извјештајима из 1944. године, укупан број пацијената који је до тада прошао кроз болницу износио је 425, од чега је умрло 35, док је болницу након излијечења напустило 270 особа. Тренутни број пацијената тада је износио 120.⁴⁸ Укупан број пацијената који су прошли кроз болницу до њеног затварања износио је 441, од којих је њих 40 умрло.⁴⁹ Након затварања болнице, инвентар је поклоњен војним болницама које су лијечиле и рањенике али и војнике обољеле од туберкулозе.

2.4. Вјерско добротворно старатељство

Вријеме након завршетка Другог свијетског рата и политичких промјена које су тада настале на простору Југославије, донијело је и Српској Православној Цркви мноштво нових изазова и искушења. Ако узмемо у обзир да је Српска Православна Црква у рату остала без свога поглавара који је био интерниран, да је један број епископа или убијен или протјеран са својих катедри, да је велики број свештеника убијен и протјеран, а исто тако и вјерни народ, било је јасно да је њена улога у социјалном погледу у великој мјери морала бити нарушена. Такви услови су довели до тога да у периоду након завршетка Другог свијетског рата харитативне дјелатности организоване од стране Цркве готово није ни било. Први озбиљнији помак учињен је 1967. године, када је иницијативом патријарха Германа Ђорића, основано Вјерско добротворно старатељство.

Наиме, 15. децембра 1966. године, патријарх Герман донио је

45 Петковић, *Акција спасавања*, 79.

46 Вуковић, *Спасавање српске деце*, 67.

47 Исто.

48 Исто.

49 Петковић, *Акција спасавања*, 82.

одлуку о формирању Вјерског добротворног старатељства. Та одлука је била поткријепљена чињеницом да је постојање једне такве црквене установе било предвиђено чланом 178 Устава Српске Православне Цркве из 1932. године.⁵⁰ Патријархова одлука је иницирана предлогом Црквене општине Београд, а у дјело је спроведена 01. фебруара 1967. године, када се почело са организацијом Вјерског добротворног старатељства у Београду.⁵¹ Иако су секције рада старатељства формиране још 28. септембра 1967. године, са организованим радом се почело тек 19. марта 1969.⁵² У прво вријеме рада није било много харитативних дјелатности, већ је рад Вјерског добротворног старатељства био усмјерен на развој унутрашње мисије Српске Православне Цркве. Један од видова харитативне дјелатности тог периода био је рад помоћне школе, која је почела са радом 1967. године. Циљ рада помоћне школе био је да се помогне ученицима свих узраста у савлађивању градива, кроз организовање стручне бесплатне помоћи. У вријеме трајања рада помоћне школе, око 100 предавача је бесплатно одржало 5.000 часова за 750 ученика.⁵³ Харитативном дјелатношћу Вјерског добротворног старатељства у то вријеме руководио је патријархов викарни епископ др Данило Крстић. Осим рада помоћне школе, било је још спорадичних акција обиласка болесних и немоћних, као и појединачних случајева додјеле једнократне новчане помоћи сиромашним. Акција која је у овом периоду посебно вриједна спомена је помоћ грађанима Бања Луке након земљотреса 1969. године коју је Вјерско добротворно старатељство упутило у новцу, одјећи, обући и храни⁵⁴. У периоду након 1977. године долази до опадања рада старатељства, све до 1989. године, када потпуно престаје са радом.⁵⁵ Рад старатељства је поново покренут у децембру 1998. године, благословом патријарха Павла Стојчевића, када започиње период који се у историји рада Вјерског добротворног старатељства може назвати периодом развоја његове харитативне дјелатности. Поред многих активности, као што су организација бесплатне додатне наставе, посјета затворима и старачким домовима, финансијске и друге врсте помоћи вишечланним породицама и другим угроженим категоријама становништва, централна активност постаје рад црквене кухиње. Црквена кухиња је основана 2010. године благословом садашњег патријарха Иринеја. Од самог оснивања до данас број корисника је у сталном порасту,

50 ВДС 1967-1977, 6.

51 Исто.

52 ВДС 1967-1977, 10.

53 ВДС 1967-1977, 16.

54 ВДС 1967-1977, 18.

55 Архив, ВДС.

тако да се у црквеној кухињи данас, свакодневно припрема храна за преко 2.000 корисника.⁵⁶ Осим у просторијама црквене кухиње, храна се дијели и на још четири пункта црквене кухиње на територији Београда.⁵⁷ Рад црквене кухиње се највећим дијелом финансира од стране Црквених општина архиепископије београдско-карловачке, као и од стране разних добротвора који директно помажу рад црквене кухиње. Поред тога, финансије за рад црквене кухиње се обезбјеђују и захваљујући различитим хуманитарним акцијама које организује Вјерско добротворно старатељство уз помоћ јавних личности из разних друштвених сфера.⁵⁸

2.5. Добротворна организација „Мајка Девет Југовића“

Ратна збивања деведестих година су имала свој врхунац у страдању српског народа на Косову и Метохији. Врхунац страдања није само у чињеници да је то последњи сукоб у којем је од распада Социјалистичке Федеративне Републике Југославије српски народ страдао, већ у чињеници да српски народ на Косову и Метохији страда и данас, готово двадесет година од окончања ратних дејстава. Управо из тог разлога, Српска Православна Црква је била позвана да својим харитативним дјеловањем на том простору покуша да ублажи последице тога страдања.

На Косову и Метохији под окриљем Епархијског управног одбора епархије рашко-призренске основана је добротворна организација „Мајка Девет Југовића“. Њен основни задатак је организовање рада народних кухиња на простору Косова и Метохије. Прва народна кухиња у њиховој организацији отворена је 21. новембра 2001. у Новом Брду и првобитно је имала 83 корисника.⁵⁹ Храна из те прве народне кухиње допремана је и до 47 километара удаљености. Следећа кухиња отворена је 2007. године за простор Доње Косовске Каменице, а већ 2008. године и у старом парохијском дому у селу Кормињане за Горњу Косовску Каменицу.⁶⁰ Годину дана касније, 2009. године у селу Врбовац је почела са радом народна кухиња за простор општине Витина. У току 2010. године отворене су двије народне кухиње, и то у метохијском селу Видање, 22. маја, и пар мјесеци касније, 28. јула за простор гњиланске општине.⁶¹

56 *Летопис ВДС*, 17.

57 Исто.

58 *Летопис ВДС*, 18.

59 Архив, „Мајка Девет Југовића“.

60 Исто.

61 Исто.

Корисници народних кухиња су углавном породице са великим бројем дјече, стари, болесни и тежи социјални случајеви. Осим тога, у народним кухињама се припремају и сендвичи за школе које имају велики број ученика који пјешке долазе до школе са велике удаљености. С обзиром на развој ситуације од оснивања кухиња до данас, присутна је константна тенденција раста броја корисника. Тренутно се у шест народних кухиња припрема храна за 2.100 сталних корисника, са просјечним порастом корисника од једне породице недељно⁶². Оно што је важно напоменути јесте да корисници услуга народних кухиња нису искључиво Срби. У свих шест народних кухиња услуге народних кухиња користе 21 албанска и 19 ромских породица,⁶³ што најбоље говори о чисто харитативном карактеру ове организације. Највећи дио средстава за рад народних кухиња обезбјеђује Епархијски управни одбор епархије рашко-призренске уз помоћ добровољних прилога и различитих хуманитарних акција. Велики дио намирница које се користе у кухињама долазе из сопствене производње чиме се обезбјеђује одређена материјална независност у раду за будући период. Добротворна организација „Мајка Девет Југовића“ осим рада народних кухиња организује и спроводи и друге различите хуманитарне акције и пројекте, попут обнове повратничких имања и програма запошљавања повратника на Косово и Метохију.

2.6. Центар за рехабилитацију – „Земља живих“

Осим сиромаштва и глади као најраспрострањенијих друштвених проблема, један од највећих проблема новијег доба јесу болести зависности. Број зависника је у последњим деценијама широм свијета у великом порасту. Такав тренд је нажалост присутан и у Србији. Спровodeћи своје послање, а то је да води сталну бригу о повјереном народу, Српска Православна Црква је и на овом плану покренула одређене активности како би своје социјално служење, као и много пута раније, прилагодила свим потребама и изазовима који се пред нашим друштвом појављују.

Центар за психо-социјалну рехабилитацију и ресоцијализацију обољелих од болести зависности – „Земља живих“ основан је 2005. године под окриљем манастира Ковиља а по благослову епископа бачког др Иринеја Буловића. Оснивач и вођа пројекта је данашњи митрополит загребачко-љубљански др Порфирије Перић, који је у вријеме оснивања центра био викарни епископ епископа бачког

62 Исто.

63 Исто.

и игуман манастира Ковиља. Пројекат центра одвија су у четири терапијске заједнице: Ченеј, Вилово, Брајковац и Сланкаменачки виногради, у којима тренутно борави око 100 штићеника.⁶⁴ Од оснивања центра до данас кроз терапијске заједнице је прошло 2.500 људи, од којих је 300 успјешно завршило програм рехабилитације и ресоцијализације.⁶⁵ Највећи број штићеника се налази у заједници услијед проблема зависности од дрога, мада у заједници има случајева и разних других поремећаја који се могу сврстати међу болести зависности. Лијечење у терапијским заједницама се спроводи нефармаколошки уз коришћење искључиво хришћанских духовних метода. Цјелокупан процес лијечења у терапијским заједницама се спроводи уз надзор неколицине компетентних психотерапеута. Поступак лијечења подразумјева боравак у потпуној изолацији, али на добровољној бази, што значи да штићеник без присиле улази у заједницу и у сваком тренутку може да је напусти. Боравак у терапијској заједници је потпуно бесплатан, што осим хуманитарног карактера има и своју терапеутску улогу. Наиме, основна средства за живот у заједницама су обезбјеђена од стране Цркве, али доста средстава за живот осигуравају сами штићеници у самој заједници кроз рад на сопственој економији. На тај начин се буди лична одговорност, што у крајњем исходу представља велику помоћ приликом лијечења зависности.

О озбиљности рада центра додатно говоре и чињенице да је програм рехабилитације и ресоцијализације зависника прихваћен од стране већине званичних државних институција које се директно или индиректно баве борбом против зависности. Између осталих, центар има потписане протоколе о сарадњи са Министарством здравља, Министарством унутрашњих послова и Министарством омладине и спорта Републике Србије, Канцеларијом за борбу против дрога Републике Србије и Српским љекарским друштвом.⁶⁶

64 Архив, „Земља живих“.

65 Исто.

66 Архив, „Земља живих“.

3. ЗАКЉУЧАК

Правећи одређени пресјек различитих историјских момената у којима су дате прилике условиле посебне услове живота у нашем друштву, а самим тим и реакцију Цркве која се у тим моментима манифестовала на том пољу, добијамо јаснију слику социјалног карактера мисије Српске Православне Цркве у периоду 1918.-2018.

У овом раду показали смо неколико важнијих примјера социјалног служења Српске Православне Цркве, који су смјештени у различитом времену у последњих сто година, али и у различитим географским просторима. Заједничко у свим временским периодима и у свим географским просторима било је то што се све то дешавало под духовним окриљем Српске Православне Цркве, која је, а то смо показали, на изазове на харитативном плану одговарала са веома високим степеном залагања и одговорности.

Осим самих чињеница харитативног рада, важно је нагласити и једну другу димензију која се кроз сам харитативни рад пројавила. Наиме, ниједан од наведених примјера социјалног служења Српске Православне Цркве у протеклих сто година, није био израз рада и служења само и искључиво црквене јерархије. У покретању идеја и самој реализацији, у сваком од ових примјера, велику улогу су имали они који у Цркви сачињавају онај њен бројнији дио, а то је народ Божији. Самим тим, сваки успјех у социјалном служењу Цркве помаже онима који то не разумију, да препознају шта је то Црква, како она живи и који су њени циљеви, домети и границе. Ова чињеница отвара једну посебну призму, али исто тако отвара и једну нову тему, из које треба да покушамо да сазнамо како Црква може самим својим животом, служењем и свједочењем да на социјалном плану помогне сваком друштву, а посебно српском, у којем је у великој мјери присутно хришћанско наслијеђе. Правац пажње у том случају требао би бити усмјерен на универзално хришћанско учење о љубави према ближњима, које је способно створити велики број друштвено одговорних људи чије би служење могло помоћи у рјешавању мноштва социјалних проблема. Сматрам да смо дио тога могли видјети и на овим изложеним примјерима харитативне дјелатности Српске Православне Цркве у периоду 1918-2018.

ЛИТЕРАТУРА

Архив, ВДС. - Архив Верског добротворног старатељства, Београд

Архив, „Мајка Девет Југовића“ - Архив Добротворне организације „Мајка Девет Југовића“, Грачаница

Архив, „Земља живих“ - Архив Центра за рехабилитацију и ресоцијализацију оболелих од болести зависности – „Земља живих“, Нови Сад

Ацић, *Богдај, Дневник* Ацић, А. „Дневник дечијег склоништа Св. Николе у Битољу“, *Сабрана дела Еп. Николаја Велимировића, I*, Шабац 2013., 813-890.

Васић, *Прва српска игуманија* – Васић, Т., *Прва српска игуманија после средњег века*, Београд 2006.

ВДС 1967-1977 - Верско добротворно старатељство 1967-1977., Посебно издање, ур. Радомир Ракић, Милисав Протић, Београд 1977.

Вуковић, *Спасовање српске деце* Вуковић, С., „Спасовање и збрињавање српске деце (из Шарварског логора) током II светског рата“, *Календар Црква*, Београд 1992., 51-68.

Вуковић, *Српски јерарси* Вуковић, С., *Српски јерарси од IX до XX века*, Београд, Подгорица, Крагујевац 1996.

Давидовић, *СПЦ у БИХ* Давидовић, С., *Српска Православна Црква у Босни и Херцеговини, 960-1930 год.*, Нови Сад 1998.

Јев. Мт. „Јеванђеље по Матеју“, *Свето Писмо Новог Завета*, Београд 1999.

Летопис ВДС - Верско добротворно старатељство, Летопис, ур. Владимир Марковић, Београд 2017.

Петковић, *Акција спасавања*, Петковић, Г. „Акција спасавања деце српске и словеначке националности из логора Шарвар“, *Словеника III*, Београд 2017., 73-85.

Петковић, *Манастир Кувеждин* Петковић, С., *Српски женски манастир Кувеждин*, Сремски Карловци 1930.

Boris Milinkovic

**THE SOCIAL CHARACTER OF THE SERBIAN
ORTHODOX CHURCH MISSION FROM 1918-2018**

Resume

If we analyse the words of Jesus Christ delivered to us by the Gospel according to St Matthew (Mt 22, 38-40), we can see that one of the two major ideas of Christianity is love for our fellow human beings. This fact is the starting point for any discussion about the role of the Church in solving social problems in any society that accepts Christian values. In order to recognize the basic elements of the social character of Orthodox Church mission in the period from 1918-2018, we paid attention to some of the major points in that period. The first one is the role of the Serbian Orthodox Church in the period after the huge suffering in the World War I. Then we talked about the position and possibilities in which the Church was acting during and after World War II. The next major point of the biggest challenges for the Serbian Orthodox Church were the wars waged on the territory of ex-Yugoslavia during the 1990's and social problems we have been facing with for the last 20 years, which are direct or indirect consequences of armed conflicts. From this standpoint we analysed social acting of the Church during the century in which the Serbs had many victims and suffered a lot. The whole society had to act, including the Church. Using the examples of charitable activities of the Serbian Orthodox Church for the mentioned period, we pointed out what the special activities of the Church were, compared with other organizations engaged in solving the social problems in our society. Besides this we launched additional question for studying - what is the influence of expansion and strengthening of evangelical teachings on solving those problems in our society.

Keywords: The Serbian Orthodox Church , mission, Gospel, service.

67 Овај рад је примљен 10. октобра 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 18. децембра 2018. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Редакција часописа *Социјална политика* прихвата радове који су уређени на следећи начин.

Радови који нису усклађени са датим упутствима неће бити разматрани за објављивање у часопису.

За писање рада користити **ћирилично писмо**.

Текст писати у фонту Times New Roman, величина фонта **12**, са увученим пасусима и проредом **1,5** и маргинама **Normal 2,5 cm**.

Обим рада не сме бити већи од 36.000 карактера са размаком (приликом провере броја карактера користити: Review/Word Count/Character (with spaces) - активирати опцију *Include text-boxes, footnotes and endnotes*).

Име и презиме аутора се пише на средини, малим словима – *Bold* и *Italic* (фонт 12).

Афилијација се пише испод имена аутора на средини, малим словима – *Italic* (фонт 12). Уколико је аутор запослен на факултету, након навођења факултета, наводи се и универзитет (нпр. *Факултет политичких наука, Универзитет у Београду*). Уколико је аутор запослен на институту, наводи се и град у коме се институт налази (нпр. *Институт за политичке студије, Београд*).

Наслов се пише на средини, великим словима – *Bold* (фонт 14). Фуснота поред наслова служи за навођење назива и броја пројекта у оквиру кога је чланак написан.

Сажетак се пише испод наслова на средини малим словима величина фонта 12. Испод тога пише се текст сажетка у обиму од 100 до 250 речи - фонт 12, *Justify*. Сажетак садржи предмет анализе, циљ рада, коришћене теоријско-методолошке приступе, резултате и закључке рада.

Кључне речи се пишу испод текста сажетка малим словима (фонт 12), и одвајају зарезом. Наводи се од 5 до 10 кључних речи.

Поднослови се пише на средини, великим словима – *Bold* (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима *Bold* (фонт 12).

Начин цитирања:

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте уносите командом *Insert – Reference – Footnote*. Фусноте се пишу у фонту **Times New Roman**, величина слова 10. Фусноте треба поравнати по левој и десној маргини, односно изабрати опцију *Justify*.

Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- **приликом навођења монографије/књиге фуснота мора садржати:**

- Име и презиме аутора, наслов рада курзивом (*Italic*), назив издавача, место, годину издања и број стране.

- **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.

- **приликом навођења чланака из часописа:**

- Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа курзивом (*Italic*), назив издавача, место издавања, број, година излажења и број стране.

- **Пример:** Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67.

- **приликом навођења зборника радова/поглавља из књиге:**

- Име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника/поглавља курзивом (*Italic*), имена и презимена приређивача зборника у загради, назив издавача, место издања, година издања, број стране.

- **Пример:** Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239.

- **приликом навођења извора са Интернета (не смеју прећи више од 10% коришћене литературе):**

- Име и презиме аутора, наслов чланка курзивом (*Italic*), пуну интернет адресу и датум приступа.

- **Пример:** Karen Devine, *Stretching the IR theoretical spectrum of debate on Irish neutrality: arguments and evidence in favor of a critical social constructivist framework of understanding*, Internet, http://doras.dcu.ie/609/1/int_pol_sci_29_4_2008.pdf, 05/03/2013

● **приликом навођења архивске грађе:**

- мора да садржи назив институције у којој се грађа чува, фонд, фасциклу (уколико има), назив документа (ако нема назива документа одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?), место, датум.

- **Пример:** Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894, Извештај Министарства иностраних дела о постављењу конзула, Београд, 19. април 1888.

● **приликом навођења прописа/закона:**

- Пуним називом прописа/закона, курзивом гласило у коме је пропис објављен, број и година објављивања.

- **Пример:** Закон о извршном поступку – ЗИП, *Службени гласник РС*, бр. 125/04.

● **приликом навођења публикација у новинама:**

- Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив новине курзивом, датум објављивања

- **Пример:** Слободан Кљакић, „Черчиллов рат звезда против Хитлера“, *Политика*, 21. 12. 2004.

● **Код поновљеног цитирања истог извора узастопно на истој страни користити:**

- Исто, број стране

- **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54. Исто, стр. 55

● **Код поновљеног цитирања истог извора уколико није узастопно и на истој страни користити:**

- Име, презиме аутора, назив извора, нав.дело, број стране.

- **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.

Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, нав. дело, стр. 54.

Код уноса табела и графикана користити:

Изнад табеле/графикана центрирано пише се Табела/Графикон, редни број, назив табеле, величина фонта 10.

Испод табеле/графикана пише се Извор: навести извор по правилима цитирања за фусноте, величина фонта 10.

Литература се наводи на исти начин као и у фуснотама, с тим што се прво наводи презиме, па име аутора. Литература је поређана по азбучном реду за изворе на ћириличном писму, који се први наводе, а затим по абecedном реду за изворе на латиници.

За чланке из часописа, зборника као и за поглавља у књигама потребно је навести од које до које стране је чланак или поглавље у зборнику/књизи.

Литература садржи само изворе који су наведени у фуснотама.

Након литературе, латиничним писмом навести **име и презиме аутора** на средини - *Bold* (фонт 12), испод тога наслов рада на енглеском великим словима - *Bold* (фонт 14).

Резиме (Resume) се пише на средини, малим словима – *Bold* (фонт 12). Испод тога пише се текст резимеа на енглеском језику у обиму до **1/10** дужине чланка. Резиме садржи резултате и закључке истраживања до којих је аутор дошао у свом раду и то знатно шире него у сажетку.

Кључне речи (Keywords) се пишу малим словима (фонт 12) и одвајају зарезом.

Радови који се предају за објављивање морају да се заснивају на новијој литератури, посебно на изворима, тј. радовима који су објављени у научним часописима политиколошке тематике.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе и изјаву да тај рад није раније објављиван, тј да рад није аутоплагијат или плагијат. Изјава може да се преузме на интернет презентацији часописа, www.sopolitika.rs.

Текстове слати у електронском облику на адресу:

redakcija@sopolitika.rs.

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензента је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

364

Социјална политика = Social policy : часопис за теорију и праксу социјалне политике и социјалног рада/ главни и одговорни уредник Зоран Весић. - Год. 1, бр. 1 (1951)-год. 47, бр. 3/4 (1992) ; год. 48, бр. 1 (2013)- . - Београд : Институт за политичке студије, 1951-1992; 2013- (Београд : Еселогe). - 24 cm

Три пута годишње. - Је наставак: Весник рада = ISSN 2620-1887

ISSN 0038-0091 = Социјална политика (Београд)
COBISS.SR-ID 118295